

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

На правах рукопису

ПИГОЛЕНКО ІГОР ВІКТОРОВИЧ

УДК 004.738.5 : 316.752 : 316.324.8

**ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСТВА НА ШЛЯХУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ НТУУ «КПІ»)**

Спеціальність 09.00.10 – філософія освіти

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

**Науковий керівник
Романовська Олена Володимирівна
кандидат філософських наук,
доцент**

Київ – 2006

ЗМІСТ

ВСТУП..... 3

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....	13
1.1. Досвід соціально-філософських рефлексій щодо сутності інформаційного суспільства.....	13
1.2. Значення інформації, комунікацій, знань та інформаційних технологій у ствердженні інформаційного суспільства.....	41
РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	64
2.1. Новітні інформаційні технології в сучасному освітянському просторі.....	64
2.2. Соціальні функції Інтернет-технологій в оновленні вищої школи.....	81
РОЗДІЛ 3 ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА.....	110
3.1. Дослідження цінностей у філософській та соціологічній думці.....	110
3.2. Цінність вищої освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства.....	121
3.3. Вплив Інтернет-технологій на зміст та особливості життя сучасної студентської молоді.....	143
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	173

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історичним розвитком суспільства обумовлено становлення інформаційного суспільства, і це є закономірним явищем. Зазнають трансформацій усі сфери суспільного життя, ми входимо в нову еру, серед найвагоміших ознак якої слід відзначити прискорену інформатизацію та комп'ютеризацію всіх сфер суспільного виробництва, утворення світової мережі комунікаційних зв'язків. Інформаційна епоха – принципово новий етап у розвитку цивілізації, що характеризується новими якісними особливостями у порівнянні з попередніми періодами історії людства, і найголовніше – це те, що у наш час ключового значення набувають інформація та знання.

Глобальній комп'ютерній мережі Інтернет належить особливе місце в процесі становлення інформаційного суспільства. Інтернет змінює як життя людини, так і її саму. На планеті поступово зникають просторові та часові розмежування, стираються кордони між державами, об'єднуються в єдину мережу найвіддаленіші куточки. Саме за допомогою мережі Інтернет серед молоді пропагуються певні цінності, світоглядні стереотипи та моделі поведінки. Новітні інформаційні технології, за допомогою Інтернету, впливають на систему цінностей сучасної студентської молоді.

На нинішньому етапі розвитку суспільства проблема цінностей знову постає провідне місце в процесі пізнання соціальної реальності і пов'язано це, в першу чергу, з трансформацією всіх сфер життєдіяльності людини. Процеси у суспільстві, обумовлені переходом від індустріального до інформаційного суспільства, викликають необхідність перегляду трансформацій, які відбуваються у всіх сферах життєдіяльності під впливом інформаційних технологій.

Інформаційне суспільство – це суспільство духовного та інтелектуального розвитку людини. Тому в осмисленні духовної еволюції особливе місце займає дослідження становлення нових ціннісних орієнтацій під впливом новітніх інформаційних технологій.

Соціальна структура інформаційного суспільства зазнає суттєвих змін, збільшується рівень здійснення соціальної мобільності за рахунок збільшення можливостей отримання новітніх, сучасних знань, які в попередні часи були локалізовані у просторі і часі, та доступу до них, відповідно - зменшення кількості часу, що витрачає на шляху до кар'єрного зростання сучасна молода людина.

Основною характеристикою інформаційного суспільства стає те, що більшість населення задіяна у виробництві знань. Освітній рівень людини відіграє значну роль, оскільки інформаційне суспільство висуває високі вимоги як до освітнього рівня кожної окремо взятої особистості, так і до інституту освіти загалом. Вища освіта стає необхідною передумовою підвищення соціального статусу та отримання особистістю бажаного місця в сучасному суспільстві. Отже, ядром соціальної організації, головним соціальним

інститутом стає вища школа як центр виробництва, перероблення та накопичення знань. Прослідковується тенденція поступового збільшення кількості людей, які бажають та отримують вищу освіту, не заради «документа про вищу освіту», а заради набуття нових знань та можливості бути включеними у сучасний інформаційний простір.

Освіта – це свого роду інформаційний процес, суть якого полягає у здобутті новітніх і сучасних знань, що виходить на перше місце в інформаційному суспільстві. Знання та вміння створювати, використовувати, обробляти, зберігати та розповсюджувати інформацію стає головною умовою ділової успішності особистості та її конкурентоспроможності на ринку праці.

Процес цивілізаційного розвитку на сучасному етапі поставив перед суспільством проблему формування освітніх потреб, які ініціюють прагнення до безперервного вдосконалення інтелекту й професіоналізму через реалізацію індивідуальних здібностей, надання кожному члену суспільства можливостей для інтелектуального та професійного зростання. Все це вимагає від системи сучасної освіти якісних змін у формах організації та реалізації навчального процесу, формуванні якісно нової концепції освіти.

Інтернет-технології та інтелектуальні комп'ютерні системи інтегруються у систему вищої освіти та відкривають нові обрії для сучасної студентської молоді. Вони дають можливість отримання новітніх знань, що виходять за межі локальних контекстів. Мережа Інтернет стає ключовим елементом у забезпеченні здійснення комунікацій, неосяжним сховищем і джерелом інформації, середовищем навчання та праці. Середовище Інтернет – це сукупність технічних, інформаційних, соціальних, економічних та юридичних компонентів, що забезпечують існування, функціонування та діяльність індивідуальних і групових користувачів, які складають аудиторію Інтернету. Кількість користувачів зростає за геометричною прогресією, лівова частка аудиторії Інтернет припадає на студентську молодь, а, за даними Міністерства освіти і науки України, у системі вищої освіти навчаються понад 2,7 млн. студентів.

Саме студентська молодь – це потенційно найбільш перспективна і кваліфікована продуктивна сила, яка щорічно поповнює ряди фахівців в усіх галузях і сферах виробництва та управління; це молодіжна група, яка характеризується віковою однорідністю, має спільні інтереси та особливий спосіб життя, однією з основних характеристик якої є бажання до самореалізації та досягнення успіху.

Слід зазначити, що для студентського середовища характерне збільшення ролі спілкування за межами сім'ї, посилення впливу мережі Інтернет на формування системи знань, моральних норм та умов їх дотримання. Відбувається значне зростання і розширення кола спілкування та здійснення комунікацій у віртуальному просторі «всесвітнього павутиння». Процес комп'ютеризації та включення мережі Інтернет у систему формальної освіти відбувається, перш за все, у вищих навчальних закладах та науково-дослідницьких центрах.

Аналізуючи зміни у житті людини, які відбуваються завдяки становленню інформаційного суспільства, нової інтерпретації набуває осмислення ціннісно-світоглядного ставлення студентської молоді до світу. Саме тому характерною особливістю нинішнього етапу розвитку є зміна ціннісних пріоритетів, основою яких є діалектичне поєднання матеріальних та духовних складових життя.

Відбувається зміна мотивації одержання вищої освіти як головного фактора досягнення молоддю життєвого успіху. Вища освіта на даному етапі розвитку українського суспільства стає найголовнішим чинником здійснення ефективної соціальної та індивідуальної самореалізації особистості, способом досягнення високої професійної кваліфікації, засобом підвищення соціального статусу та поновлення рядів нової інтелектуальної еліти.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Джерельною базою дисертаційного дослідження є філософські праці, які присвячені дослідженню становлення інформаційного суспільства, осмисленню цінності теоретичного знання, інформації, комунікації та інформаційних технологій в процесі становлення інформаційного суспільства, розгляду сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у сферу вищої освіти, використання студентською молоддю мережі Інтернет у навчальному процесі.

У дисертації використані в узагальненому вигляді наукові праці вчених різних періодів та країн, які висвітлювали проблему становлення інформаційного суспільства. Методологічну основу даного дослідження становлять роботи Р.Айріса, Д.Белла, З.Бжезинського, Дж.Гелбрейта, У. Дайзарда, П.Дракера, М.Кастельса, М.Маклюена, Дж.Мартіна, Й.Масуди, Ф. Махлупа, Д.Рімена, Т.Стоуньєра, Е.Тоффлера, А.Турена та ін.

Дослідження соціальних процесів у рамках становлення інформаційного суспільства знайшло відображення в роботах учених країн пострадянського простору 80-90-х років минулого століття Р.Абдєєва, І.Алексєєвої, Б.Докторова, В.Іноземцева, Ю.Канигіна, І.Мелюхіна, М.Моїсєєва, О.Панаріна, А.Ракітова та ін.

Важливим для дисертаційного дослідження є аналіз теоретичних засад функціонування та трансформацій, яких зазнає вища школа України в умовах розвитку інформаційного суспільства, що наведені у працях В.Андрущенко, В. Астахової, Я.Балюбаша, В.Городяненка, А.Гуржія, М.Згуровського, В.Зубка, В. Кременя, А.Кохановського, К.Левківського, А.Навроцького, С.Ніколаєнка, В. Огнев'юка, О.Панича, В.Погребняка, О.Скідіна, В.Скотного, С.Степка, А. Толстоухова, А.Хоронжого, В.Шеховцова, С.Яреми та ін.

Значний внесок у дослідження «всесвітнього павутиння» і віртуальної комунікації, вивчення ролі інформаційно-комунікаційних технологій в умовах становлення інформаційного суспільства зробили А.Арсеєнко, Г.Батигін, Н. Бойко, В.Брижко, Б.Веллман, В.Гавловський, О.Гальченко, А.Гальчинський, В. Гвоздев, А.Гирич, О.Голобуцький, Б.Докторов, Д.Іванов, М.Згуровський, Р. Калюжний, В.Кашпур, С.Мартинюк, Г.Рейнгольд, Н.Толстих, Т.Філіппова, В. Цимпалюк, А.Шадрін, О.Шевчук та ін. Праці цих дослідників, дали можливість сформулювати визначення Інтернета як соціального феномена, здійснити

типологію функцій мережі та обґрунтувати її значення в житті студентської молоді.

Важливим для дисертаційного дослідження є підхід до аналізу цінностей та ціннісної свідомості, закладений у працях М.Вебера, Г.Гарфінкеля, Е. Дюркгейма, Ф.Знанецького, Р.Мертонна, Т.Парсонса, М.Рокіча, П.Сорокіна, У. Томаса та ін.

Проблема ціннісних орієнтацій в аспекті, що стосується дисертаційного дослідження, досить плідно досліджується у вітчизняній соціології такими науковцями, як О.Астахова, О.Балакірева, А.Вишняк, Є.Головаха, С.Макеєв, В. Немировський, В.Паніотто, Н.Победа, А.Сокурянська, Є.Суїменко, В.Хмелько, В.Черноволенко, М.Чурилов, О.Якуба та ін.

Аналіз наукових праць, присвячених розгляду інформаційного суспільства, розвитку інформаційних технологій та їх впровадження у сферу вищої освіти, показав, що цей феномен із кожним роком приваблює все більше дослідників. Обсяг праць, присвячених дослідженню ціннісних орієнтацій студентської молоді, є досить значним. Однак, не зважаючи на значну кількість праць, ще й досі не вироблено чіткого визначення соціального аспекту Інтернет-технологій, та їхнього місця в сучасному інформаційному полі. До того ж, немає ґрунтовних досліджень, присвячених аналізу Інтернет-технологій як засобу формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. Зважаючи на сучасні умови, в яких відбувається становлення студентства, це питання вимагає детального розроблення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Представлена дисертаційна робота є завершеним дослідженням, виконаним на кафедрі політології, соціології та соціальної роботи факультету соціології НТУУ «КПІ» згідно з науковою темою "Дослідження механізмів активізації творчого потенціалу молоді", спеціалізацією кафедри "Соціальна робота з дітьми, жінками та молодцю", державними програмами розвитку науки та освіти (номер держреєстрації РК №0103U000252; протокол Ученої ради НТУУ «КПІ» №2 від 03.11.2003 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради факультету соціології НТУУ «КПІ» (протокол №1 від 09.02.2006 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз трансформації ціннісних орієнтацій студентства під впливом новітніх комп'ютерних та Інтернет-технологій в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Реалізація цієї мети вимагає послідовного розв'язання наступних завдань:

- здійснити теоретичний аналіз сучасної філософської парадигми інформаційного суспільства;
- виявити межі застосування категорійного блоку «інформація», «комунікація» та «знання» відповідно до дослідження;
- розкрити вплив новітніх інформаційних технологій на трансформацію інституту вищої освіти;
- здійснити типологію соціальних функцій Інтернет-технологій в сучасному соціально-інформаційному просторі;
- дослідити вплив Інтернет-технологій на зміст життя студентської молоді;

- визначити основні фактори, що впливають на активність та особливості використання Інтернет-технологій сучасною студентською молоддю;
- дослідити орієнтації студентства на отримання вищої освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Об'єктом дослідження є ціннісні орієнтації студентської молоді.

Предметом дослідження є особливості впливу інформаційних технологій, зокрема мережі Інтернет, на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Методи дослідження. Методологічну базу дисертаційного дослідження становить діалектичний підхід, який спирається на принципи об'єктивності та цілісності, аналітико-синтетичний та індуктивно-дедуктивний методи; історико-філософський аналіз, у відповідності до якого відслідковуються підходи до розгляду становлення інформаційного суспільства. Компаративний метод, що ґрунтується на порівняльному аналізі концепцій, дає змогу визначити сутність та значення інформації, комунікацій та знання у становленні інформаційного суспільства.

Емпіричну базу дослідження склали: результати соціологічних досліджень, проведених за безпосередньої участі та під керівництвом автора в період з 2002 р. по 2006 р. на базі Науково-дослідницького центру прикладної соціології «Соціоплюс»; результати досліджень, проведених автором в межах науково-дослідних проектів у 2005 та 2006 роках в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ»); вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень, що проводились в Україні. Були використані кількісні та якісні методи збирання та оброблення соціологічної інформації: опитування (анкетування, інтерв'ювання), контент-аналіз документів.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації запропонована концепція розгляду Інтернет-технологій як засобу впливу на ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді та формування соціальної адаптації до умов інформаційного суспільства.

У межах проведеного дослідження отримано наступні нові результати:

- здійснено комплексний аналіз теорій інформаційного суспільства другої половини ХХ - початку ХХІ століття;
- доведено необхідність впровадження інформаційних технологій у сферу вищої освіти як обов'язкової умови переходу до інформаційного суспільства;
- проаналізовано провідну роль та розкрито нові можливості вищої освіти у формуванні професіоналів та майбутньої інтелектуальної еліти, яка є головним ресурсом розвитку інформаційного суспільства, за умови ефективного впровадження новітніх інформаційних та комп'ютерних технологій у сфері вищої освіти;
- поглиблено наукове обґрунтування понять «інформація», «знання», «комунікація» та здійснена їх авторська конкретизація;

- здійснено типологію функцій Інтернету як соціального явища та його можливого впливу на ціннісні орієнтації студентської молоді в умовах переходу до інформаційного суспільства;
- на основі проведеного соціологічного аналізу визначені основні фактори, що забезпечують використання Інтернету студентами;
- виявлено тенденцію розширеного споживання навчальних, дослідницьких та комунікаційних ресурсів Інтернету студентами;
- дістало подальший розвиток визначення головних напрямів і тенденцій сучасного соціологічного дослідження щодо ролі Інтернет-технологій у житті студентської молоді;
- обґрунтовано доцільність розширення науково-дослідницького простору для вивчення механізмів впливу Інтернет-технологій на студентську молодь.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що воно, з одного боку, визначає можливості використання основних висновків, методологічних положень дисертаційного дослідження для розв'язання проблем, що пов'язані з процесом інформатизації вищої школи України, а саме можливого впливу Інтернет-технологій на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді, з іншого - виявляє дійсний обсяг вузівської Інтернет-аудиторії, основні проблеми, з якими вона стикається, а також перспективи підвищення ефективності взаємодії в мережі всіх основних суб'єктів освітнього процесу.

Наукові висновки дисертації можна рекомендувати для застосування у підготовці філософів, соціологів, педагогів, менеджерів у сфері освіти. Результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання дисциплін: соціальна філософія, філософія освіти, педагогіка вищої школи, соціологія молоді, соціологія освіти, методологія, методи та технології соціологічних досліджень, а також дисциплін та спецкурсів з питань становлення інформаційного суспільства та соціального значення Інтернет-технологій у сучасному суспільстві.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора, в якій здійснено аналіз ролі Інтернету у сучасному інформаційному просторі. Проаналізовано вплив Інтернет-технологій на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах становлення інформаційного суспільства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідалися автором на Міжнародній науково-практичній конференції «Формування національних, загальнолюдських ціннісних орієнтацій студентської молоді» (Київ, 2002), на Міжнародній конференції «Науково-технічний розвиток: економіка, технології, управління» (Київ, 2003), на Міжнародній науково-практичній конференції «Творчість врятує світ» (Київ, 2003), на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління» (Київ, 2003), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві» (Київ, 2003), на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна робота і сучасність:

теорія і практика» (Київ, 2004), на Науково-практичній конференції «Нові напрями творчого розвитку особистості школяра» (Київ, 2004), на Міжнародній науково-методичній конференції «Вища технічна освіта: проблеми та перспективи розвитку в контексті Болонського процесу» (Київ, 2005), на Міжнародній науково-практичній конференції «Творчість та освіта у вимірах ХХІ століття» (Київ, 2005), на Міжнародній науково-практичній конференції «Молодь в умовах нової соціальної перспективи» (Житомир, 2005), на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління» (Київ, 2003), на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Шлях України: колізії новітнього поступу» (Тернопіль, 2006), на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна робота і сучасність: теорія і практика» (Київ, 2006).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладені автором у 23 публікаціях, серед яких: 3 статті у фахових виданнях з філософії, рекомендованих ВАК України та 20 - в інших виданнях та збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації обумовлені поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Обсяг основного тексту дисертації складає 172 сторінки. Список використаної літератури включає 250 найменувань і складає 20 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

1.1. Досвід соціально-філософських рефлексій щодо сутності інформаційного суспільства

Характерною особливістю життєдіяльності сучасного суспільства є значне розширення масштабів явищ та процесів, які в попередні часи були локалізовані в часі і просторі. Нове століття принесло зміни у суспільстві. Змін зазнали всі сфери як суспільного життя (економічна, політична, соціальна, освітня та інші), так і особистісного життя кожної людини. Відбулися

трансформація моральних стереотипів, що стали вважатися застарілими, та переоцінка цінностей і ціннісних орієнтацій як для суспільства в цілому, так і для кожної окремої особистості. Сучасне суспільство знаходиться на такому етапі свого розвитку, що його можна охарактеризувати як становлення нової цивілізації.

Україна сьогодні перебуває на шляху визначення пріоритетів свого майбутнього розвитку, що обумовлено політичною та економічною ситуацією, яка склалася в країні. Тому, в межах дослідження, доцільним є розгляд практичного досвіду та наукової рефлексії досліджень, які знайшли своє практичне застосування.

Незважаючи на труднощі періодизації людської історії, пошуки певних тенденцій, закономірностей і законів суспільного розвитку, наукова думка завжди хотіла віднайти щось загальне в історії як об'єктивну підставу для періодизації розвитку суспільства.

Необхідно зазначити, що у філософській літературі досить часто процес становлення інформаційного суспільства розглядається як формування суспільства, яке здатне по-новому упорядкувати відносини між людьми. Вирішення цієї проблеми вважається однією з фундаментальних основ інформаційного суспільства.

Слід звернути увагу на думку російського дослідника В.Іноземцева, що «різноманіття історичних концепцій за єдності об'єкта дослідження свідчить про те, що і критерії періодизації історії, і сама ця періодизація значною мірою залежать від суб'єктивних якостей дослідника. Основу ж для розуміння причин, чому автор віддає перевагу тій чи іншій методології, варто шукати в характері, властивому його епосу, філософському світосприйманню» [87, 14].

Для об'єктивного оцінювання історії розвитку суспільства необхідно розглянути якомога більшу кількість поглядів. У нашому випадку, тих, що торкаються саме розвитку суспільства, яке проходить такі стадії, як доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне.

Теорія постіндустріального суспільства, що була запропонована наприкінці 60-х – початку 70-х років американськими і європейськими дослідниками, є сьогодні однією з найбільш розповсюджених концепцій, що дозволяє структурно осмислити масштабні зміни в західному світі, що відбулися протягом останніх десятиріч, розвиток яких має неабиякий вплив на велику кількість країн світу.

Дослідження різних підходів до розуміння сутності постіндустріального, інформаційного суспільства, зокрема Р.Айріса [4], Д.Белла [15], З.Бжезинського [19], Дж.Гелбрейта [56], У.Дайзарда [57], П.Дракера [64], М.Кастельса [104; 105; 106; 107], М.Маклюена [136], Дж.Мартіна [137], Й.Масуди [141; 142], Ф.Махлупа [143], Д.Рісмена [250], Т.Стоуньєра [202], Е.Тоффлера [207; 208; 209; 210], А.Турена [211] та інших, дозволяє проаналізувати становлення нового суспільства. Об'єктивною основою появи теорій постіндустріального суспільства була структурна перебудова економіки ряду країн, що висунула на перші позиції нові галузі науки замість важкої промисловості. Відбувся бурхливий розвиток «індустрії знань», комп'ютеризація і поява розгалужених

інформаційних систем, що відкрили шлях до децентралізації виробництва. У 80-90-і роки виникає ряд соціологічних інтерпретацій теорії інформаційного суспільства, спрямованих на опис цього феномена в категоріях класичної науки. У числі найбільш важливих робіт цього типу необхідно виділити праці П. Дракера, Р. Інглегарта, М. Кастельса, А. Етціона.

Незважаючи на різні підходи, розглядаючи суспільний розвиток як «зміну стадій», прихильники цієї теорії пов'язують його становлення з перевагою «четвертого», інформаційного сектора економіки, що слідує за сільським господарством, промисловістю й економікою послуг. Капітал і праця як основа індустріального суспільства поступаються місцем інформації і знанню в інформаційному суспільстві [209, 12].

Теорія постіндустріального суспільства з'явилась як результат синтезу різних підходів до оцінки динаміки положення та розвитку суспільства. Термін «постіндустріальне суспільство» був уведений у науковий обіг американським соціологом Д. Рісменом [250]. Найбільш чітко та послідовно теорію «постіндустріального суспільства» у своїх працях розробив американський дослідник Д. Белл, який вважається одним із засновників цієї концепції. 1959 року професор Гарвардського університету Д. Белл, виступаючи на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія), вперше використав поняття постіндустріального суспільства в широко визнаному тепер значенні – для позначення соціуму, у якому індустріальний сектор втрачає головну роль внаслідок зростаючої технологізації, а основною продуктивною силою стає наука. Потенціал розвитку цього суспільства все більшою мірою визначається масштабами інформації і знань, які воно має. Д. Белл пише, що «осьовим принципом постіндустріального суспільства є велике соціальне значення теоретичного знання і його нова роль, як спрямовуюча сила соціальної зміни» [15, 330]. Його широкому визнанню сприяв вихід у 1973 році книги Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» [15], що і до цього часу є глобальним обґрунтуванням методологічної парадигми цієї теорії. «У цей час у Сполучених Штатах приблизно 65 людей з кожних 100 зайняті в сфері послуг. До 1980 року ця кількість зросте до 70. Значний сектор послуг існує в будь-якому суспільстві. У доіндустріальний період це, в основному, клас тих, хто надає особисті хатні послуги (в Англії це був самий численний з усіх класів до 1870 року). В індустріальному суспільстві сфера послуг включає транспорт, фінанси, які відіграють допоміжну роль у виробництві товарів, а також побутові послуги (косметичні кабінети, ресторани і т.д.). У постіндустріальному суспільстві з'являються нові види послуг, насамперед у гуманітарній області (переважно, в охороні здоров'я, освіті й соціальному обслуговуванні), а також послуги професіоналів і технічних фахівців (наприклад, проведення досліджень й визначення оцінок, робота з комп'ютерами, здійснення системного аналізу). Розвиток цих служб стає стримуючим фактором економічного росту й джерелом постійної інфляції» [15, CLVI].

Слід звернути увагу на те, що одне з найбільш розгорнутих визначень постіндустріального суспільства було сформовано Д. Беллом. Постіндустріальне суспільство, – на думку Д. Белла, – це суспільство, в

економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, у якому впровадження нововведень все більше залежить від досягнень теоретичного знання. Постіндустріальне суспільство припускає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти чи технократи [15].

На думку Д.Белла «у доіндустріальному світі життя являє собою взаємодію людини з природою, коли люди, об'єднавшись у малі групи, тяжкою працею добувають собі їжу на землі, у воді або в лісі й повністю залежать від примх зовнішнього середовища. В індустріальному суспільстві праця – це взаємодія людини з перетвореною природою, коли в процесі виробництва товарів люди стають додатками машин. Але в постіндустріальному світі праця є, насамперед, взаємодією одне з одним. В історії людського суспільства це зовсім нова, що не має аналогів, ситуація» [15, CLVI].

Формулюючи концепцію «постіндустріального суспільства», Д.Белл головну увагу приділяв зміні ролі науки у сфері суспільного виробництва та характеру знання, що переважає в суспільній практиці на сьогоднішній день. Д. Белл пише, що «осьовим принципом постіндустріального суспільства є велике соціальне значення теоретичного знання і його нова роль як спрямовуючої сили соціальної зміни» [16, 330]. Разом з тим, він вказує на інші ознаки, які супроводжують становлення «інформаційного суспільства». Це економіка сервісу, зростання ролі професіоналів та техніків, збільшення питомої ваги теоретичного знання над емпіричним у виробничому процесі, подальша раціоналізація виробництва і використання для цього системних засобів, що пов'язані з застосуванням теоретичного знання. Таке суспільство ґрунтується на здатності до уніфікації та кодифікації, які дають змогу досить легко використовувати знання в будь-яких системах і галузях суспільного виробництва. Такі нововведення стають все більш значущими в житті сучасного суспільства.

Ідея розгляду суспільства як постіндустріального була підхоплена в цей період представниками самих різноманітних наукових шкіл. Наступною розробкою теорії постіндустріального суспільства, що є продовженням ідей Д. Белла, є концепція Е.Тоффлера, яка була викладена в книзі «Третя хвиля» [209]. Е.Тоффлер розглядає суспільства як зміну однієї «хвилі» іншою. «Перша хвиля» являє собою сільськогосподарську цивілізацію, де основою економіки, культури, родини, політики є земля. У ХІХ столітті відбулася промислова революція і приходять «друга хвиля» – індустріальна цивілізація. Майже одночасно з наступом індустріальної цивілізації на неї напливає «третья хвиля». Вона несе із собою нові інститути, відносини, цінності, а саме – нову цивілізацію. Капітал і праця як основа індустріального суспільства поступаються місцем інформації і знанню.

Розвиток комп'ютерної техніки і засобів зв'язку приведе, на думку Е. Тоффлера, до зміни структури зайнятості, а у поєднанні з інтелектуалізацією праці, що посилюється, до появи так званих «електронних котеджів», які

дозволять перенести роботу з офісу до будинку працівника. Крім економії часу і скорочення транспортних витрат, витрат на забезпечення централізованих робочих місць, впровадження «електронних котеджів» приведе до зміцнення сім'ї і підсилить тенденції до відродження привабливості малих міст і сільського життя [209, 320-340]. «Боротьба за «електронний котедж», прогнозує Е.Тоффлер, об'єднає не тільки технологів і корпорації, прагнучи використовувати нові технічні можливості, але й широкий спектр інших сил – захисників навколишнього середовища, реформаторів праці в новому стилі, широку коаліцію організацій, від консервативних церков до радикальних феміністок, і основних політичних груп – на підтримку того, що може розглядатися як нове, більш благополучне майбутнє сім'ї» [209, 335].

Е.Тоффлер, аналізуючи різні терміни, що характеризують новий етап розвитку суспільства, робить висновок, що виникає «суперіндустріальне суспільство». Він відзначає, що це – центральна подія, ключ до розуміння часу, що настає за сьогоднішнім. Це – явище настільки ж глибоке, як і Перша хвиля змін, викликана 10 тис. років тому впровадженням сільського господарства, або як приголомшлива Друга хвиля змін, пов'язана з промисловою революцією. Ми – діти наступної трансформації – Третьої хвилі» [52, 31].

На базі цих теорій виникає ще одна, яку запропонував Л.Турен. Він вважає, що «індустріальне суспільство не відмовляється від благ, що отримуються за допомогою торгівлі, а постіндустріальне суспільство не відмовляється від організації своєї робочої сили; але саме природа певного суспільства визначає визнання більшої важливості визначеного типу інвестицій та вибір кращих, навіть якщо це вступає в конфлікт із яким-небудь іншим типом, що характеризує інший тип суспільства. Тому постіндустріальне суспільство, навіть більш ніж індустріальне, не може бути визначене через яку-небудь технологію. Говорити про «комп'ютерне суспільство» чи «плутонієве суспільство» настільки ж поверхово, як і говорити про «суспільство парового двигуна» чи «електромоторне суспільство». Немає сенсу давати настільки велику перевагу певній техніці, якою б не була її історична важливість. Важливо визнати, що постіндустріальне суспільство є таким, у якому всі елементи економічної системи зачіпаються діями суспільства самі по собі. Ці дії не завжди приймають форму свідомого болю, втіленого в особистості або навіть групи людей. От чому таке суспільство повинно називатися програмованим суспільством, визначення якого вказує на його здатність створювати моделі керування виробництвом, організацією, розподілом і споживанням; тому подібне суспільство з'являється на операціональному рівні не в результаті природних законів чи специфічних культурних характеристик, а скоріше як результат виробництва, завдяки дії суспільства самі на себе, його власним системам соціальної дії» [211, 412].

З погляду ключових цінностей майбутнього суспільства інформації і знання в постіндустріальному суспільстві на перше місце виходить освіта. Як зазначав Дж.Гелбрейт, «освіта стане самоціллю, а не засобом підготовки до більш успішного обслуговування індустріальної системи. Над людьми не пануватиме хибна віра в те, що окрім цілей індустріальної системи, окрім

виробництва та отримання прибутків за допомогою все більш досконалих технічних засобів – в житті немає нічого важливішого» [56, 403].

Дж.Гелбрейт у праці «Нове індустріальне суспільство» звертає увагу на появу нового чинника розвитку, який витісняє капітал на задній план, як свого часу капітал витіснив землю, як основне джерело багатства. Становленню цього чинника сприяла зростаюча потреба промислового виробництва в спеціалізованих знаннях [56].

Т.Стоуньєр пише, що «багатство створюється тоді, коли в результаті використання інформації – нової чи старої – нересурси перетворюються в ресурси. Визначальним фактором завжди і всюди виступає інформація. Постіндустріальна економіка створює інформаційне насичення, яке допомагає втілити в життя найсміливіші технологічні проекти» [202, 409].

Р.Айріс наполягає на тому, «що інформація та теоретичне знання суть стратегічні ресурси постіндустріального суспільства. Крім того, в своїй новій ролі вони являють собою поворотні пункти сучасної історії. Перший поворотний пункт – зміна самого характеру науки. Наука як «всезагальне знання» стала основою виробничої сили сучасного суспільства» [4, 343].

У.Дайзард наголошує на тому, що «у 18-20 років людина закінчує свою формальну освіту і з доволі малим багажем інформації потрапляє у світ, який потребує постійного оновлення знань». З новою технологією «продовжуюча освіта» буде чимось більшим, ніж курси перепідготовки та інші види так званої освіти для дорослих. Вона стане постійним середовищем людини, на кожному кроці надаючи їй можливості пошуку інформації та творчого мислення» [57, 348].

Істотний внесок у розвиток доктрини постіндустріалізму вніс американський політолог З.Бжезинський, який виклав основні положення своєї футурологічної концепції в книзі «Між двох століть. Роль Америки в технотронну еру». «Постіндустріальне суспільство, стверджує З.Бжезинський, стає технотронним суспільством – суспільством, яке в культурних, психологічних, соціальних і економічних відносинах формується під впливом техніки і електроніки, особливо розвиненої в області комп'ютерів і комунікацій» [246, 9]. Технотронна революція накладає свій відбиток на характер образного сприйняття дійсності, рушаються традиційні зв'язки в сім'ї і між поколіннями, суспільне життя фрагментується, не дивлячись на тенденції, що ведуть до глобальної інтеграції. Цей парадокс, на думку Бжезинського, сприяє краху старих вірувань, пов'язаних з національними і ідеологічними спільностями людей, і формує нове глобальне бачення світу.

З.Бжезинський намагається змалювати нове суспільство, в якому промислова діяльність поступається сфері обслуговування. Автор в цій праці сформулював політичну стратегію уряду США, яка полягає у використанні в своїх інтересах (у власних цілях) глобального інформаційного суспільства і глобальної мережі Інтернет як основи впорядкованого та всеохоплюючого співробітництва в глобальних масштабах та глобального геополітичного впливу супердержави на міжнародні відносини [246].

На думку Ф.Джорджа «...західний світ веде людство у прірву, з якої немає зворотного шляху, а тому потрібно знаходити правильний шлях». [59, 370].

Е.Тоффлер прогнозував виникнення нових соціальних структур, «у небувалій мірі диференційованих» [207, 449], у результаті чого на зміну гігантським бізнес-корпораціям повинні прийти малі економічні форми, засновані на індивідуальній трудовій діяльності вдома. Ще більш радикальні суспільні зміни пророкували Дж.Пелтон, який вважав можливим виникнення «глобальної електронної цивілізації», що зможе здійснити синтез телебачення, енергетики й комп'ютерних мереж [191, 117]. Дж.Мартін, який припустив можливість інтеграції телевізійних і телефонних мереж та виникнення на цій основі нових соціальних інститутів, наприклад, інституту «суспільного зворотного зв'язка, який дозволить громадянам у режимі on-line виражати підтримку або недовіру політичним рішенням представникам виконавчої та законодавчої влади» [137, 378]

Новий етап, що нині формується у розвинутих країнах техногенної цивілізації називають по-різному. Саме про це У.Дайзард у своїй статті пише, що «намагання виразити сутність нового інформаційного століття дало цілий калейдоскоп визначень. Дж.Ліхтхайм говорить про постбуржуазне суспільство, Р.Дарендорф – посткапіталістичне, А.Етціоні – постмодерністське, К.Боулдінг – постцивілізаційне, Г.Кан – постекономічне, С.Алстром – постпротестантське, Р.Сейденберг – постісторичне, Р.Барнет вносить в цей калейдоскоп прагматичну нотку, пропонуючи термін «постнафтове суспільство». Більшість цих епітетів походять від поняття «постіндустріальне суспільство», що було популяризовано десятиліття тому (60-ті – 70-ті роки ХХ ст. – виділено мною – Є. М.) гарвардським соціологом Д.Беллом. Загальний префікс цих термінів навіює якесь осіннє почуття в'янення, що притаманне нашому століттю, – відчуття кінця» [57, 344].

Якщо ми подивимося на запропоновані назви, то ми можемо побачити, що всі вони мають приставку «пост», що говорить про те, що всі дослідники пишуть про нове суспільство в якому все різко змінюється. Виникає необхідність у новій назві, яка б розкрила новизну нового суспільства. І це назва, що вводиться в обіг – «інформаційне суспільство».

Зазначимо, що ні Д.Белл, а ні Е.Тоффлер, а ні інші дослідники, згадані вище, які в цей час займалися прогнозуванням нового суспільства, не наважуються назвати його інформаційним. Вони обмежуються виділенням домінантних чинників, які впливають на розвиток суспільства, маючи на увазі пріоритет інформації і широке застосування знань у виробничій сфері.

Д.Белл в своїх роботах називає нове суспільство постіндустріальним, а не інформаційним. Більш того, у передмові до книги «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», 1976 року видання дослідник пише: «Я відкинув спокусу позначити цей соціум, що зароджувався, яким-небудь терміном ніби «суспільство послуг», «інформаційне суспільство» або «суспільство знання». Навіть якщо всі відповідні ознаки є в наявності, подібні поняття або односторонні, або породжені модною пошестю і заради нього

спотворюють суть явища». Але вже в передмові до російського видання 1999 року він все ж таки називає сучасне суспільство – інформаційним суспільством, а століття, що настає – постіндустріальною або інформаційною ерою [15].

Японський дослідник Й.Масуда зазначає, що на відміну від терміну «постіндустріальне суспільство» поняття «інформаційне суспільство» дає змогу докладніше охарактеризувати структуру майбутнього суспільства. У статті «Соціальні рамки інформаційного суспільства» він безпосередньо пов'язує концепцію «постіндустріального суспільства» з інформаційною революцією і вважає його лише різновидом постіндустріального суспільства.

«На противагу невизначеному терміну «постіндустріальне суспільство», – пише Й.Масуда, – термін «інформаційне суспільство» у тому розумінні, як він тут застосовується, дозволяє описати у конкретних поняттях характеристики і структуру прийдешнього. Підставою для такого твердження є те, що виробництво інформаційних і матеріальних цінностей матиме вирішальне значення незалежно від ладу і рівня для розвитку суспільства» [142, 36].

У роботі Й.Масуди «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» [247] йдеться про трансформації загальнолюдських цінностей в інформаційному суспільстві. Й.Масуда висунув концепцію, відповідно до якої інформаційне суспільство буде безкласовим і безконфліктним – це буде суспільство згоди, з невеликим урядом і державним апаратом. Він зазначає, що на відміну від індустріального суспільства, характерною цінністю якого є споживання товарів, інформаційне суспільство висуває як нову цінність – час.

Інформаційна революція, що відбувається в перехідний період до інформаційного суспільства, підготувала базу для суттєвих соціальних змін. Вони охоплюють усі рівні суспільства – соціальний устрій, господарське життя і працю, сфери політики й освіти. Рівень знань, а не власність, стає визначальним фактором соціальної диференціації. Інфраструктурою інформаційного суспільства є нова «інтелектуальна», а не «механічна» техніка. Соціальна організація й інформаційні технології утворюють симбіоз. Суспільство вступає в «технотронну» еру, коли соціальні процеси стають програмованими. У понятті «інформаційне суспільство» стрижневим є управлінський аспект розвитку сучасного соціуму в цілому.

Проте, вперше у досить чіткому вигляді ідея інформаційного суспільства була сформульована наприкінці 60-х – початку 70-х років минулого століття. Першість у формулюванні самого терміну «інформаційне суспільство» різні автори приписують різним ученим. Л.Рейман відмічає, що авторство терміну належить Ю.Хаяші, професорові Токійського технологічного інституту. Японський уряд вже тоді вважав дуже важливим для країни, зокрема для її економіки, визначити перспективи поширення комп'ютерних технологій. Доповідь щодо цієї проблеми готували відразу кілька груп дослідників. Проте, акцент на економічних наслідках обумовив обмеженість і прикладний характер продукту роботи японських учених [177, 5].

У науковий обіг термін «інформаційне суспільство» був уведений на початку 60-х років фактично одночасно у США і Японії Ф.Махлупом і Т. Умясао, авторами, що отримали широку популярність своїми дослідженнями

динаміки розвитку наукомістких виробництв. Теорія інформаційного суспільства розвивалась і такими авторами, як М.Порат, Й.Масуда, Т.Стоуньєр, Р.Катц, П.Дракер, М.Кастельс та ін.

Тою чи іншою мірою теорія інформаційного суспільства отримала підтримку тих дослідників, які акцентували увагу не стільки на процесі безпосередньо інформаційних технологій, скільки на становленні технологічного або технотронного суспільства, або ж визначали сучасний соціум, відштовхуючись від постійно зростаючої ролі знань, як «the knowledgeable society», «knowledge society» або «knowledge-value society».

У 1962 році Ф.Махлуп увів у науковий обіг термін «працівник інтелектуальної праці (knowledge-worker)», що об'єднав різні характеристики нового типу працівника: по-перше, його споконвічну орієнтованість на оперування інформацією і знаннями; по-друге, фактичну незалежність від зовнішніх факторів власності на засоби й умови виробництва; по-третє, вкрай високу мобільність і, по-четверте, бажання займатися діяльністю, що відкриває широке поле для самореалізації і самовираження, нехтуючи швидким матеріальним зиском.

Розглядаючи виникнення і розвиток теорії інформаційного суспільства, не можна не відзначити двох обставин. З одного боку, дана концепція отримала найбільше визнання в 70-х і 80-х роках, у період, що характеризувався швидким поширенням технологічних досягнень і значних успіхів країн, що не тільки виробляли, але і засвоювали нову інформацію та знання. У певній мірі ідея інформаційного суспільства ставала в такому контексті інструментом обґрунтування можливості прискореного розвитку, на основі заміщення зростаючим потоком інформації творчих можливостей особистості. З іншого боку, у жодному іншому напрямі сучасної футурології не помітно настільки сильного впливу японських дослідників. Введений Т.Умясо термін «інформаційне суспільство» отримав всесвітнє визнання після виходу у світ книги Й.Масуди «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» [247]. Фундаментом нового суспільства, на думку автора, стане комп'ютерна технологія, головна функція якої бачиться їм у значному посиленні розумової праці людини. Інформаційно-технологічна революція швидко перетворюватиметься на нову виробничу силу і зробить можливим масове виробництво когнітивної і систематизованої інформації, нових технологій і знання. Потенційним ринком стане «межа пізнаного», зросте можливість вирішення насущних проблем і розвиток співпраці. Провідною галуззю економіки стане інтелектуальне виробництво, продукція якого акумулюватиметься і розповсюджуватиметься за допомогою нових телекомунікаційних технологій [226, 32].

Приділяючи особливу увагу трансформації людських цінностей в глобальному інформаційному суспільстві, Й.Масуда припускає, що воно буде безкласовим і безконфліктним і що це буде суспільство згоди з невеликим урядом і державним апаратом. Він пише, що на відміну від індустріального суспільства, характерною цінністю якого є споживання товарів, інформаційне суспільство висуває час як характерну цінність.

У ряді розвинутих країн прийняті державні програми побудови інформаційного суспільства. Така програма існує, наприклад, у Японії. Її виклав Й.Масуда в роботах «Нова

ера глобального використання інформації» і «Інформаційне суспільство як суспільство постіндустріальне». Відповідно до цієї програми комп'ютеризація Японії проходить різні стадії. На першій з них (1945-1970 р.р.) – комп'ютери використовувалися переважно для вирішення наукових задач. Метою їхнього використання був національний престиж, масштаб – країна в цілому, використовувані знання – природничі науки. На другій стадії реалізації програми (1955-1980 р.р.) вирішувались в основному задачі керування. Мета – зростання економіки, масштаб – підприємство, використовувані знання – науки про організацію і керування. На третій стадії (1970-1990 р.р.) вирішуються соціальні проблеми. Мета – зростання економіки, масштаб – населення, використовувані знання – соціальні науки. На четвертій стадії (1980-2000 р.р.) – проблеми особистості. Мета – задоволення творчих потреб і створення умов для самореалізації особистості, масштаб – окрема особистість, використовувані знання – науки про поведінку. Остання стадія буде відповідати вищому ступеню розвитку інформатизації суспільства, коли індивідам буде надана можливість користуватися інформацією «так само вільно, як електрикою і водою» через національні (а згодом глобальні) комунікативно-обчислювальні мережі.

Свою концепцію інформаційного суспільства висунув П.Дракер у книзі «Посткапіталістичне суспільство». Ядром його вчення є ідея подолання традиційного капіталізму, причому основними ознаками зрушення, що відбувається, вважаються перехід від індустріального господарства до економічної системи, що заснована на знаннях і інформації, подолання капіталістичної приватної власності, формування нової системи цінностей сучасної людини і трансформація національної держави під впливом процесів глобалізації економіки і соціуму. Сучасна епоха, на думку П.Дракера, є часом радикальної перебудови, коли з розвитком нових інформаційно-телекомунікаційних технологій людство отримало реальний шанс перетворити капіталістичне суспільство у суспільство, засноване на знаннях [64].

В інформаційному суспільстві застосування комп'ютерів у різних сферах суспільного життя приведе до зростання автоматизації: з'являться нові комунікації, зросте роль засобів зв'язку, набуде швидкого розвитку інтелектуальна продукція, пов'язана з телекомунікаціями, роботами і біотехнологією, інтелектуалізується традиційна індустрія.

Генеральний інспектор міністерства фінансів Франції С.Нора і його помічник А.Мінк у книзі «Комп'ютеризація суспільства» [249] намагалися оцінити можливий вплив на суспільство персональних комп'ютерів і інтерактивних комп'ютерних комунікацій. Автори, аналізуючи концепцію інформаційного суспільства Д.Белла, який розглядає конфлікти тільки в термінах ринку і прагне повернути їх у цю область, коли вони виходять за її межі, вважають, що передбачення майбутнього закінчується «транквілізованим постіндустріальним суспільством», де достаток і все більша рівність життєвих стандартів уможливить об'єднання націй навколо величезного культурно-гомогенного середнього класу й подолання соціальних напруг.

Як ідеал інформаційного суспільства С.Нора й А.Мінк висунули ринкове суспільство, у якому освіта й інформація зроблять кожну людину такою, яка усвідомлює колективні обмеження. Суспільство планування, де центр одержує від кожної одиниці базису вірні повідомлення про її цілі і переваги і відповідно до цього формує власну структуру і позицію. Інформація та участь у керуванні розвиваються в єдиному процесі.

Характеризуючи сучасне суспільство як інформаційне (або інформаціональне), М.Кастельс намагається проникнути в суть процесів, що відбуваються, з'ясувати механізми, за допомогою яких інформація, що є ключовим ресурсом, визначає специфіку та механізми функціонування суспільства.

М.Кастельс проводить розмежування між поняттями «інформаційне суспільство» (information society) і «інформаціональне суспільство» (informational society) з аналогічними підтекстами для інформаційної/інформаціональної економіки. Термін «інформаційне суспільство» підкреслює роль інформації в суспільстві. М.Кастельс стверджує, що інформація в самому широкому сенсі, тобто як передача знань, мала критичну важливість у всіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу, що була культурно структурована та до деякої міри об'єднана навколо схоластики, інакше кажучи, в основному в інтелектуальних рамках. На противагу цьому, термін «інформаціональне» вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, у якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади. Моя термінологія намагається встановити паралель із розмежуванням між промисловим і індустріальним суспільством. Індустріальне суспільство (звичайне поняття в соціологічній традиції) є не просто суспільство, де є індустрія, але суспільство, де соціальні й технологічні форми соціальної організації пронизують всі сфери діяльності, починаючи з домінантних – в економічній системі та у військовій технології і закінчуючи об'єктами і звичаями повсякденного життя. М.Кастельс використовує терміни «інформаціональне суспільство» й «інформаціональна економіка», щоб точніше охарактеризувати нинішні трансформації, це слідує з того, що інформація і знання важливі для наших суспільств. Однак нинішній зміст інформаціонального суспільства повинен визначатися спостереженням і аналізом [104, 42-43].

Інформаційному способу розвитку відповідає інформаціональна економіка, продуктивність і конкурентноздатність різних складових якої (будь то фірма, регіон або нація) залежать в першу чергу від їхньої здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, що заснована на знаннях. М.Кастельс пише, що «глобальна мережа з'явилася в останній чверті ХХ ст. як результат революції в області інформаційних технологій, що надала необхідну матеріальну базу для створення такої нової економіки. Тут є історичний взаємозв'язок між знаннями та інформацією, що лежать в основі економіки, їхньою глобальною поширеністю і революцією у сфері інформаційних технологій, що породила нову, відмінну від раніше існуючої, економічну систему» [104, 81].

Знання та інформація не складають відмінної риси «нової технологічної парадигми», тому що вони значимі для всіх суспільств. Тому пропонується відкинути поняття «інформаційне суспільство» як неспецифічне і плутане, замінивши його поняттям «мережеве суспільство», суть якого складають

«мережі інформаційних технологій». Саме мережі, мережеві технології являють собою найбільш суттєву новацію, хоча розширене відтворення інформації залишається важливою характеристикою нового суспільства, нової технологічної парадигми. Остання трансформує усі компоненти соціальної структури суспільства, роблячи їх «мережевими, інформаційними, глобальними».

Концепція М. Кастельса розвиває теорію інформаційного суспільства, створену його попередниками. У ній відсутня чітка аргументованість Д.Белла й Е.Торфлера, але дотримується опис широкого спектра абсолютно нових реалій інформаційного суспільства, що виникли саме останнім часом й узагальнених у понятті «мережеве суспільство».

Дослідження соціальних процесів у рамках майбутнього інформаційного суспільства становить один з головних напрямів наукових розробок учених країн пострадянського простору 80-90-х років минулого століття. Дослідження проблем становлення постіндустріального суспільства та змін, яких зазнають різні сфери суспільного життя з настанням інформаційної ери, пов'язані з теоретичними розробками І.Алексєєвої [5; 6], Р.Абдєєва [1], Б.Докторова [61], В.Іноземцева [86; 87; 88; 89; 90; 91], Ю.Канигіна [102], І.Мелюхіна [144; 145], М.Моїсєєва [149; 150], О.Панаріна [164], А.Ракітова [176] та ін.

На думку В.Іноземцева, розуміння того, що сучасне суспільство може і повинно розглядатися саме як постіндустріальне, зміцнюється по мірі аналізу логіки розвитку цивілізації. В історії досить чітко прослідковуються три великі епохи, що утворюють тріаду «доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство». Така періодизація соціального прогресу заснована на декількох критеріях, а постіндустріальне суспільство протиставляється індустріальному і доіндустріальному за трьома найважливішими параметрами:

- основним виробничим ресурсом (у постіндустріальному суспільстві є інформація, в індустріальному – енергія, у доіндустріальному – первинні умови виробництва, сировина);
- типом виробничої діяльності (він розглядається в постіндустріальному суспільстві як послідовна обробка на противагу виготовленню і видобутку на більш ранніх стадіях розвитку);
- характером базових технологій (які визначаються в постіндустріальному суспільстві як наукомісткі, в епоху індустріалізму – як капіталомісткі й у доіндустріальний період – як трудомісткі).

Виходячи з цієї схеми слідує, що постіндустріальне суспільство базується саме на взаємодії між людьми [90].

Російський філософ А.Ракітов у працях 1980-х років писав, що перехід до інформаційного суспільства передбачає обертання виробництва, використання послуг та знань для найважливішого продукту соціальної діяльності, при чому роль знань буде зростати. Аналізуючи зростання ролі та якості інформації у сучасному суспільстві, А.Ракітов виділив наступні необхідні елементи інформаційного соціуму:

1) будь-який індивід, група осіб, підприємство чи організація у будь-якій точці країни й у будь-який час можуть одержати за відповідну плату чи безкоштовно на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку будь-які інформацію і знання, що необхідні для їх життєдіяльності та вирішення особистих і соціально значимих задач;

2) у суспільстві виробляється, функціонує і доступна будь-якому індивіду, групі чи організації сучасна інформаційна технологія, що забезпечує виконуваність попереднього пункту;

3) існують розвинуті інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для підтримки науково-технологічного і соціально-історичного прогресу, що постійно прискорюється. Суспільство спроможне виробляти всю необхідну для життєдіяльності інформацію, і насамперед наукову. Останній пункт особливо важливий для розуміння концепції інформаційного суспільства, тому що в цей час є ряд країн, наприклад, в азіатському регіоні, що володіють високим рівнем інформаційної технології, що витримують конкурентну боротьбу на світових комп'ютерних та інформаційних ринках і забезпечують комп'ютерну насиченість в побуті, виробництві й керуванні, але основну частину наукової інформації отримують головним чином із США, а також із Західної Європи і Японії. Тому, в повному розумінні слова, вони не є інформаційними суспільствами;

4) в суспільстві відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер і галузей виробництва та управління;

5) відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких виявляється розширення сфери інформаційної діяльності і послуг. У цій сфері трудиться більшість працюючого населення, принаймні не менш 50% загального числа зайнятих; число зайнятих у традиційних сферах виробництва неухильно знижується при настільки ж неухильному підвищенні продуктивності праці і якості продукції [176, 32-33].

Дослідники Г.Смолян і Д.Черешкін, в розробленій ними концепції, до основних ознак нового суспільства відносять формування єдиного інформаційного простору і поглиблення процесів інформаційної та економічної інтеграції країн і народів; становлення і надалі домінування в економіці країн, що найбільш далеко просунулися на шляху до інформаційного суспільства, нових технологічних устроїв, що базуються на масовому використанні мережевих інформаційних технологій, перспективних засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій; підвищення рівня освіти за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному та регіональному рівнях і, відповідно, підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей до творчості як основних характеристик послуг праці [222].

Здійснюючи аналіз інформаційного суспільства, Л.Рейман виділяє наступні характерні його риси:

- пріоритетне значення інформації у порівнянні з іншими ресурсами;
- домінування інформаційного сектора у загальному обсязі ВВП;
- формування як головної цінності людини – економії часу – за рахунок використання нових телекомунікаційних і комп'ютерних технологій;

- інформація, знання і кваліфікація суб'єкта стають головними факторами влади і керування [177, 6].

Деякі дослідники критично ставляться до теорії «інформаційного суспільства». На думку доктора філософських наук І.Мелюхіна, наслідки переходу до інформаційного суспільства виявляються далеко не настільки райдужними, як вони вбачалися ще кілька десятиліть тому, коли вперше заговорили про таке суспільство, як більш високий щабель розвитку людства. Технологічний детермінізм, як концептуальна основа для інформаційного суспільства привабливий простотою і зрозумілістю пояснення історичного процесу. Однак він небезпечний тим, що ним породжуються утопії та ілюзії з приводу здійсненності технологічних проєктів. Закони економіки, політики, соціальної психології вносять свої істотні корективи у первісне бачення інформаційного суспільства як «технотронного» суспільства. Те, що технічно реалізовано – далеко не завжди економічно здійсненне, соціально прийнятне й політично виправдане [145].

Становлення інформаційного суспільства є закономірним та незворотнім процесом, що обумовлено історичним розвитком. Відбуваються інтеграційні та глобалізаційні процеси у світовому співтоваристві, пов'язані з переходом до інформаційного суспільства. Ми входимо в нову еру, серед найвагоміших ознак якої, слід відзначити, прискорену інформатизацію та комп'ютеризацію всіх сфер суспільного виробництва, утворення світової мережі комунікаційних зв'язків.

«Ми входимо у XXI століття, – пише М.Моїсеєв, – цивілізація якого буде пронизана електронікою так, як організм тварини пронизаний нервовими волокнами. Сьогодні в усіх країнах багато пишуть про електроніку та її вплив на всі сторони життя людського суспільства. Головне, напевно, у тому, що без відповідного розвитку обчислювальної техніки ми не можемо розраховувати на вступ до ери «спрямованого розвитку». Сьогодні ми починаємо знаходити здатність вирішувати найскладніші проблеми екологічної стабільності, завтра прийде епоха генної інженерії» [150, 198].

В свою чергу, умовою вступу суспільства до інформаційної ери є також загальний закон експонентного росту обсягу знань. За підрахунками науковців, з початку нашої ери для подвоєння знань треба було 1750 років, друге подвоєння відбулося у 1900 році, а третє – до 1950 року, тобто вже за 50 років, при зростанні обсягу інформації за ці півстоліття у 8-10 разів. Причому ця тенденція усе більш підсилюється, тому що обсяг знань у світі до кінця ХХ ст. зріс вже вдвічі, а обсяг інформації, таким чином, збільшився більш, ніж у 30 раз

Через зазначені обставини, концепція інформаційного суспільства в той же час може і повинна розглядатися як складова частина постіндустріальної теорії. У контексті постіндустріальної методології є багато конкретних тез, запропонованих під час дослідження інформаційного суспільства, здатних поглибити наші уявлення про сучасний світ. У той же час, слід підкреслити ще раз, що доктрина інформаційного суспільства підтверджує: сьогодні концепції, які намагаються визначити суспільство, що формується на основі однієї з його характерних рис, мають набагато менш прогностичні можливості, ніж ті, які розглядають його у комплексному протиставленні попереднім історичним етапам.

Що ж стосується розвинутого інформаційного суспільства, то, як вважають багато дослідників, це справа віддаленого майбутнього. Так, у статті «Інформаційне суспільство – більше хаосу, ніж міфів» Х.Шпінер пише, що «ймовірніше за все виникає суспільство, в якому є безліч, що не одержали адекватного усвідомлення процесів. Саме це суспільство

варто називати суперіндустріальним інформаційним суспільством. Інформаційне суспільство являє собою мішанину різних процесів. Про це суспільство говорять соціологи, економісти, психологи, натуралісти та інформаційні фахівці. Однак, дати точний опис такого суспільства ще не вдалося. Можна чітко сказати єдине, що це суспільство, яке все більше підпадає під тиск інформаційної техніки» [233, 59-60].

Як наслідок, новий масштабний розвиток і запровадження комп'ютерних технологій у 90-ті роки ХХ ст. змусили оцінювати виникнення і формування інформаційного суспільства як варіант соціальної модернізації. Такий розгляд проблеми був передусім пов'язаний із тим, що інформаційні технології проникли в економіку, стали її рушійною силою, змінили співвідношення традиційних галузей виробництва. Відтак, інформація перетворюється на товар, який має власний ринок і визначає ціну на товари на інших ринках. В умовах інтенсифікації інформаційних обмінів, на внутрішньому положенні окремих країн відбилися їхні стартові можливості у політиці та економіці, інтелектуальному потенціалі, у сфері науки та освіти.

У західній літературі 80-х років існувала досить значна кількість визначень інформаційного суспільства. Наприклад, Е.Бренском давала наступне визначення: «Це таке суспільство, у якому більшість громадян беруть участь у процесі створення, збирання, зберігання, оброблення або розподілу інформації, а не в сільському господарстві або виробництві» [245].

У визначенні поняття «інформаційне суспільство» велике значення мають роздуми Т.Стоуньєра. У статті «Інформаційне багатство: профіль постіндустріальної економіки» автор дає розгорнену характеристику поняття «інформація», демонструючи принципову відмінність останньої від інших видів соціальних і економічних цінностей. Тим самим він обґрунтовує ідею про винятковість наступаючої стадії у розвитку суспільства і неминучості кардинального перелому в історії з її настанням. Т.Стоуньєр пише: «... інструменти і машини, будучи упредметненою працею, суть в той же час упредметнена інформація. Ця ідея справедлива по відношенню до капіталу, землі і будь-якого іншого чинника економіки, в якому упредметнена праця. Немає жодного способу продуктивного додатку праці, яка в той же самий час не була б додатком інформації. Більш того, інформацію, подібно до капіталу, можна накопичувати і зберігати для майбутнього використання. У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси суть його основна економічна цінність, його найбільше потенційне джерело багатства» [202, 393]. На думку Т.Стоуньєра, «існує три основні способи, якими країна може збільшити своє національне багатство: 1) постійне накопичення капіталу, 2) військові захоплення і територіальні прирости, 3) використання нової технології, що переводить «нересурси» в ресурси. У зв'язку з високим рівнем розвитку технології в постіндустріальній економіці переклад нересурсів в ресурси став основним принципом створення нового багатства» [202, 395-396].

Л.Рейман визначення інформаційного суспільства подає наступним чином: «Інформаційне суспільство – суспільство, де більшість працюючих зайнято виробництвом, збереженням, переробкою та реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань» [177, 5].

Л.Вінарік визначає інформаційне суспільство як суспільство, що має могутню індустрію інформаційних технологій, високий рівень інформаційної культури, у якому більшість працюючих зайнята виробництвом, зберіганням, переробкою й реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань [94, 137].

В цілому, визначення інформаційного суспільства можна звести до того, що інформаційне суспільство – це суспільство, що базується на інформації, де інформація, знання та новітні технології, які забезпечують інформаційну революцію, виступають основними характеристиками нового суспільства, яке радикально відрізняється від попереднього етапу розвитку цивілізації.

Сьогодні є кілька взаємодоповнюючих визначень терміну «інформаційне суспільство». Перше з них, найбільш прагматичне, дає Р.Зобель, керівник програми Information Society Technologies: New Working Methods and Electronic Commerce Генерального директорату з питань Інформаційного Суспільства Європейської комісії. Він каже, що «Інформаційне суспільство – це суспільство, у якому інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) грають у житті людей ключову роль. Суспільство, у якому життя людей деякою мірою залежить від ІКТ» [43]. Яскраві приклади цього ми бачимо вже сьогодні: у літаку ми залежимо від вбудованих бортових систем і комп'ютерної навігаційної системи, в автомобілі і верстаті також є низка різних вбудованих обчислювальних систем, телефонію і телебачення також забезпечують ІКТ. І чим далі, тим більше прикладів.

Всеукраїнський фонд «Інформаційне суспільство України» дає наступне визначення: «Інформаційне – це суспільство, у якому всі можливості сучасної цивілізації використовуються на благо конкретної людини, у якому вона максимально розкривається і цілком реалізує себе. Інформаційне – це суспільство, націлене на впровадження, обмін і генерацію нових ідей і знань – головного національного капіталу, основи стабільного розвитку держави. Інформаційне – це суспільство, у якому високий рівень технологічного розвитку органічно поєднується з принципами людяності, гуманізму, відкритості і відповідальності всіх його членів» [43].

Сучасні українські дослідники В.Брижко, О.Гальченко, В.Цимпалюк дають таке визначення інформаційного суспільства – «1. суспільство, в якому більшість робітників займаються створенням, збиранням, відображенням, реєстрацією, накопиченням, збереженням і поширенням інформації, особливо її вищої форми – знань; 2. суспільство, в якому діяльність людей ґрунтується на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку» [98, 81].

М.Згуровський характеризує нове суспільство, що приходить на зміну попередніх, як суспільство, засноване на знаннях (Knowledge society або K-суспільство). «Місце і роль будь-якої держави у світовій спільноті пов'язані з її спроможністю виробляти, споживати та застосовувати нові знання і технології. Ці процеси безпосередньо залежать від чотирьох складових: науки, освіти, виробництва та бізнесу, спільним інструментом для яких є інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ). На межі ХХ і ХХІ століть швидко змінювалися

концепції суспільства, побудованого на знаннях та інформації: комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство, суспільство, побудоване на знаннях.

Комунікаційному суспільству 80-х - початку 90-х років минулого століття було притаманне перетворення важливої для людей інформації у цифрову форму, створення великих сховищ для її збереження (бази даних і бази знань), передавання її на відстані з допомогою телекомунікаційних технологій та початку розвитку на цій основі глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Цей етап можна пов'язати з виникненням якісно нової взаємодії між людьми, що отримала назви «електронне суспільство», «електронна країна», «електронний уряд» і т.п.

Інформаційне суспільство набуло свого розвитку з другої половини дев'яностих років минулого століття. Інформація почала відігравати роль товару, який можна було купити і продати. Але вона ще не стала знанням, а лише, аналогічно «сировині», оброблялася перед використанням. Тобто інформація не мала людського виміру, якщо навіть була «оцифрованою», інтерактивною, динамічною.

Суспільство, побудоване на знаннях, природно виникло з двох попередніх, порівняно коротких фаз, поєднавши їх головний продукт – ІКТ – з людською творчою компонентою. Інакше кажучи: комунікаційне та інформаційне суспільство базуються на технологіях, а суспільство, побудоване на знаннях, – на людях-творцях, озброєних технологіями» [75].

На сьогоднішній день важко чітко охарактеризувати всі риси майбутнього інформаційного суспільства, хоча б вже тому, що кожна з них проявляється різною мірою. Одні проявляються більш-менш виразно, інші прослідковуються як тенденції, треті можна вловити крізь часовий туман інтуїтивно. Не випадково різні дослідники виділяють ті чи інші їх істотні характеристики. Важливим є й те, що становлення інформаційного суспільства в різних регіонах проходить по-різному.

З іншого боку, і на цьому наголошувалося з початком розвитку нової теорії, одним із головних критеріїв переходу суспільства до постіндустріальної, і далі – до інформаційної стадії розвитку може бути відсоток населення, зайнятого у сфері послуг:

- якщо у суспільстві понад 50 % населення зайнято у сфері послуг, можна вважати, що настала постіндустріальна фаза його розвитку;
- якщо у суспільстві понад 50% населення зайнято у сфері інформаційно-інтелектуальних послуг – суспільство стає інформаційним.

З початку 80-х років ХХ ст. концепція інформаційного суспільства стверджується на Заході як одна з найважливіших доктрин суспільного розвитку. Її прихильники засумнівалися в основній тезі теорії – у сфері послуг як переважної сфері зайнятості населення. Підвищення добробуту членів суспільства, як стверджував Д.Белл, приводить до збільшення попиту на особисті послуги, чим і пояснюється розширення сфери послуг. Однак залежність тут не може бути настільки прямолінійною.

Проаналізувавши тенденції зайнятості в економіці, інший дослідник – Дж. Нейсбіт – дійшов висновку, що з 50-х до початку 80-х років сектор послуг без

інформаційних працівників становив лише 11-12 % всіх зайнятих, реальний приріст мав місце тільки в інформаційних професіях [248]. Підставою для подібних тверджень послужила, насамперед, робота економіста Е.Пората «Інформаційна економіка» (1977), випущена як офіційний документ міністерства торгівлі. Серед 440 професій приблизно у 200 галузях економіки Е.Порат виділив види зайнятості, пов'язані з виробництвом, оброблення й передавання інформації, і підрахував, що у 1967 році понад 46% валового національного продукту США було зроблено в «інформаційному секторі», що охоплює майже половину економічно активного населення.

Як стверджував професор Стенфордського університету Е.Паркер, інформація, а не праця й капітал, стають ключовим фактором виробництва. Крім того, знання й інформації приписується роль основного агента перетворень і трансформації сучасної ринкової системи у зовсім новий тип людського суспільства, тобто в інформаційне суспільство, ключовим елементом якого стануть виробництво та використання інформації, що за своєю значущістю й фазою перевершить матеріальну продукцію, енергію та послуги. Головну роль у суспільній економіці буде грати не право власності, а право користування.

Такий варіант інформаційного суспільства співзвучний і з тоффлерівською інтерпретацією соціотехнічних революцій: аграрної, індустріальної, інформаційної [209]. Ці революції сприяють створенню нових цивілізацій, в основі яких лежать пануючі у суспільстві технології, що знаходять розуміння не у вузькотехнічному, а у широкому, соціокультурному значенні слова. Підсумком інформаційної революції, за цією схемою, повинно стати інформаційне суспільство.

На думку фахівців, які розглядали цю проблему у кінці ХХ століття, комп'ютерна революція у США і Японії мала закінчитися до 2001 року, у Європі – планувалось до 2030 року. На цьому, мабуть, мав би закінчитися й перший етап розвитку інформаційного суспільства в цих країнах. Очевидно, на цьому завершиться перший доступний для огляду етап розвитку інформаційного суспільства. При цьому треба мати на увазі: епоха полювання на тварин і збирання плодів, а також аграрний період тривали тисячі років, індустріальна епоха – біля трьохсот років. У результаті прискореного руху суспільства інформаційна епоха може мати набагато менший термін [70, 79].

Починаючи з першої половини 90-х років минулого століття, розвиток національної і глобальної інформаційної інфраструктури стає стратегічною метою США і європейських держав. 1993 року на конференції Міжнародного союзу телекомунікацій віце-президент США А.Гор говорив про глобальну інформаційну інфраструктуру. Вона описана ним так: навчальні заклади і викладачі повинні стати доступними всім студентам, незалежно від географічних умов, відстані і ресурсів; величезний потенціал мистецтва, літератури і науки стає доступним не тільки у бібліотеках і музеях; медичні і соціальні послуги повинні бути доступними в інтерактивному режимі; кожен матиме можливість повноцінно працювати через електронні магістралі, звертатися в магазин, банк, отримувати державну інформацію прямо зі свого

будинку; ділові структури зможуть обмінюватися інформацією електронним шляхом, знижуючи обсяг паперового документообігу і покращуючи якість послуг [125].

Слід зазначити, що саме виникнення й існування соціуму мислиться в концепціях інформаційного суспільства споконвічно обумовленим існуванням можливості інформаційного обміну у всіляких формах – від розумного спілкування за допомогою мови, писемності, до обміну діяльністю, технологіями, науковим знанням, результатами і продуктами праці. Свідома діяльність людини, ступінь розвиненості його розуму, запас наукових знань – усе це реалізується у практичній діяльності за допомогою інформаційної взаємодії.

У цей час, незважаючи на широке поширення терміну «інформаційне суспільство», вчені та фахівці ще не прийшли до єдиного розуміння його основного змісту. Ми думаємо, що якщо йдеться про нову стадію розвитку суспільства, її більш правильно визначати на основі аналізу зміни продуктивних сил і виробничих відносин, організації виробничих процесів. Із цього погляду, «інформаційне суспільство» може бути визначене як суспільство, у якому основним предметом праці більшої частини членів суспільства є інформація і знання, а знаряддям праці - інформаційні технології. Існуючі суспільні відносини багато в чому визначаються саме цією обставиною. Відповідно, економіка суспільства орієнтована на виробництво насамперед продуктів інформаційної та інтелектуальної діяльності, пов'язаних з виробленням нової інформації і нових знань, перетворенням їх до вигляду, зручного для споживання іншими людьми, і продажем цих продуктів. На цій основі можна констатувати: перехід до інформаційного суспільства припускає глибинний зв'язок між трьома компонентами: інформацією, що стає суспільним продуктом; соціальною цінністю нових інформаційних технологій; соціально-структурними змінами, що відбуваються в суспільстві.

Ми відзначаємо, що на даний момент «інформаційне суспільство» трактується як суспільство засноване на знаннях – «К-суспільство», в якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки безперешкодному доступу до інформації і володіння навичками з нею працювати.

1.2.

Значення інформації, комунікацій, знань та інформаційних технологій у ствердженні інформаційного суспільства

В останні 30 років економісти і маркетологи, соціологи і філософи, програмісти і державні діячі виробили і стали активно використати новий термін – «інформаційне суспільство». Це явище відбиває об'єктивну тенденцію нового витка еволюції цивілізації, пов'язаного з появою нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, нових потреб і нового способу життя. Ми ввійшли в етап розвитку, коли інформація стала однією з основних цінностей у житті людей.

Інформаційне суспільство – це філософська, соціологічна і футурологічна концепція, що вважає головним чинником суспільного розвитку виробництво і використання науково-технічної та іншої інформації. Інформаційне суспільство можна визначити і як явище, що «відображає об'єктивну тенденцію нового витка еволюції цивілізації, пов'язаного з появою нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, нових потреб і нового способу життя» [177, 3]. Ми ввійшли до етапу, в основі розвитку й існування якого лежить особлива нематеріальна субстанція, що має назву «інформація», яка володіє властивістю взаємодії як з духовним, так і з матеріальним світом людини. Тобто, з одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів і т.п., а з іншого, служить основним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Отже, інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини і його матеріальне буття. У цьому, на нашу думку, полягає принципова новизна майбутнього суспільства.

Інформаційне суспільство якісно відрізняється від попередніх, оскільки головним чинником виступають не матеріальні, а ідеальні чинники – знання й інформація, у процесі одержання, оброблення, збереження і передачі яких залучена більшість членів суспільства. Однак в інформаційному суспільстві виробництво інформації не витісняє матеріальне виробництво, а надбудовується над ним, виконуючи роль стимулу для його розвитку.

Із розвитком електронних ЗМІ, інформаційних технологій та удосконалення комп'ютерної техніки в філософії розширюється дискурс про функції засобів масової інформації, роль інформації в житті суспільства та тенденції побудови інформаційного суспільства.

Передбачається, що в історії відбулося кілька інформаційних революцій, під якими розуміється реформування суспільних відносин внаслідок появи нових технологій обробки інформації. Перша революція заснована на винаході писемності, що дало можливість передавати інформацію між людьми і знання від покоління до покоління. Друга інформаційна революція почалася у середині XVI ст., коли було винайдене друкарство. На тлі цього з'явилося індустріальне суспільство, виникла нова культура (література). Третя інформаційна революція відбулася наприкінці XI ст. у зв'язку з освоєнням електрики та

кардинально нових технологій передавання інформації: телеграф, телефон, радіо. Ці технології дали можливість оперативно передавати й накопичувати інформацію у більших обсягах. Четверта інформаційна революція в 70-х роках ХХ ст. привела, як ми вже відзначали вище, до появи інформаційного суспільства. Технологічною основою цієї революції став винахід мікропроцесорної технології та поява персонального комп'ютера, комп'ютерних мереж, комунікації, заснованої на електронних, а не механічних і електричних засобах перетворення інформації, на мініатюризації всіх вузлів, пристроїв, приладів, машин, на програмно-керованих пристроях [177, 5-6].

На перетині другого і третього тисячоліть стало очевидним, що перехід до інформаційного суспільства як найбільш раціонального шляху підвищення якості життя людей є об'єктивною закономірністю цивілізаційного розвитку. Протягом останнього року багато країн світу демонструють послідовне та стійке просування у побудові інформаційного суспільства – і це викликано намаганням створити найкращі умови для максимальної самореалізації кожного окремого члена суспільства. Підґрунтям для таких змін стали постійний рух від комп'ютеризації до інформатизації та створення розвинутого інформаційно-освітнього простору.

На думку Л.Вінаріка, «інформатизація – це неминучий період розвитку людської цивілізації, період освоєння інформаційної карти світу, усвідомлення єдності законів і функціонування інформації в природі й суспільстві, їхнього практичного застосування, створення індустрії виробництва та оброблення інформації. Сучасні системи оброблення й передавання інформації формують свого роду нервову систему живого організму людського суспільства, надаючи цьому організму небувалу пластичність і здатність до розвитку» [94, 8].

Інформатизація – один з найбільш впливових напрямів світового науково-технічного прогресу. Разом з тим, вона є найважливішим чинником розвитку сучасного суспільства, що впливає на суспільні відносини як усередині кожної країни, так і між країнами та народами. Всі ми свідки активного впливу інформатизації на матеріально-виробничу і соціокультурну сфери життя людства в цілому і кожної людини окремо.

Дане положення підкріплюється сучасними досягненнями (персональні ЕОМ, оптоволоконні канали зв'язку, системи електронної пошти) і оптимістичними прогнозами та дослідженнями у сфері обчислювальної техніки. Вся ця техніка забезпечує створення високоавтоматизованого інформаційно-освітнього середовища, що дозволяє здійснювати доступ до будь-якого знання, поданого у вигляді інформації. Фактично це означає, що інформаційне середовище дає глобальне рішення проблеми доступу до знання у будь-який момент, у будь-якому місці. З іншого боку, технічні пристрої, що змінюють працю людини, змушують по-новому підійти до досить традиційної проблеми відносин суб'єкта і знаряддя його праці, по-іншому розглядати перспективи науково-технічної революції та цивілізаційного розвитку суспільства.

Для характеристики інформаційного суспільства і побудови концепції інформатизації часто використовуються поняття «електронізація», «комп'ютеризація», «інформатизація», «інформаційне суспільство», «інформаційні

технології».

Електронізація охоплює суто технічні процеси, пов'язані з розвитком напівпровідників, а також їх впровадженням у різні сфери народного господарства та наукових досліджень. Але це впровадження не означає, що суспільство, яке робить і використовує такі прилади, обрало шлях інтенсивної інформатизації.

Комп'ютеризація суспільства тісно пов'язана з його електронізацією, але не зводиться до неї. Як термін слово «комп'ютеризація» означає розробку, виробництво і широке використання комп'ютерної техніки в народному господарстві, науці, освіті.

На думку ряду авторів, процес інформатизації містить у собі три взаємозалежні складові: медіатизацію (від лат. *mediatus* – виступаючий посередником) – процес удосконалення засобів збору, збереження і поширення інформації; комп'ютеризацію – процес удосконалення засобів пошуку й обробки інформації; інтелектуалізацію – процес розвитку здатності сприйняття і породження інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання штучного інтелекту. Інформатизацію суспільства слід трактувати як якісне удосконалення за допомогою сучасних інформаційно-технічних засобів когнітивних соціальних структур і процесів. Інформатизація повинна бути органічно пов'язана з процесами соціальної інтелектуалізації, що сприяє істотному підвищенню творчого потенціалу особистості та її інформаційного середовища.

Процес інформатизації суспільства нині набув глобального характеру і є стрижнем науково-технічного і соціально-економічного розвитку. Процес інформатизації особливо характерний для передових у технічному відношенні країн, де він впливає на їхнє життя.

В явищі «інформатизації» чітко прослідковується зв'язок інформаційної сфери суспільства з розвитком обчислювальної техніки. Інформатизація постає як соціотехнічний процес, в якому відбувається забезпечення інформацією різних сфер соціальної діяльності для прискорення суспільного прогресу. «Інформатизація не просто впровадження комп'ютерної техніки в різні сфери соціально-економічної практики, а й одночасно є формуванням цілісних машинізованих інформаційних технологій, їх масове «занурення» яких у соціальний організм та використання сприяє створенню нових моделей діяльності» [102, 2].

Важливо підкреслити, що не можна інформатизацію суспільства зводити тільки до техніко-технологічних проблем. Інформатизація суспільства являє собою багатогранний процес, у якому техніко-технологічні, соціальні, економіко-політичні і культурні складові знаходяться в органічній єдності, якісно перетворюючи всі сфери суспільного й особистого життя. Становлення інформаційного суспільства веде до радикальних змін не тільки у сфері виробничих структур і технологій, але переважно у сфері соціально-економічних відносин і в культурі, духовному житті та побуті. Тому інформатизацію суспільства слід уявляти у вигляді процесу оволодіння інформацією як ресурсом керування і розвитку за допомогою засобів інформатики з метою створення інформаційного суспільства і на цій основі – подальшого прогресивного розвитку суспільства.

Інформатизація суспільства технологізувала розумову діяльність людини за допомогою комп'ютерів та сучасних засобів зв'язку. І вже зараз доволі чітко простежується вплив технології на виховання, освіту, медицину, політику, побут людини.

Таким чином, у процесі інформатизації суспільства відбувається прогресивно наростаюче використання інформаційної технології й інформації, на основі яких встановлюються тісні взаємозв'язки між економічною, соціально-політичною і духовною

сферами суспільства. Людству знадобилося яких-небудь півстоліття, щоб перетворити інформацію з категорії наукової в категорію комерційну.

Отже, суспільство яке виникає в результаті інформатизації, істотно відрізняється тим, що інформація, а особливо знання як вища її форма посідає провідне місце в розвитку суспільства.

Останніми роками ми все частіше говоримо про те, що суспільство перейшло до нового етапу свого розвитку, для якого характерний новий спосіб виробництва – інформаційний. Це пов'язано, насамперед, із процесами інформатизації, впровадження інформаційних технологій у різні сфери життя. Інформація стає основою генерування знань, основою комунікацій, виробництва й т.д. Дослідники дають різні визначення інформаційного суспільства, але їхні думки сходяться в головному: інформація в інформаційному суспільстві стає домінуючою цінністю. «Так, при аграрному способі розвитку головне джерело зростаючого економічного надлишку є результат кількісного росту трудових зусиль і природних ресурсів (особливо землі), залучених у виробничий процес, а також природної забезпеченості цими ресурсами. При індустріальному способі розвитку головне джерело продуктивності полягає у введенні нових енергетичних джерел і у здатності децентралізувати використання енергії в процесах виробництва і розподілу. У новому, інформаційному способі розвитку джерелом продуктивності є технологія генерування знань, обробки інформації та символічної комунікації. Зрозуміло, знання та інформація є критично важливими елементами у всіх способах розвитку, тому що процес виробництва завжди заснований на певному рівні знань і на обробленні інформації. Однак специфічним для інформаційного способу розвитку є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності. Оброблення інформації зосереджено на технології поліпшення обробки інформації як джерела продуктивності, в «добродієному колі» взаємодії між знаннями як джерелами технології й застосуванням технології для поліпшення генерування знань і оброблення інформації» [104, 39].

Історичний досвід показує, що інформація або її відсутність завжди відігравали важливу роль у розвитку як суспільства в цілому, так і окремої людини. А тому вивчення інформаційного суспільства повинне включати й аналіз історичної ретроспективи, розуміння ролі інформації в історії розвитку соціуму.

Поняття інформації є одним з основних у сучасній науці. Стаючи предметом вивчення багатьох наук, у кожній з них воно конкретизується і збагачується. Звідси – безліч визначень інформації, тлумачень її суті: від повного заперечення її реального існування до крайньої апологетики; від філософського розуміння («відбиття реального світу») до практичного, повсякденного («всі відомості, що є об'єктом зберігання, передачі й оброблення»).

Інформація відіграє величезну роль у розвитку суспільства, що переконливо підтверджується історичним досвідом. В історії розвитку людства інформаційні процеси споконвічно відігравали важливу роль, беручи коріння в

механізмах поведінки і спілкування, сталості і розвитку. Взаємовплив людини й інформації величезний. З одного боку, розвиток людства, людські здібності викликають до життя різноманітні й складні процеси нагромадження, запам'ятовування, передавання й оброблення інформації, збільшення її обсягів. З іншого боку, наростання обсягів інформації викликає зворотний ефект – підсилює потреби в нових засобах комунікації, що веде до надлишку інформації та виникнення інформаційних бар'єрів. Вихід з інформаційних бар'єрів знаходить людина, удосконалюючи інформаційні процеси і створюючи нові механізми нагромадження, передавання й оброблення інформації.

Історія людства – історія розвитку і нагромадження інформації. Нагромадження інформації веде до розширення інформаційних полів і зміни механізмів їх формування. З часом змінюється і система соціокультурного сприйняття інформації. Прискорення інформаційних потоків впливає на темпи і характер розвитку суспільства. Історичний досвід показує, що суспільний розвиток неможливо поза інформацією і каналами її розповсюдження. Розширення інформаційних каналів завжди приводить до прискорення темпів розвитку суспільства.

Ми ввійшли до етапу розвитку, коли інформація стала однією з основних цінностей в житті людей. Тому, є необхідним більш детальний розгляд поняття «інформація». Існує безліч визначень, вони складні й суперечливі, особливо зараз, коли відбувається переосмислення ролі інформації в економіці та побуті. В.Зальцбург відмічає, що теорія інформації є математичною дисципліною, однак її основні положення можна виразити, не використовуючи складний математичний апарат. Згідно з Шенноном, якісно можна визначити інформацію просто як міру тієї кількості невизначеності, що знищується після одержання повідомлення [73, 13-14]. Так, в економічній кібернетичі, інформація – «основне поняття кібернетики. Відповідно, економічна інформація – основне поняття економічної кібернетики. Визначень цього терміна багато, вони досить складні й суперечливі. Умовимося вважати інформацією всі ті відомості, знання, повідомлення, які допомагають вирішувати певне завдання. Кожне економічне явище, об'єкт, факт мають нескінченне різноманіття властивостей і особливостей. Тому про них можна створювати нескінченно довгі повідомлення. Але тоді з переробленням інформації не впорається ніяка обчислювальна техніка. Теорія інформації формує правила відбору необхідних даних, визначає реальну потребу в них» [133, 151-152]. З погляду кібернетики, «машина в первісному вигляді сповнена невизначеністю, її поведінка хаотична. Але все ж таки, як тільки машина починає працювати, в ній з'являється впорядкованість, яка починає знищувати невизначеність, що панує. Ця особливість – поява інформації – і дозволяє нам управляти кібернетичними системами. Інформація знищує різноманітність, а зменшення різноманітності є одним з основних методів регулювання, і не тому що при цьому спрощується керована система, а тому що поведінка системи стає більш передбачуваною» [20, 67]. У «Новітньому філософському словнику» інформація – «одне з найбільш загальних понять науки, що позначає деякі відомості, сукупність яких -небудь даних, знань і т.п.» [157, 431]. В соціології «у самому загальному

вигляді – передача повідомлень між системами передавання та отримання, що веде до зміни різноманіття станів останньої. Спочатку це поняття пов'язувалося винятково з комунікаційною діяльністю в суспільстві. Пізніше був усвідомлений той факт, що інформаційні процеси властиві також і неживій природі, у зв'язку з цим даний термін був прийнятий і відповідними науками» [238, 245].

Узагальнивши вищеперелічені дефініції, отримуємо, що інформація – це обмін відомостями (знаннями, духовними цінностями, моральними і правовими нормами), що передаються усним, письмовим або іншим способом між людьми, людиною і машиною, машиною і машиною.

У суспільстві постійно циркулює величезна кількість інформації, що впливає на свідомість, поведінку людей, формує їх дозвілля, визначає світогляд. Інформація являє собою фактор, керуючий суспільним розвитком. Непередбачуваність інформації дозволяє ставити, з одного боку, питання про непередбачуваність історії, а з іншого – питання про можливості інформаційного моделювання в історії людства.

Інформація в суспільстві виконує різні функції, серед яких можна виділити функції комунікації в суспільстві, керування або цілеспрямованого впливу на характер прийняття рішень, адаптації системи до зовнішнього середовища, соціальної пам'яті.

Особливе значення має комунікативна функція інформації, оскільки саме вона є ядром соціокультурного розвитку. Культура формується на основі комунікативних процесів, у результаті комунікативної діяльності.

Історичні джерела інформатизації простежуються у створенні штучних засобів зберігання й передавання інформації. Головними віхами на цьому шляху стала поява писемності, друкарства, пошти, періодичної преси, телеграфу, телефону, фотографії, радіо, телебачення і, нарешті, персонального комп'ютера. При цьому якісні зміни в способах зберігання інформації та її передавання були пов'язані з технічними відкриттями: від виникнення писемності до появи персональних комп'ютерів.

Специфіка соціологічного підходу до проблем інформації полягає переважно у тому, що інформація розглядається як соціальне явище, пов'язане з діяльністю тих або інших соціальних інститутів. Будь-який вид діяльності соціальних агентів реалізується у соціальному просторі. Використовуючи методологічний підхід П.Бурд'є [30], у соціальному просторі можна виділити і особливе «поле інформаційної діяльності». Положення агента в даному полі буде визначати як загальний обсяг так званого «інформаційного капіталу», так і його можливості щодо присвоєння основних благ і послуг, де головне місце сьогодні приділяється економічному капіталові.

Міжособистісне спілкування є необхідним для культурних інновацій у суспільстві, без яких немислиме людське життя. Це було справедливо сорок тисяч років тому, коли в Європі й Африці створено перші зразки печерного живопису, і навіть, півмільйона років тому, коли «*homo sapiens*» розвинув здатність видавати артикульовані звуки, отже – спілкуватися за допомогою мови.

Людське спілкування так само необхідне сьогодні, як і тисячі років тому, але в нашу добу глобалізації соціальний обмін та культурні простори, що їх формує взаємодія людей, набувають радикально нових форм. Сьогодні ми живемо в дедалі міцніше взаємопов'язаному світі, у «глобальній ойкумені» комунікаційної взаємодії та обмінів, які стимулюють глибокі культурні трансформації і перетворення. Тож будь-яке дослідження культури в глобалізованому, обплетеному мас-медіа та «Інтернетом» світі мусить брати до уваги найвсеосяжний аспект комунікації – її здатність до взаємодії. «Інтернет» та нові інформаційні технології розкривають неймовірні соціальні можливості – завдяки тому, що комунікація – це, зрештою, відкритий, чітко не окреслений простір, у якому може відбуватися необмежена творчість людей [130, 17].

Історично сформувалися різні джерела інформації: міфи, чутки, закони, укази, книги, фотографії, Інтернет і т.д. Для їхнього поширення використовуються різні канали, які можуть розглядатися як канали культури. Ускладнення джерел і каналів інформації, поява нових пов'язана з нагромадженням інформації та з новими технічними відкриттями, які спрямовані на прискорення процесів інформаційного обміну.

Бурхливий розвиток комп'ютерної техніки та інформаційних технологій послужив поштовхом до розвитку суспільства, побудованого на використанні різної інформації у всіх сферах життя і професійної діяльності людей: у культурі, науці, освіті, економіці, охороні здоров'я, побутовій сфері. У такому суспільстві головним об'єктом управління стають не матеріальні об'єкти, а символи, ідеї, образи, інтелект, знання.

У середині ХХ ст. в індустріальні технологічні процеси почали вбудовуватися нові ресурси: знання та інформація. Іноді пишуть про те, що економічним ресурсом стає наука. Але це не зовсім правильно, тому що продукт, який використовується у технологічних цілях є систематизованим знанням, а наука – це соціальна система, соціальний інститут, що це знання виробляє. Інформація – більш широке поняття, ніж знання, і в принципі їх можна об'єднати в одне поняття – «інформаційні ресурси». До інформаційних ресурсів крім знань належать також реклама, дизайн та інші явища, без яких неможливе існування сучасного виробництва. Щодо визначення, то «знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відбиття в мисленні людини, володіння досвідом і розумінням, які є правильними у суб'єктивному та об'єктивному відношенні, а також на підставі яких можна побудувати судження та висновки, що увижаються досить надійними для того щоб розглядатися як знання» [216, 166].

У «Новітньому філософському словнику» знання – це селективна, упорядкована, певним способом отримана, відповідно до яких-небудь критеріїв (норм) оформлена інформація, що має соціальне значення і визнається як саме знання певними соціальними суб'єктами і суспільством у цілому [157, 392].

Філософський аналіз таких категорій, як «інформація» і «знання», створює умови для істотного уточнення сформованих раніше подань, у тому числі до досить традиційної проблеми співвідношення суб'єкта і знаряддя його праці. Так, саме на цій основі сформувалася можливість відтворення деяких з функцій свідомості в роботі, наприклад, пристроїв для переробки інформації. Ці пристрої з недоступної для людського розуму

швидкістю, безпомилковістю і здатністю зберігати інформацію практично необмежений час, дозволяють по-іншому розглянути перспективи науково-технічного прогресу і майбутнього людства.

Знання та інформація – основні ресурси інформаційного суспільства, але це зовсім не означає, що інші ресурси втрачають своє значення, як вважають багато дослідників. Д.Белл, наприклад, відзначив, що «залежність людини від природних ресурсів зникла» [15]. На наш погляд, залежність людини від природних ресурсів не зникне ніколи, навпаки, як традиційне виробництво, так і виробництво нових штучних, не наявних у природі матеріалів, які в цей час оточують кожну людину, вимагає значної кількості натуральних матеріалів. Не втрачає свого значення й індустріальний сектор як такий.

Основна характеристика інформації як виробничого ресурсу полягає в її нематеріальній природі. Необхідно, по-перше, особливо підкреслити, що інформаційні ресурси не знищуються в процесі їхнього споживання. У результаті поширення знань менше їх не стає. Наявні знання та інформація використовуються для виробництва нових знань, відбувається постійне збільшення обсягу інформації, явище, що вже на початку 70-х років ХХ ст. позначили як інформаційний вибух.

Друга особливість інформаційних ресурсів полягає в їх практично безперешкодному поширенні, незважаючи на наявні перешкоди. З метою збереження таємниці фірмам доводиться витратити більш значні засоби захисту інформації. Разом з тим, незважаючи на існування відповідних законів, збереження таємності й авторського права в сучасному світі стає досить проблематичним.

Третя особливість інформації як ресурсу полягає у властивій інформації всеохоплюваності та високої швидкості поширення, межами яких є тільки міра розвиненості інформаційної інфраструктури і можливостей людини. Інформаційні ресурси надають виробничим, соціальним та іншим процесам, у яких вони використовуються, властиву їм динамічність і мобільність.

В.Гурфінкель у передмові до російського видання відзначає, що під теорією інформації розуміють сукупність математичних концепцій і теорем, що дають можливість оцінити кількість інформації, що знаходиться у тому або іншому повідомленні, визначити пропускну здатність каналів зв'язку, які використовуються для передачі повідомлень, кількісно виміряти ефективність систем кодування, що застосовуються [54, 5].

Становлення кібернетики висунуло проблему наукового осмислення поняття «інформація». В основній роботі з кібернетики Н.Вінера поняттю «інформація» приділено серйозну увагу, і не тільки стосовно до завдань керування і зв'язку. Методологічна позиція Н.Вінера зв'язує це поняття (точніше, поняття кількості інформації) із класичним поняттям статичної механіки – ентропією: «Поняття кількості інформації зовсім природно зв'язується із класичним поняттям статистичної механіки – поняттям ентропії. Як кількість інформації в системі є мірою організованості системи, точно також ентропія – є мірою дезорганізованості системи; одне дорівнює іншому, узятому з протилежним знаком» [40, 23].

У працях Н.Вінера прагнення до узагальненої характеристики поняття реалізується на тлі виявлення особливостей інформації в окремих сферах дійсності. Так, при дослідженні спеціальних проблем кібернетики він визначає інформацію як «позначення змісту, отриманого від зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів. Процес отримання та використання інформації є процесом нашого пристосування до випадків зовнішнього середовища і нашої

життєдіяльності в цьому середовищі... Команди, за допомогою яких ми здійснюємо керування нашим середовищем, є видом інформації, що представляє нас цьому середовищу» [39, 31]. Такий підхід до визначення поняття розкриває діалектику одиничного та особливого в процесі пізнавальної діяльності вченого-кібернетика. На певному етапі воно, тісно пов'язане з розвитком кібернетики, використовувалося також як загальнонаукове в інших наукових дисциплінах. Але обмежувати його зміст рамками тільки однієї кібернетики було, з азвичай неправомірно. Іншими словами, кібернетика не дала універсального визначення поняття «інформація».

У свою чергу, навряд чи можна вважати вичерпним визначення інформації, що дається у філософському енциклопедичному словнику, під яким розуміється «поняття, що використовується у філософії з давніх часів і одержало в останній час нове, більше широке значення завдяки розвитку кібернетики, де воно виступає як одна із центральних категорій поряд з поняттям зв'язку й управління. Поняття інформації стало загальним для всіх наук, а інформаційний підхід, що включає в себе сукупність ідей і комплекс математичних засобів перетворився у загальнонауковий спосіб дослідження» [216, 185-186].

У статті «Інформаційне суспільство – більше хаосу, ніж міфів» Х.Шпінер пише, що «інформація являє собою зовсім особливу матерію, що буде вже у майбутньому, що починається, впливати на життя людини набагато сильніше, ніж все інше, і суспільство буде змінюватися набагато швидше, ніж дотепер завдяки трьом факторам: фактору продуктивності, фактору споживання та засобам контролю. Інформація багато в чому замінить матеріальні та енергетичні ресурси і вплине на характер людської діяльності. Виникнення нового порядку, заснованого на знаннях всередині інформаційного суспільства, і оформлення нового глобального світового інформаційного порядку вже зараз іде повним ходом» [233, 60-61].

На думку І.Юзвішіна, інформація – це генералізаційно-фундаментальна субстанція єдиного кодово-стільникового простору Всесвіту, що включає в себе повітря, воду, землю, сонячні й інші світлоносні промені, поля, їхні сліди та весь спектр космічних випромінювань, матеріалізованих і дематеріалізованих середовищ, а також виражається через масу, швидкість, енергію та інші форми, що виявляються в процесі матеріалізації і дематеріалізації [239, 65]. Іншими словами, інформація – першооснова світу. Усе, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо, – це конкретні форми, структури і види інформації, а наше життя є її феноменом.

Л.Вінарік визначає інформацію як «документовані та привселюдно оголошені відомості про події, що відбуваються в суспільстві, державі, в природі, незалежно від форми її подання» [38, 137-138].

Зазначимо ще одну думку вченого, у минулому головного конструктора інформаційних моделей космічних літальних апаратів і засобів керування ними, Р.Абдєєва. Він вважає, що теорія інформації в науках про неживу природу приводить до перегляду подання про інформацію як про властивість тільки кібернетичних систем. Ця властивість притаманна не тільки суспільним, живим і технічним системам, але й взагалі всім матеріальним системам, у тому числі й об'єктам неживої природи. Інформація, як і матерія, існувала, існує та існуватиме завжди. Ніяке соціальне життя неможливе без інформації, спілкування та комунікацій. Інформація трактується як вузловий пункт пізнання, виявляючи багатовимірні зв'язки з дійсністю як відбиття цієї дійсності [1, 161].

Знаходячись на одному рівні з такими категоріями, як матерія та енергія, інформація перетворилася у надзвичайно широке поняття і продовжувала розкриватися усе ширше і глибше. Залежно від області знання, у якій проводилося дослідження, інформація одержала безліч визначень: «інформація – це позначення змісту, отриманого від зовнішнього світу в процесі пристосування до нього (Вінер); інформація – заперечення ентропії (Бріллюен); інформація – комунікація і зв'язок, у процесі чого усувається невизначеність (Шеннон); інформація – передача розмаїтості (Ешбі); інформація – оригінальність, новизна; інформація – міра складності структур (Моль); інформація – ймовірність вибору (Яглом); і т.д. Кожне із цих визначень розкриває ту або іншу грань (аспект) цього багатозначного поняття» [1, 161].

Принципово важливим є те, що в соціальному сенсі інформація (відомості, знання) є необхідною умовою людського буття. Інформація – це не просто відомості й знання, передані від одного об'єкта іншому, а саме нові відомості й нові знання. Відоме не несе збільшення (не несе інформації). Якщо від одного об'єкта іншому передаються дані, які не мають характеру новизни, вони являють собою не інформацію, а процес нульового інформаційного обміну. Тільки елемент новизни перетворює відомості, знання в інформацію, тим самим перетворюючи її в «субстанцію» суспільного розвитку та дозволяючи суспільній свідомості виступати не тільки як відбиття, але й засіб зміни буття.

Розумінню механізмів взаємодії інформаційних потоків в історії та культурі сприяє теорія масових комунікацій, у термінах якої кожний факт культури минулого може розглядатися як деяке повідомлення, інформація. Тоді всі взаємодії в історії виступають як комунікаційні зв'язки, засновані на передаванні інформації з різних каналів.

Н.Вінер, якого називають батьком «комунікації» та «кібернетики», ще в кінці 1940-х років в своїх працях писав про «комунікаційне суспільство», тобто суспільство, що засноване на комунікації. Канадський дослідник М.Маклюен в 1960-х роках писав про нове суспільство, як про «глобальне село», в якому інформаційні технології є головним фактором, що впливає на формування соціально-економічної основи нового суспільства [136].

Головне кредо (методологічний принцип) вчення М.Маклюена можна сформулювати так: духовний і матеріальний прогрес людства визначають не знаряддя праці чи освоєння природи, не економіка, політика чи культура, а технологія соціальної комунікації, тобто комунікаційні канали, якими володіють люди. М.Маклюен у залежності від домінуючих засобів масової комунікації (mass media) історію людства ділить на чотири епохи.

Епоха «дописемного варварства» характеризується наївно-безпосереднім ставленням людей до навколишнього середовища. Їхнім вищим комунікаційним досягненням була мова, що сприймалася слухом, звідси – формування «людини слухаючої». «Людина слухаюча», яка використовує природні комунікаційні канали, жила у відкритому акустичному просторі, була особисто причетною до подій, що відбувалися навколо, що в свою чергу сприяло гармонійному розвитку її психічного світу.

Епоха письмової кодифікації порушила духовну гармонію і «сенсорний баланс» неписемного варвара; тепер у комунікації основним є не слух, а зір, не акустичне повідомлення, а тексти, розумовоосяжні закодовані письмена. Залучення до розумових операцій кодування-декодування змістів зробило людину раціоналістичним і розважливим «стороннім спостерігачем історичного процесу». На зміну племінному братству прийшла феодална роздрібленість. Однак аж до XV століття ороакустичний (усний) і візуальний (письмовий) канали комунікації знаходилися в умовах рівноваги.

Епоха Гутенберга остаточно покінчила з природною гармонією первісної людини. Настала «типографська ера», що дала можливість звертатися до масової «безособової» аудиторії. Людина стає «розумнішою» не за рахунок спілкування з іншими людьми, а за рахунок індивідуального читання. Замість «людини, яка слухає» з'являється «людина, яка дивиться», у якої атрофовані всі сенсорні канали – слух, нюх, дотик, смак, зате гіпертрофований зір. Особисте

мислення усе більше поступається місцем орієнтації на друковане слово і «книжкові» авторитети. Люди стали довіряти «мертвій букві» більше, ніж живому слову, відчуження набуло в суспільстві загрозливих масштабів. Залежність людей від продукції «Гутенбергівської Галактики» призвело до сумних наслідків. На думку М.Маклюена, масові політичні і релігійні рухи, криваві революції, світові війни – усе це наслідок гіпнотичного впливу друкованих видань. Такі спотворені риси європейської цивілізації, як індивідуалізм, егоїзм і загальне відчуження, націоналізм і безбожництво, інформаційні перевантаження і психічні розлади, пояснюються тривалою монополією книги як пануючого засобу комунікації.

Сучасна епоха – синтез «людини, яка слухає» і «людини, яка дивиться». Електричні та електронні засоби зв'язку, за словами М.Маклюена, це «комунікаційна революція» в історії людства. Характерна риса сучасних комунікаційних засобів у тому, що вони впливають не на окремі органи чуття, а на всю нервову систему людини. Навколишня реальність знову постає у своїй живій конкретності, а людина отримує ілюзію співучасті у поточних подіях. До людей повертається «сенсорний баланс» епохи дописемної комунікації. Електронні технології спілкування сприяють злиттю міфологічного (безпосереднього) і раціоналістичного (опосередкованого) способів сприйняття світу, створюють передумови для цілісного розвитку особистості. «Електронна галактика» спричиняє «ретрибалізацію» (ретрайболізацію) існуючих суспільств і на новій технологічній основі відтворює «первісну єдність колективної свідомості», перетворюючи нашу планету в єдине «глобальне село». У цьому «селі» не буде індивідуалізму і націоналізму, відчуження, агресивності і військових конфліктів. Всесвітня цивілізація майбутнього, – пророкував М. Маклюен, – буде суспільством «гармонічної комунікації» і «образного мислення», що є неодмінною умовою формування вищих культур.

М.Маклюен формулював свої передбачення у 60-ті роки ХХ ст., відштовхуючись від потенціалу телебачення, що з'явилося в цей час. Він пророкував захід «Галактики Гутенберга» і появу гармонічного «хомо телевізіоніс». Він не врахував перспективи комп'ютерної техніки, тому що в його час вона ще не стала комунікаційним інструментом: не було персональних комп'ютерів, банків даних з дистанційним доступом, електронної пошти, «світової павутини» Інтернет. Але М.Маклюен передбачав появу «гіпермедіа» – єдності звуку, статичних і динамічних зображень, реалізованих в системах мультимедіа. Проте є підстава вважати М.Маклюена пророком електронної комунікації [136].

Для того щоб зрозуміти, що таке інформація і чому вона відіграє таку величезну роль у сучасну епоху, потрібно чітко розрізнити повідомлення (чи послання), інтерпретацію (чи сприйняття) і комунікацію. Повідомлення (message) – це «річ», тобто переданий продукт інтелектуальної діяльності людини; інтерпретація – це «думка», тобто знання, що здобувається; комунікація – це лише операція передавання, трансляції. Але в сучасному суспільстві саме ця операція трансляції – визначальна, домінуюча ланка в тріаді: повідомлення-комунікація-інтерпретація.

Інформація – це комунікація, операція трансляції символів, що спонукає до дії. Якщо ми даємо таке визначення інформації, то стає зрозумілим, чому головним феноменом комп'ютерної революції став Інтернет, а не гігантські електронні банки даних чи штучний інтелект. В Інтернеті не створюється ніякого знання, але зате він в багато разів збільшує можливості здійснення комунікацій.

Щодо терміну “комунікація”, то є багато визначень, що використовуються в різноманітних контекстах у різних науках. Щодо визначення, яке дає соціологія, як наука, то: «комунікація – це передавання інформації від однієї системи до іншої шляхом спеціальних матеріальних носіїв, сигналів. У людському суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, державами, культурами за допомогою знакових систем (мов). Комунікація між людьми відбувається у формі спілкування як обмін цілісними знаковими утвореннями (повідомленнями), у яких відображені знання, думки, ідеї, ціннісні відносини, емоційні стани, програми діяльності сторін, що спілкуються. Зміст і форми комунікації відбивають суспільні відносини та історичний досвід людей. Комунікація – необхідна передумова функціонування і розвитку всіх соціальних систем, тому що забезпечує зв'язок між людьми, дає можливість нагромадження та передачі соціального досвіду, поділ праці й організацію спільної діяльності, керування, трансляцію культури» [238, 286].

Комунікація у К.Ясперса процес, у якому Я дійсно стає самим собою завдяки тому, що воно виявляє себе в іншому. «Цей процес виявлення себе в комунікації є тією єдиною у своєму роді боротьбою, що тотожна любові: «любляча боротьба, – яка не дивиться на світ, як на гармонію, що робить комунікацію взагалі неможливою, а ставить усе під питання, породжує ускладнення й претензії якої, при винятковій солідарності торкаючихся таким чином одна до одної осіб, досить серйозні... Комунікація може здійснюватись також і в мовчанні: подібно тому як, з погляду Хайдегера (і аналогічно К'еркегора), мовчання утворює власну можливість мови, воно породжує також і спільність, неможливу без певної комунікації. В екзистенціалізмі Сартра залежність, що виникає при спілкуванні з іншими, є «першонеццям» для самобуття» [216, 216-217].

У «Новітньому філософському словнику» комунікація розтлумачується як значеннєвий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії [157, 497].

На даному етапі розвитку суспільства - більше комунікацій, тиражування інтелектуального продукту, передавання даних про нього за допомогою друкованих видань, телеграфу, радіо, телебачення, лекцій і семінарів у рамках системи загальної освіти, а тепер ще і мережі Інтернет – от що докорінно відрізняє сучасне суспільство як інформаційне.

Більш інформована людина – це не та, яка більше знає, а та, яка бере участь у великій кількості комунікацій. Величезна технічна, економічна, політична, культурна роль інформації пояснюється саме тим, що вона не змістовна («знання») і не предметна («продукт»). Інформація є обґрунтуванням (виправданням) дій, тому вона настільки необхідна сучасній людині.

У сучасному суспільстві інформація – це ідол. У традиційному суспільстві, побудованому на релігійному виправданні діяльності, і навіть у суспільстві, що модернізується, побудованому на ідеологічних виправданнях, інформація ніяк не могла претендувати на ту роль, яку відіграє зараз. Тільки як комунікація, а не як знання чи предмет, вона здатна викликати нові операції. Люди діють, використовуючи інформацію, а комунікаційні потоки не тільки не поглинаються, як ресурс діяльності, подібно сировинним чи енергетичним ресурсам, а навпаки, збільшуються і прискорюються. Це відбувається, тому що інформація є не стільки ресурсом, скільки стимулом (мотивом) діяльності.

На сьогоднішній день поняття інформації включає сукупність нетрадиційних світоглядних і методологічних позицій дослідників, що обумовлено, переважно, її новою роллю в соціальній дійсності. Ця нова роль інформації полягає у перетворенні її в головний ресурс загальноцивілізаційного розвитку, що за своїм значенням покликаний здійснити такі ж перетворення в суспільному житті, які у свій час здійснили, наприклад, електрифікація, телефонізація, радіо та телебачення. Методологічний аналіз понять «інформація» і «знання» дозволяє істотно конкретизувати уявлення про цивілізаційний розвиток соціуму і його закономірний перехід на нову – інформаційну стадію розвитку.

Проблема засвоєння та перероблення інформації людиною (а виробництво принципово нової інформації і її вищої форми – знань – було, є і ще надовго залишиться прерогативою людини) виникає у зв'язку з подвоєнням обсягу інформації: у 90-х роках ХХ ст. у середньому кожні десять років, а в окремих галузях наукового знання – кожні два-чотири роки відбулося прискорення економічних процесів.

Сьогодні у світі інформація цілком обґрунтовано вважається стратегічним національним ресурсом. Класична економіка, що традиційно враховує лише матеріальні ресурси, до останнього часу не винайшла надійних критеріїв обліку знань та інформації, що містяться в кінцевому матеріальному продукті, обчисленні витрат їхнього виробництва, вартості і якості. Разом з тим, значення інформаційних ресурсів у матеріальному виробництві постійно зростає. До 1995 р. в американській економіці за допомогою інформації вироблялося біля трьох четвертих доданої вартості, створюваної у промисловості. Собівартість сучасного автомобіля на 70% складається з вартості високих технологій та інформаційних витрат.

Якщо продукція аграрного періоду має трудомісткість і матеріалоемність, то в індустріальний період до цих характеристик приєднуються ще енергоемність і капіталоемність. В інформаційному суспільстві практично будь-який товар, включаючи харчові продукти, крім перерахованих ресурсів, володіє також наукоємністю і містить у собі інші інформаційні ресурси, такі, наприклад, як дизайн і реклама.

Е.Тоффлер, продовжуючи свої міркування, у книзі «Зрушення влади» пише про «зрушення влади» у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансів, бізнесу і засобів масової інформації. Ці зрушення викликані зростаючим значенням інформації, знання у всіх сферах життя суспільства. Нові знання прискорюють всі економічні процеси в суспільстві і заощаджують час. Інформаційна мережа починає шукати інформацію, тип якої невідомий, і отримує самосвідомість. Розвиток економіки все більшою мірою буде визначатися ростом гнучкості виробництв, управлінських структур, які повинні відповідати новим умовам.

Знання стає визначальним фактором у більшості сфер діяльності, у тому числі владних. Велика кількість інформації часто викривлюється інформаційною мережею, і саме ця, часом викривлена інформація, є основою прийняття рішень. Разом з тим, реальні мотиви тих, хто володіє владою, стають все менш прозорими. Якщо сила є підставою розвитку доіндустріальної епохи,

то гроші – індустріальної, а знання – сучасного суспільства. Знання – саме гнучке і в той же час саме міцне джерело влади. Тому перерозподіл знання, інтелектуальних ресурсів є найважливішим завданням сучасної цивілізації.

На думку В.Кременя, «в інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою. Відповідно це вимагає від суспільства в цілому, а також від окремої людини, вміння застосовувати дедалі новіші і новіші знання, набуті впродовж життя, у власній практичній діяльності. Тобто учень, студент у навчальному і виховному процесі повинні набутти тих важливих навичок шляхом застосування знань, які б підвищували їхню компетенцію. Перехід від кваліфікації до компетенції дозволяє знаходити рішення в будь-яких професійних та життєвих ситуаціях, що уможливорює діяльність освіченої особистості незалежно від локального чи глобального контексту ринку праці. Така людина, оволодівши технологією прийняття рішень, свободою вибору, буде здатна адаптуватись в умовах постійних змін» [121].

Становлення нового суспільства пов'язане з домінуванням четвертого, інформаційного сектора економіки: капітал і праця як основа індустріального суспільства поступаються місцем інформації і знанню в інформаційному суспільстві. Отже визначальним чинником суспільного життя в цілому є теоретичне знання, що витісняє ручну і механізовану працю. Економічні і соціальні функції капіталу переходять до інформації. Ядром соціальної організації стає «університет» як центр виробництва, перероблення і накопичення знань.

За цієї умови, рівень знань, а не власність, стає визначальним чинником соціальної диференціації і соціальної мобільності. Більш суттєвою для соціальної стратифікації є професійна, а не класова структура. Поділ на «імущих» і «неімущих» набуває принципово нового характеру: привілейований прошарок утворюють найбільш інформовані члени суспільства.

Таким чином, інформація, інформаційні технології та знання – вузловий пункт пізнання; як філософські категорії, вони дозволяють виявити не тільки загальне, але й часткове – конкретні, багатогранні зв'язки з дійсністю, які є одночасно відбиттям цієї дійсності. Тому вони є сходинкою розвитку не тільки пізнання, але й суспільної практики людей, їхніх стосунків між собою і природою, фактором розвитку від нижчого до вищого в природі, суспільстві та пізнанні.

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Новітні інформаційні технології в сучасному освітянському просторі

Освіта і наука є підвалинами людського розвитку та прогресу суспільства, які забезпечують індивідуальний розвиток особистості, майбутнього фахівця, творять інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал суспільства. Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

Освіта була і залишається соціальним інститутом, який несе велику відповідальність за розвиток людської особистості та прогрес суспільства в цілому. Вона забезпечує розвиток особистості, виховує майбутнього спеціаліста, здійснює підготовку і теоретичне оснащення майбутніх фахівців, які є інтелектуальним, духовним та виробничим потенціалом суспільства.

Освіта – об'єктивна необхідність людського буття. Як найважливіший інститут соціалізації особистості практично в усі історичні періоди еволюції людської цивілізації вона була спрямована на розвиток особистості, її творчих здібностей, естетичного світосприймання й етичного ставлення до діяльності, формування духовної суті людини.

В Україні здійснюються кроки щодо забезпечення прискореного, випереджального інноваційного розвитку освіти, а також створюються умови для самоствердження та самореалізації особистості протягом життя. Систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію та основні напрями розвитку освіти визначає Концепція розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки [156, 7-8].

Освіта – один із самих стародавніх соціальних інститутів, що виникли на зорі людської цивілізації, вона властива всім без винятку людським культурам.

До останнього часу навчальний процес у всій освітній системі розвивався екстенсивно – відбувався кількісний приріст навчальних дисциплін, при цьому збільшувався їхній обсяг. Суть навчального процесу зводилася до того, щоб передати учню якомога більш повний обсяг знань. Майже всі уроки в школах, лекції у ВНЗ мають суто інформативний характер. У попередні історичні епохи таке положення було виправданим: не вистачало або не було необхідної літератури, підручників, посібників. Викладач для студентів був головним джерелом знань. Сучасна ситуація докорінно змінилася: інформацію з певного предмета можна отримати з десятків різних джерел.

Загальноприйнято звужувати зміст поняття «освіти», зводити його тільки до вміння користуватися інформацією або ж «сумою знань». Ця концепція освіти висуває на перший план споживчу тенденцію, вміння поглинати інформацію. Мета освіти: навчити людину налагоджувати обмін інформацією з навколишнім середовищем відповідно до принципу інформаційного балансу – споживання інформації ззовні повинно завершитися виникненням в індивіді нової інформації.

Освічена людина, член інформаційного суспільства, повинна бути здатною не тільки поглинати інформацію, але й створювати необхідну інформацію, формувати культурне середовище. Звичайна середня людина повинна опанувати не стільки певну суму знань, що в інформаційну епоху досить швидко застаріває, скільки інтелектуальні навички, що дають можливість при бажанні одержати будь-яку важливу для нього кількість знань.

В інформаційну епоху найголовнішим є розвиток особистості. Характер освіти при цьому змінюється: вона втрачає риси масовості, гомогенності. За обсягом вона стає загальною, позаяк кожен член суспільства, без винятку, одержує ту або іншу освіту. Але вона стає якісно різноманітною на всіх рівнях, пристосовуючись до різних потреб, можливостей, цілей і навіть стану здоров'я. Вона здобуває гнучкість, розмаїтість форм і змісту. В інформаційному суспільстві освіта стає особистісно-диференційованою.

Таким чином, освіта в інформаційному суспільстві відрізняється, з одного боку, охопленням переважної більшості населення і стає загальною, з іншого – особистісно-диференційована. Така система має раціонально-загальний характер поширення знань. Зміст освіти універсальний та носить фундаментальний характер. В Україні відбувається процес становлення системи якісної масової фундаментальної освіти, яка є адекватною інформаційному суспільству. Система освіти як соціальний інститут стає найважливішим і ключовим ресурсом соціально-економічного розвитку провідних країн світу [65, 100].

Інформатизація суспільства трансформує та технологізує розумову діяльність людини за допомогою комп'ютерів та використання сучасних інформаційних технологій. Технологізація розумової діяльності відкриває новий шлях до інноваційного творчого мислення, що, в свою чергу, має неабиякий вплив на розвиток інституту освіти, як такого, і в першу чергу – вищої освіти.

Інформаційні та комунікаційні технології становлять вагому частку світового виробництва, що спричиняє глобальний перерозподіл як ринку праці, так і ринку освітніх послуг. Велику увагу сучасних дослідників викликає інноваційний потенціал сучасної мережі Інтернет. Тим більше, що саме вона посідає провідне місце в сучасному освітньому процесі. Слід зважити на створення єдиного європейського освітнього простору в рамках Болонського процесу, який істотно підвищує роль новітніх інформаційних технологій в освіті. Опиняючись в стінах ВНЗ, молода людина знаходиться в соціально-інформаційному просторі, в оточенні людей, які прагнуть досягнення життєвого успіху, з однієї сторони, та отримує вільний доступ до інформації, свободу дій щодо отримання знань, які дає вища школа – з іншої.

Основою визначення мети, сутності і принципів функціонування вищої освіти в межах індустріальної цивілізації вважають, в першу чергу, філософію позитивізму, раціоналізму та прагматизму.

Традиція філософського і соціологічного вивчення проблем вищої школи має давню історію. Проблеми освіти займають значне місце у творчості Дж. Дьюї, Е. Дюркгейма, О. Конта, Дж. Локка, К. Мангейма, Д. Мілля, Т. Парсонса, М.

Пірса, Г.Спенсера. Граничні альтернативи реалізації соціальних функцій університету сформульовані в концепціях В. Фон Гумбольдта й Дж.Ньюмена. Не менш актуальною є проблема розвитку університетської освіти і для закордонних дослідників 70-90-х років ХХ ст. Базові принципи застосування нових інформаційних технологій у сфері освіти запропоновані І.Іллічем. Детальні прогностичні оцінки розвитку закордонної вищої школи дані М. Марголісом, М.Льюїсом, П.Россманом, А.Редфордом й іншими дослідниками.

Представники вітчизняної науки також зробили вагомий внесок у розробку теоретичних концепцій і нагромадження емпіричної дослідницької інформації про вищу освіту. Вивченню методологічних підстав соціологічних досліджень сфери освіти присвячені монографії російських дослідників Г. Зборовського, В.Нечаєва, А.Осіпова, В.Турченка, Ф.Філіппової. Авторські напрями аналізу актуальних соціально-філософських проблем сучасної освіти розробляють Ю.Вишневський, Д.Константиновський, Г.Кораблева, Н. Ладижець, Л.Рубіна, В.Шапко, С.Шишкін. Значну роль у розвитку філософії та соціології вищої школи відіграли концепції взаємодії інституціональної освіти особистості, наведені у роботах А.Вербицького, А.Меренкова, Е.Шукліної.

Аналіз теоретичних засад функціонування та трансформацій, необхідних вищій школі України в умовах становлення інформаційного суспільства, що міститься у працях В. Андрущенка, В.Астахової, Я.Балюбаша, Л.Герасіної, В.Городяненка, А.Гуржія, М. Згуровського, В.Зубка, В.Кременя, В.Козакова, К.Корсака, А.Кохановського, В.Кушерця, К. Левківського, А.Навроцького, С.Ніколаєнка, В.Огнев'юка, О.Панича, П.Петренка, В. Погребняка, О.Скідіна, В.Скотного, С.Степка, А.Толстоухова, В.Франчука, А.Хоронжого, Ю. Чернецького, В.Шеховцова, С.Яреми та інших дозволяє зробити висновок, що процес впровадження новітніх комп'ютерних та інформаційних технологій, а саме всесвітньої мережі Інтернет в навчальний процес, призводять до трансформацій в освітянській сфері.

Отже, при розробленні напряму досліджень актуалізації ресурсів Інтернету в розвитку української вищої освіти припустиме звертання до двох важливих областей філософського знання, що практично не залежать одна від одної – філософії інформаційного суспільства та філософії вищої школи.

Ознакою нового суспільства є зростаюча роль спеціалізованого знання, перехід влади на підприємстві до фахівців, тобто появи нової сили, що трансформує суспільство. Це потреба в спеціалістах найвищого гатунку, що впливає із зростаючої ролі освіти в суспільстві.

Інтенсифікація та спеціалізація знань викликають появу в інформаційному суспільстві нового соціального прошарку інтелектуально розвинутих людей, власників спеціалізованого знання. Цей процес потребує певних норм та цінностей освіти – нині кожен може ввійти до еліти, але потрібен певний, достатньо високий рівень освіченості, тому система освіти набуває в інформаційному суспільстві провідного значення.

Процес цивілізаційного розвитку на сучасному етапі об'єктивно поставив перед суспільством проблему формування освітніх потреб, що ініціюють прагнення до безперервного вдосконалення інтелекту і професіоналізму через реалізацію індивідуальних здібностей, надання кожному члену суспільства можливостей для інтелектуального і професійного росту. Формування сучасної концепції освіти пов'язане з тими значними змінами, які відбулися в наших уявленнях про природу, процеси пізнання і розвитку людини за останні десятиліття.

Сучасна наука та інші способи освоєння світу поступово, але різними шляхами спрямовані до зближення та інтеграції, а не до диференціації. Саме тому сучасна освіта повинна забезпечити інтеграцію різних способів освоєння світу й тим самим збільшити творчий потенціал людини для вільних і осмислених дій, цілісного сприйняття й усвідомлення світу. На жаль, ця тенденція до цього часу не знайшла свого відображення в сучасній освіті, у якій надається перевага подальшій предметній диференціації як засобу підвищення ефективності навчання. Вузька спеціалізація і професіоналізація, як неодноразово доведено у світовій освітній практиці, веде до часткового, "розірваного" знання, відчуженого від людини [162, 66-67].

Різні філософи та філософські школи, починаючи зі стародавніх часів, намагалися виявити комплекс ідей, які дозволили б глибше зрозуміти формування індивідуальної і суспільної культури, розробити системи освіти і виховання для своїх учнів і суспільства в цілому. Деякі їхні ідеї використовуються в освіті досьогодні. «За Гераклітом, пізнання здійснюється через почуття, але останні не можуть дати щирого знання, що здобувається тільки мисленням. Для Геракліта почуття і розум у пізнанні тісно пов'язані: «Я віддаю перевагу тому, що можна побачити, почути й вивчити». В 107-му фрагменті він підкреслює: «Поганими свідками є очі й вуха людей, які мають грубі душі» [21, 105]. Грецькі філософи, які приділяли своїй освіті багато часу і сил, бачили в цьому глибокий життєвий сенс. Наприклад, у піфагорійському братерстві дотримувалися такого способу життя, що передбачав прагнення до прекрасного і благопристойного, а це, на їхню думку, – у першу чергу заняття наукою та самоосвітою.

У сфері педагогіки заслуги Д.Дьюї величезні. Він дуже вплинув на формування школи та педагогічної практики в Америці, висунувши принцип "навчання за допомогою роблення" і пропагуючи формування практичних навичок у вирішенні життєвих проблем [21, 142]. Д.Дьюї, захоплено говорячи про ідеї своїх попередників, вважав, що освіта повинна бути пристосована до людини, щоб вона підбиралася для кожного індивідуально [21; 55; 128; 155].

Значення, у якому поняття "освіта" вживається в цей час, воно отримало наприкінці XVIII ст., особливо під впливом Гьоте, Песталоцці та неогуманістів, і означало тоді загальний духовний процес формування людини на противагу виховній техніці прихильників методів просвітителів [216, 311].

Філософія початку постіндустріальної епохи, що вважає головним людську індивідуальність і розглядає людину не як продукт соціального середовища, особливостями якого вона жорстко детермінована, а як самодіяльну людину, яка створює і формує себе кожним своїм життєвим актом, головним вважає іншу соціальну функцію освіти. Це функція творення й розвитку особистості, її здібностей, забезпечення можливостей для самореалізації людини, формування інновативної особистості, яка розвивається на основі безперервної освіти [154, 46].

Як справедливо зазначає В.Шукшунов, вища освіта має подвійну направленість – у минуле та у майбутнє. З одного боку, вона базується на досвіді та знаннях минулого, має справу з пізнаною дійсністю, пояснює вже пізнаний

світ, вивчає людське суспільство та саму людину на підставі наявних уже знань. Це – підтримуюча освіта. З іншого боку – це освіта, що пояснює процес взаємодії людини зі світом, має на меті їхнє перетворення, спрямована на розвиток творчої, перетворюючої діяльності. Це – інноваційна освіта. Вона передбачає, що колишні знання та досвід мають бути перетворені у процесі освіти у здатність людини до творення, творчості, пошуку нових знань [152, 47].

Ми розуміємо освіту як соціальний інститут, що виконує економічну, соціальну, гуманітарну та культурну функції в суспільстві, і як процес засвоєння накопиченого людством наукового знання, набуття певних навичок і вмінь для наступного виконання соціально значимих функцій.

Соціальна й економічна функції освіти як соціального інституту полягає у формуванні соціально-статусної та соціально-професійної структури суспільства відповідно [206, 6]. Від успіху реалізації цих функцій залежать наявність або відсутність у суспільстві соціальної напруженості і його економічний добробут.

Відомо, що зростання валового внутрішнього продукту насамперед забезпечується науково-технічними нововведеннями, а вони – результат функціонування людського капіталу, а значить – і сфери освіти. Державі в сучасних умовах необхідний працівник, що володіє не тільки професійними знаннями, навичками й уміннями, що легко адаптується в мінливому світі, але й здатний до вирішення евристичних завдань у нових ситуаціях, завжди готовий до реалізації нових суспільних потреб, появу яких можна тільки пророчити.

Культурна функція освіти полягає в тому, щоб використовувати історично сформовані культурні цінності у процесі соціалізації особистості, при цьому розглядаючи людину не тільки як носія культурних цінностей, але й як творця нових [8, 123].

У 80 – 90-і роки ХХ ст. у багатьох публікаціях радянських учених освіта розглядалася в контексті культури як ретранслятор культурних цінностей наступним поколінням. Будучи синтезом духовного виробництва і суспільного виховання, освіта опосередковує підготовку підростаючих поколінь до праці та життя шляхом їхнього цілеспрямованого залучення насамперед і обов'язково до духовної культури. Її стрижень становить педагогічний процес, тобто спільна (педагога та учня) діяльність, у межах якої і відбувається культурно-історичний розвиток індивіда. Узагальненою мірою такого розвитку виступає його соціальна зрілість, здатність (і готовність) бути самодіяльним суб'єктом суспільних процесів. Необхідні передумови створюються поєднанням навчання з працею на виробництві [109, 21].

У гуманістичній спрямованості освіти цільова настанова полягає в тому, щоб не сформував, а знайти, підтримати і розвинути людину в людині та закласти в цю людину механізми самореалізації, саморозвитку, саморегуляції, необхідні для вільної професійної орієнтації особистості й здатності розгорнути свій внутрішній духовний потенціал. У реалізації цієї мети визначну роль відіграють суб'єкти освітнього процесу, які повинні "інструментувати" людину як вільно обрану тими, хто навчається, тобто, по-перше, створювати найкращі

умови для її цілеспрямованого соціально значимого розвитку, виховання, збагачення знаннями та досвідом; по-друге, управляти цим процесом у погодженості з внутрішніми потребами особистості і її інтересами [13; 195].

В класичній науці освіта інтерпретується як «духовний вигляд людини, що складається під впливом моральних і духовних цінностей, які становлять надбання її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування вигляду людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистими якостями, вміння самостійно розпорядитися своїми знаннями. В освіті є завжди як формальна сторона, тобто духовна діяльність або духовна здатність (розглянута незалежно від відповідного даному часу матеріалу), так і матеріальна, тобто зміст освіти» [216, 311].

І.Бестужев-Лада визначає освіту, як «сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, придбаних індивідом самостійно або в процесі навчання в спеціальних навчальних закладах; розрізняють: початкову, основну, середню, вищу, загальну й спеціальну (професійну освіту); технічну, гуманітарну, природничо-наукову освіту. Освіта – один з показників соціального статусу індивіда та один з факторів зміни та відтворення соціальної структури суспільства» [238, 464].

Традиційна нормативна освіта може випустити першокласного фахівця в певній сфері, але має досить розпливчасті уявлення про світ, загальні закони функціонування та розвитку соціуму, людської цивілізації, її майбутніх перспектив розвитку й т.д.

Освіта, в цьому разі, спрямована на формування раціонального, логіко-вербального, репродуктивного мислення, а діяльність того, кого навчають, жорстко регламентована. Завдання викладача перевести наукове суспільне знання в особистісне знання того, кого навчають, для його подальшої практичної діяльності. У класичній педагогіці зазначається, що здобуваючи готові знання й навички таким чином, ті, кого навчають, досягають внутрішню логічність ситуацій і будуть нею керуватися на практиці. Однак, з огляду на те, що їм доведеться жити у світі, де все швидко змінюється, знання простих ситуацій, де досить механічно виконуються окремі операції з одним об'єктом, недостатньо.

Подібна модель освіти, що була властива для абсолютної більшості країн світового співтовариства, у другій половині ХХ ст. вичерпала себе. Змінити таке положення і дати волю мисленню може надання можливості особистості для самоосвіти та освітньої самореалізації за допомогою можливості реалізації принципу – освіта не на все життя, а освіта протягом всього життя.

Альтернативою традиційній освіті з її філософією твердої диференціації способів цивілізаційного освоєння світу може бути тільки відкрита освіта, в основі якої лежить інтеграція різних способів освоєння миру. Сучасна освіта припускає безперервність навчання протягом усього життя, зміни в характері відносин учасників освітньої діяльності, ефективність і доступність в отриманні знань.

Освіту можна розглядати як інформаційний процес, що забезпечує єдність соціуму, його самоідентифікацію і цілісність з однієї сторони, а з іншої – цей процес направлений на формування повноцінної особистості, здатної активно діяти в сучасному суспільстві. Будь-яка трансформація системи освіти означає її приведення у відповідність до вимог сьогодення і є відповіддю на ті цивілізаційні виклики, з якими стикається наше суспільство. Трансформація повинна починатися не з інституціональних змін, а з прояснення місця та ролі освіти в соціальних процесах.

Трансляція знання через систему освіти не має на увазі передачу готової інформації. Набагато більш значимою виявляється передача професійної майстерності в тій або іншій галузі. Це, природно, вимагає від викладача серйозної роботи над собою та цілком певного рівня культури. Чим більш компетентним стає фахівець, тим більше унікальними знаннями він володіє. Значна частина цього знання не виражена або не може бути виражена у словесній формі. Вона і становить основу майстерності. Це робить викладача експертом у своїй сфері. Таке знання може бути передано іншим суб'єктам у ході спільної діяльності та спілкуванні, через «соціально значимі жести». Знання – невідчужувана частина майстерності особистості, його особиста власність.

Сутність розумної практики полягає в тому, що дія змінюється під впливом попередніх дій. Діючий суб'єкт при цьому продовжує вчитися. Діалектика досвіду одержує завершення не в якомусь підсумковому знанні, але в тій відкритості для досвіду, що виникає завдяки самому досвіду. Мається на увазі здатність діяти правильно, тобто відповідно до соціально значимих цінностей, у нових скрутних, незнайомих ситуаціях. Будучи один раз обраними, цінності змінюються вкрай рідко. Освіта транслює систему цінностей, що визначає унікальне положення системи освіти в соціумі, особливо в суспільстві, що трансформується.

Формуючи цінності, освіта формує майбутнє. Від цього залежить успіх або невдача будь-якого соціального проекту. Університет не може існувати без поєднання навчальної діяльності з дослідницькою на всіх етапах освітнього процесу. Основні ідеї дослідницького університету, а так само перший досвід її практичної реалізації, представлені так званою німецькою моделлю університету В. Фон Гумбольдта. Як відзначає Н.Ладижець, «ця новація, що одержала також найменування «класичної ідеї університету», стала тим критерієм, стосовно якого розглядалася вся подальша еволюція європейських і американських університетів, так само як і спроби конкуренції розвинених форм національної освіти» [127, 27].

Завдання організації щодо проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, а також інших видів наукових і дослідно-конструкторських робіт може бути поставлене перед усіма установами – учасниками системи вищої освіти. Однак конкурентоспроможність університету припускає орієнтацію на заняття лідируючих позицій у збільшенні наукового знання. У цілому позиції вищих навчальних закладів в організаційній структурі науки залишаються досить слабкими, у той час як основу цієї структури становлять академічні наукові заклади. Тим часом, орієнтація на науково-дослідну діяльність як одну з найважливіших соціальних функцій університету є виправданою відповідно до моделей розвитку національних економік ряду держав Європи, а також США. Саме університети, поряд із промисловими підприємствами, домінують в організаційній структурі науки в країнах з розвинутою ринковою економікою. Так, 100 провідних дослідницьких університетів США одержують 95% коштів федерального бюджету для дослідницьких і освітніх цілей, а 60% всіх докторантів США

підготовлено у 50 з них [72, 26].

Статус фахівця вищої кваліфікації визначається не його вченим званням, а тим, наскільки він професійно виділяється у середовищі рівних собі. В умовах інформаційного суспільства не соціальний статус служить умовою приналежності до еліти, а сама людина формує в собі якості, що роблять її такою. Інформація – найбільш демократичне джерело влади, позаяк доступ до неї мають усі. Але можливість доступу аж ніяк не означає володіння інформацією, яка є вибірковою. Інтелект фахівця є визначальним чинником, що лімітує можливості залучення до цього ресурсу.

Розвиток інформаційних технологій – далеко не єдина характерна риса сучасної цивілізації. Більш того, для дослідників ХХІ ст. повинен бути очевидним той факт, що впровадження у свою діяльність новітніх технічних і програмних розробок аж ніяк не є самоціллю соціальних інститутів, організацій і груп, пов'язаної з надлишком фінансових засобів, бажанням відповідати «моді» або державним стандартам. Незважаючи на те, що передчасно говорити про виникнення загальнофілософської теорії, яка повною мірою адекватна масштабам змін, що відбуваються, найважливіші з них уже можуть бути названі.

Особлива увага представників різних наук звернена на постійно зростаючу роль освіти в сучасному суспільстві. На думку Д. Константіновського, «щоб одержати той або інший статус у суспільстві, потрібно опанувати певні ролі; чим складніше, за шекспірівським визначенням, «увесь світ – театр» і вище (і, відповідно, привабливіше) статус, тим складніше ролі, які повинні освоїти «жінки, чоловіки – всі актори»; а в розвиненому суспільстві освоєння багатьох ролей, знаходження певних статусів практично детермінується навчанням в освітніх установах, проходженням через формальні організації інституту освіти. Ні раніше, а ні зараз освіта – не гарантія життєвого успіху, однак істотно впливає на її ймовірність, а також маючи одночасно символічну та практичну значимість, визначає долю людини» [115, 3]. Із цього погляду, стає очевидним, що освіта не обмежується рамками формальних навчальних закладів, а може відбуватися в самих різних місцях і ситуаціях. Розширюються і функції дослідників, що займаються проблемами освіти. Поряд із традиційним «виробництвом» теоретичних текстів, вчені беруть активну участь у розробленні різних комплексних цільових програм.

На думку Г.Зборовського, найбільш важливим є вивчення таких складових системи освіти, які дозволяють визначити її як соціальний інститут, тобто особливу форму організації життєдіяльності з відповідною їй системою установ, норм, ресурсів, що володіє особливими функціями [74, 28].

За визначенням Л.Колеснікова, освіту необхідно розглядати як відносно самостійну систему, функцією якої є систематичне навчання й виховання членів суспільства, орієнтоване на оволодіння певними знаннями (насамперед науковими), ідейно-моральними цінностями, уміннями, навичками, нормами поведінки, зміст яких остаточно визначається соціально-економічним і політичним ладом даного суспільства та рівнем його матеріально-технічного розвитку [112, 5]. Маючи необхідний набір теоретичних знань, за рівнем абстракції порівнянних лише з філософськими, а також різноманітними методами емпіричного вивчення соціальної реальності, філософ здатний, на

думку автора, вести системне дослідження сфери освіти, виступаючи як інтегратор наукової інформації, що надана вченими суміжних наукових сфер – педагогіки, психології, соціології. Отже, основною метою наукового дослідження можна назвати дослідження вищої освіти як соціального інституту, у першу чергу, – змісту і якості реалізації соціальних функцій освіти у конкретній державі або регіоні.

Природно, що в процесі діяльності вища освіта у багатьох відносинах націлена на реалізацію таких соціальних завдань, які постають перед всією системою освіти. Г.Зборовський вважає найважливішими з них: «включення молоді в соціальне життя і вплив вищої освіти на різні види соціальної структури в суспільстві» [74, 271]. Виконання першої функції має на увазі вирішення завдання задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному та моральному розвитку в процесі вузівського навчання.

У той же час, існує альтернативна точка зору, представники якої, акцентують увагу на «соціальних наслідках» освоєння студентом ВНЗ сучасного знанневого простору. Найважливішим з такого роду соціальних механізмів найбільше часто називається самоосвіта. Так, Є.Шукліна виділяє чотири фактори зростання ролі самоосвіти: оформлення роботи з інформацією як основного виду діяльності більшості членів суспільства; усвідомлення індивідами цінності самоосвіти як інструмента соціальної мобільності; виникнення відповідного способу життя низки соціальних груп; декларування самоосвіти як одного з показників удосконалювання суспільства й особистості. Відповідно, у ряді випадків можна із упевненістю говорити про те, що освітня діяльність, здатність до швидкого та ефективного освоєння нових практик не тільки не відходить на другий план, але й починає відігравати істотну роль в особистісному і кар'єрному успіху випускника ВНЗ, а отже, такого роду орієнтація може стати однією з головних життєвих цілей особистості. Такий підхід цілком відповідає визначенню категорії «самоосвіта» як виду вільної діяльності особистості, що характеризується її вільним вибором, спрямованого на задоволення потреб у соціалізації, самореалізації, у підвищенні культурного, освітнього, професійного і наукового рівнів, а також в отриманні задоволення від реалізації особистістю її духовних потреб [234].

Усе більш значимою стає функція, у контексті якої вища освіта розглядається як засіб відтворення або зміни існуючої соціальної структури, у першу чергу – професійної. Саме зі зростаючим значенням цієї функції можна пов'язати формування нової тенденції розвитку системи вітчизняної вищої школи збільшення кількості студентів на фоні зменшеного бюджетного фінансування ВНЗ. Цей факт можна розглядати як наслідок переорієнтації основних життєвих цінностей молоді, перетворення освіти із цінності термінальної в цінність інструментальну. Д.Константиновський відзначає, що освіта, спеціальність, кваліфікація – цінності не тільки термінальні, але й інструментальні, спосіб досягнення цілей, капітал для інвестування в життєву кар'єру. Одержання можливостей у сфері освіти значною мірою обумовлює соціальну мобільність, і надалі – доступ до інших суспільних благ [115, 3].

Таким чином, у ряді випадків основні мотиви вступу до ВНЗ не пов'язані ані з високим соціальним статусом, потенційно досяжним з одержанням диплома, ані зі знаннями, які студент потенційно може застосовувати у своїй трудовій діяльності. Як правило, під тиском несприятливої ситуації, що склалася на легальному ринку праці, від молодого людини все частіше вимагається наявність вищої освіти як одної з обов'язкових умов при влаштуванні на роботу.

Вищий навчальний заклад постійно взаємодіє з органами державної влади, бізнес-корпораціями, науковими центрами, а також суспільними та культурними організаціями. Очевидно, що так чи інакше середній рівень вищої освіти в країні впливає на динаміку і спрямованість її економічного та соціального розвитку. Саме високий статус ВНЗ дозволяє його фахівцям брати участь у розробленні державних цільових програм, у впровадженні інноваційних розробок у виробничу діяльність, підтримці та розвитку культурних ресурсів. Отже, можна припустити, що ефективна реалізація соціальних функцій ВНЗ припускає наявність ще однієї – соціальної функції – його активної участі у суспільному житті країни як одного із ключових суб'єктів соціально-економічного розвитку.

Нова парадигма вищої освіти – парадигма антропоцентрична за своєю суттю передбачає, що головною ланкою буде окрема людина. Максимальне розкриття її індивідуальних здібностей, неповторних, унікальних особливостей психіки та інтелекту стають головною метою всього освітнього процесу. Варто зазначити, що хоча нова філософія освіти і потребує подальшого розвитку, основні її ідеї вже сформульовані. Нині в реформі вищої школи України вузьким місцем є недостатній розвиток філософії та соціології освіти, завданням якої є пошук конкретних механізмів реформи, визначення її соціальної бази, моніторинг найближчих і віддалених наслідків конкретних нововведень.

Необхідність інтеграції вищої школи України до світової освітньої системи викликана, в першу чергу, об'єктивними процесами, що відбуваються у світі, – тенденцією до інтеграції різних країн і народів у регіональні співдружності й утворення вищої міри спільності. Пов'язано це з усвідомленням того, що нині існує ряд проблем глобального планетарного характеру, які зачіпають усіх і потребує колективних зусиль для їхнього вирішення. Наслідком цього стало наприкінці ХХ ст. формування за допомогою різних урядових і недержавних організацій міжнародної мережі вищих навчальних закладів, що зумовило фактичне злиття систем вищої освіти низки країн. Це сприяло зростанню мобільності кадрів вищої кваліфікації, можливості їхнього раціонального використання, суттєво знизило диспропорції на національних ринках висококваліфікованої праці.

На думку Міністра освіти і науки України С.Ніколаєнка, «нові умови суспільного розвитку потребують змін у підготовці до реалізації можливостей професійної діяльності спеціалістів, підвищують вимоги до якості освіти, її інформатизації, професійної підготовки та управління якістю навчальних програм, методики викладання і діагностики професійних якостей спеціалістів усіх категорій, технічних засобів передавання інформації. Тому необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію

навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти» [156, 7-8].

Критеріїв переходу до інформаційного етапу розвитку досить багато, головні з них: експонентне зростання обсягу знань; збільшення кількості людей, які отримують вищу освіту; підвищення якості освіти та її вдосконалення протягом всього життя; вільний доступ до суспільної інформації. В нашій країні розпочато процес інформатизації, комп'ютеризації, суспільної медіатизації, реформування системи вищої освіти. Значна частка уваги приділяється, особливо в новітніх концепціях інформаційного суспільства, також феномену Інтернету, який відкриває нові можливості для розвитку суспільної комунікації. Сьогодні Інтернет має достатньо як прихильників, так і зятих противників, але перших стає все більше, і його роль в трансформації вищої освіти вже мало хто заперечує.

Отже, виходячи з вищезазначеного в наступній главі розглянемо Інтернет, як соціальний феномен, його функції та особливості використання в процесі підготовки сучасних фахівців у вищій школі в умовах становлення інформаційного суспільства.

2.2.

Соціальні функції Інтернет-технологій в оновленні вищої школи

Загальна теорія інформаційного суспільства сприймається сьогодні вже не стільки як один із етапів у соціологічній теорії, скільки як широко визнана методологічна підстава більшості суспільствознавчих досліджень, що ведуться в західних країнах. Ця теорія є відносно схематичним, але в той же час дуже реалістичним нарисом картини історичного шляху, пройденого людством, а також і ескізом контурів майбутнього соціального стану, перехід до якого здійснюється в даний час.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій, комунікаційних мереж, засобів зв'язку та доступу до різноманітної інформації, що ми сьогодні спостерігаємо, не могли не позначитися на соціальній сфері та суспільних відносинах. Сьогодні новітні технології відіграють дуже велику роль в будь-якому суспільстві – вони дозволяють швидко обробляти величезні банки інформації, змінюють структуру комунікацій між людьми, в цілому відбиваються у всіх сферах людського життя.

XXI ст. не тільки висуває нові вимоги до людини, а отже, й до освіти, воно надає і нові можливості для освітньої діяльності. Передусім це пов'язано із сучасними інформаційними технологіями, комп'ютерною технікою, яка значно розширює пізнавальні можливості людини.

Як відзначає В.Кремень: «комп'ютер вносить у сучасну освіту дуже суттєві зміни, аж до можливого перегляду класно-урочної системи організації навчального процесу. В майбутньому ми просто не зможемо уявити навчальний процес без комп'ютера. Бо, по-перше, комп'ютер дає можливість дитині бути комп'ютерно грамотною, без чого чимдалі важче бути конкурентоспроможним на ринку праці. По-друге, комп'ютер активно застосовується при вивченні будь-якого предмета. І в цьому плані він постає засобом індивідуалізації навчання. По-третє, комп'ютер, підключений до глобальних комп'ютерних мереж, відкриває шлях до знань і досвіду усього людства, що в умовах глобалізації слугує важливим чинником успішності людини і нації. По-четверте, комп'ютер відкрив новий тип навчального процесу – дистанційне навчання, яке робить можливим надання різноманітних освітніх послуг у найвіддаленіших районах країни і світу різноманітними суб'єктами навчання. Не протиставляючи дистанційну освіту традиційній, яка залишиться основною і надалі, ми повинні всіляко розвивати її, задовольняти потреби в дистанційному навчанні на національному освітньому ринку та експортувати освітні послуги за кордон» [121].

Інформаційне суспільство є новим етапом розвитку людської цивілізації, що характеризується, в першу чергу, високою швидкістю комунікаційних процесів, яка забезпечується наукоємними, високотехнологічними засобами – мікропроцесорними технологіями і мережею Інтернет. Розповсюдження Інтернет-технологій на всі сфери життєдіяльності індивідів і соціальних груп стає одним з визначальних чинників соціально-економічного розвитку суспільства, що виявляється у формуванні аудиторії Інтернет; розвитку

Інтернет-співтовариств; становленні мережевої економіки і розвитку електронної комерції; появі нового виду девіантної поведінки, у формі різних проявів хакерства. Мережа Інтернет є засобом, який в багато разів збільшує можливості і швидкість здійснення комунікацій, вирішує головну проблему інформаційного суспільства, що полягає у генерації, обробленні, передаванні постійного потоку і величезного масиву інформації, яка стає головним суспільним ресурсом. В умовах становлення інформаційного суспільства мережа Інтернет виконує функцію інтеграції людства через витіснення безпосереднього людського спілкування штучними формами соціальної комунікації, що приводить до зміни повсякденної соціальної взаємодії індивідів і соціальних груп, опосередковане спілкування яких здійснюється за допомогою мережі Інтернет.

У зв'язку з тим, що за допомогою інформаційних технологій прискорюється процес прийняття рішень та їх втілення, вивільняється частина робочого часу людини та зростає необхідність в нових знаннях, потреба у відповідних послугах. Цей процес проявляється у зміні соціальної структури суспільства, його переорієнтації та деякій трансформації цінностей, в той час як швидкість та масштаби його перебігу весь час збільшуються.

Говорячи про засоби масової комунікації, що були створені вже в інформаційний період, не можна не згадати Інтернет, комп'ютерну мережу, що зв'язує увесь цивілізований світ у єдиний інформаційний простір.

Глобальній комп'ютерній мережі Інтернет належить особливе місце в інформатизації суспільства. Інтернет – це зручне і доступне джерело самої різної інформації, яке принципово перетворює всю систему нагромадження, збереження, поширення і використання колективного досвіду людства. Інтернет як нове інформаційне середовище припускає специфічні засоби діяльності в цій системі, розвиває соціальну і політичну взаємодію. Інтернет дозволяє здійснити комунікацію майже миттєво, ці послуги створюють реальне співтовариство користувачів, які володіють власними соціальними характеристиками.

Поява та швидкий розвиток глобальної мережі Інтернет теж відбилися на розвитку інформаційного суспільства. Завдяки мережі стираються кордони між державами, вона являє собою зовсім новий тип суспільної комунікації, нову модель спілкування між суб'єктами світового співтовариства, відкриває нові обрії інформаційного обміну в межах майже всього світу. В той же час, нестримуваний та багато в чому ентропійний, хаотичний розвиток мережі викликав забагато побоювань, порушив актуальні та серйозні питання. Інтернет виступає саме як авангард інформаційного суспільства.

Інтернет, який вже сьогодні для багатьох є засобом існування і знаряддям праці, для ще більшої кількості людей залишається поки що неосяжним символом століття та нової інформаційної ери. Парадокс створення Інтернету полягає в тому, що він є породженням “холодної війни” і був задуманий та спроектований військовими з Пентагону та американськими вченими як така інформаційна мережа, що могла б витримати руйнівні наслідки очікуваного ядерного удару супротивника і не вийти з ладу [81].

Інтернет, що виник знезацька, навіть для своїх творців безперечно символ інформаційного суспільства. Він з'явився в одному з дослідницьких інститутів Міністерства оборони США. Коли наприкінці 1950-х років запуск Радянським Союзом першого супутника стривожив американських військових, цей інститут (DARPA) запропонував спроектувати комунікаційну систему, не уразливу до ядерного удару. Заснована на комунікаційній технології з автоматичним перемиканням, дана система зробила мережу комп'ютерів незалежною від командних і контрольних центрів так, що окремі частини повідомлення знаходили свої власні шляхи в мережі, збираючись у значимі повідомлення в певному місці.

Пізніше, коли цифрова технологія дозволила пакетувати всі види повідомлень, включаючи звук і зображення, з'явилася мережа, здатна передавати всі види символів, не користуючись контрольними центрами. Універсальність цифрової мови і мережева логіка комунікаційної системи створили технічні умови для глобальної горизонтальної комунікації.

Перша мережа за назвою ARPANET була відкрита 1969 року для дослідницьких центрів, що співпрацюють із Міністерством оборони США. Але вчені стали її використовувати для різних комунікаційних цілей. Настав момент, коли стало важко відокремити оборонні дослідження від наукових комунікацій та особистих розмов. Тоді доступ до мережі був наданий вченим всіх дисциплін, а 1983 року мережа розкололася на ARPANET для вчених і на MILNET, орієнтовану на військове застосування. Потім з'явилося ще дві мережі для вчених – CSNET й BITNET. Мережа мереж, сформована у 1980-х роках, одержала назву ARPANET, а потім просто Інтернет. Вона працювала в рамках Національного наукового фонду та, як і раніше, фінансувалася Міністерством оборони США.

Технологія передавання інформації постійно вдосконалювалася, і 1987 року мережеві лінії передавали вже 1,5 млн. бітів інформації за хвилину. Система, що дозволяє комп'ютерам зв'язуватися між собою, була винайдена ще 1969 року, але широко стала застосовуватися після 1983 року, коли дослідники змогли створити пристрій, який дозволяв не тільки передавати дані, але і кодувати й декодувати пакети даних, що подорожують із високою швидкістю по мережі. Народилася великомасштабна мережа, місцеві та регіональні мережі зв'язувалися одна з одною і почали поширюватися всюди, де були телефонні лінії і комп'ютери, обладнані модемами.

Але це тільки одна сторона історії. Паралельно зі спробами Пентагона і великої науки створити універсальну комп'ютерну мережу з публічним доступом у Сполучених Штатах виникла і почала поширюватися комп'ютерна субкультура. Важливий елемент системи – модем – був одним з технологічних проривів, зроблених піонерами цієї субкультури. Модем винайшли у 1978 році два чиказьких студенти Уорд Кристенсен і Ренді Сьюес, коли вони спробували знайти систему передавання комп'ютерних програм одне одному по телефону, щоб уникнути довгих поїздок містом під час чиказької зими. У 1979 році вони поширили Іксмодем-протокол, що дозволяв комп'ютерам передавати файли прямо, минаючи хост-систему.

Позаяк метою студентів було поширення комунікаційних можливостей максимально широко, технологія надавалася ними безкоштовно. У 1979 році троє студентів університетів Д'юка й Північної Кароліни, що були включені в ARPANET, створили модифіковану версію UNIX, що дозволило зв'язувати комп'ютери через звичайні телефонні лінії. Вони використали це як форум для комп'ютерної дискусії on-line-Usenet, що швидко стала однією з перших великих систем електронних конференцій. Винахідники безкоштовно поширювали своє програмне забезпечення в «листівках», що циркулювали серед учасників конференції – користувачів UNIX.

Такий молодіжно-субкультурний підхід створив великий ефект у будівництві горизонтальних мереж: він зробив технологічні засоби доступними для кожного, хто мав технічні знання та інструмент – персональний комп'ютер. У виробництві комп'ютерів почався стрімкий підйом. Потужності пристроїв зростали, одночасно знижувалися ціни. Масове виробництво персональних комп'ютерів і потужних систем зв'язку прискорили створення сучасного Інтернету [65, 62-64].

У 1973 році в мережі було 25 комп'ютерів, до кінця 70-х років їх налічувалося 256. На початку 80-х років з'явилася мережа, що зв'язує 25 мереж з декількома сотнями базових комп'ютерів і декількома тисячами користувачів. У середині 1990-х Інтернет зв'язував 4 тис. комп'ютерних мереж і близько 3,2 млн. хост-комп'ютерів в усьому світі, маючи приблизно 25 млн. користувачів, і швидко розширювався. За прогнозами, число користувачів всесвітньою мережею буде подвоюватися щороку. Експерти вважають, що технічно Інтернет зможе коли-небудь зв'язувати до 600 млн. комп'ютерних мереж [104, 330-335].

Інтернет, таким чином, являє собою засіб масової комунікації й засіб масової інформації одночасно, він став синтезом всіх попередніх засобів передавання інформації й здійснення комунікації. Принципова його відмінність від інших ЗМК і ЗМІ полягає в тому, що будь-який користувач Інтернету є одночасно виробником і одержувачем інформації, причому кількість комунікацій технічно не обмежена. У випадку підвищеного інтересу до певної інформації користувачі можуть підключитися до її джерела, і їхня кількість може наблизитися до звичайної кількості телевізійної аудиторії. При цьому комунікації можуть відбуватися як у режимі реального часу, так і у порядку звичайного ознайомлення з інформацією, наявної у джерелах. Користувач може вибирати той режим, який для нього найкращий. Такий вибір був недоступний споживачеві інформації попередньої – індустріальної епохи.

Проблематика, пов'язана з аналізом можливостей Інтернету як новітнього способу отримання інформації і здійснення комунікації є новою для вітчизняної філософської думки. Проте, у зв'язку з активним проникненням Інтернету в повсякденне життя людини, в усьому світі ведеться безліч досліджень, що стосуються взаємодії Інтернету і соціуму, перспектив і проблем упровадження нових комп'ютерних та інформаційних технологій у сучасні наукові дослідження. Однак Інтернет сьогодні – це експериментальний посередник між людьми, концептуалізація якого ще повинна відбутися.

Все це породило цікаві та корисні дискусії щодо ролі, перспектив та загрози Інтернету, є пізні точки зору з цієї проблеми, як позитивні так і негативні. Зараз пропонується багато теорій, концепцій щодо вирішення цих нагальних питань. Зрозуміло, що становлення суспільства нового типу дуже гостро ставить питання впливу Інтернету на людину та сучасне суспільство. Це питання також неможливо обійти, бо воно стає дуже актуальним зараз і для нашої країни, що й викликало потребу в його розгляді.

Інтернет перебуває в центрі проблематики «людського виміру», він стає прерогативою інформаційного суспільства з усіма його соціокультурними і техніко-економічними особливостями.

Феномен Інтернет – привабливий предмет для метатеоретичних узагальнень. Джерелами матеріалу для узагальнюючих висновків можуть служити конкретні науки, що вивчають різні аспекти явища Інтернет.

Нас цікавить саме соціальний аспект застосування Інтернету, під яким розуміється осмислення кола користувачів мережі. У перший період становлення Інтернету це були професіонали-технократи і комп'ютерна «богема», що створили фізичну структуру мережі та її програмне забезпечення. Нині до них приєдналися менеджери і бізнесмени, службовці, викладачі і студенти, а також колективні користувачі – банки, лікарні, фірми, університети і школи, засоби масової комунікації, бібліотеки, музеї та інші. Для цих користувачів Інтернет – зручний і незамінний робочий інструмент, що дозволяє успішно вирішувати виробничі або навчальні задачі. Склалася третя група – субкультурне співтовариство користувачів Інтернет, для яких мережа – не допоміжний інструмент ділової активності, а життєве середовище, з яким пов'язані життєві сутності особистості, місце самореалізації людини.

Соціальна значущість послуг Інтернету для індивідів полягає у задоволенні потреб в інформаційному зв'язку з навколишнім світом і постійному надходженні інформації, для орієнтації у сучасній ситуації і соціальному середовищі, соціалізації в суспільстві – засвоєнні індивідами цінностей, норм, установок, зразків поведінки властивих даному суспільству, спілкуванні, обміні думками, розвитку загального кругозору, що підвищує інтелектуальний рівень особи в цілому, вирішенні повсякденних практичних проблем, підвищенні професійного рівня, організації процесу систематичного навчання (за допомогою системи дистанційної освіти); у розвагах, що допомагають емоційно розрядитися, подолати емоційну напруженість, одержати певний стимул для подальшої активної, повсякденної діяльності. Соціальна значущість послуг Інтернету для соціальних груп реалізується за допомогою задоволення наступних потреб: інтеграційної, забезпечення об'єднання індивідів на основі інтересів у співтовариства; презентаційної, що сприяє доведенню до широких верств населення і суспільства інтересів і позицій з різних питань різноманітних соціальних суб'єктів; організуючої, яка полягає у тому, щоб сформулювати конструювання різних соціальних суб'єктів у суспільстві.

Середовище Інтернету – це сукупність технічних, функціональних, інформаційних, соціальних, економічних, юридичних компонентів, що

забезпечують існування, функціонування та діяльність індивідуальних і групових користувачів, що становлять аудиторію Інтернет. Технічний рівень включає телекомунікаційну інфраструктуру: сервери, комп'ютери, модеми, канали зв'язку, технології побудови мереж, мережеві пристрої. Даний рівень розкриває технічну реалізацію доступу індивідів і соціальних груп в мережу Інтернету, складаючи матеріально-технічну базу функціонування мережі.

Функціональний рівень містить мережеве програмне забезпечення серверів, клієнтських станцій, протоколи побудови мереж, сукупність служб мережі Інтернет: електронну пошту, world wide web (WWW) і т.д., забезпечуючи діяльність в Інтернеті індивідуальних і групових користувачів. Інформаційний рівень середовища мережі Інтернет розкриває її інформаційну насиченість, все сутнісне наповнення розміщеної інформації в Інтернеті. Соціальний рівень складають соціальні компоненти: аудиторія Інтернет, Інтернет-співтовариства і соціальні властивості мережі Інтернет.

Інформаційні ресурси цінні не тільки самі по собі, хоча вони й володіють у цей час величезною самостійною цінністю. Інформація являє собою найбільш значимий ресурс для матеріального виробництва. Без матеріального виробництва жодне суспільство існувати не може.

Які ж нові можливості відкриває Інтернет? Процес формування суспільної думки включає два елементи: по-перше, доступ до інформації, по-друге, здатність її аналізувати і приймати рішення. Очевидно, що Інтернет забезпечує доступ до інформації і розширює можливості комунікації. Виникає ідея віртуального суспільства. Електронна комунікація здійснює повну рівність її учасників і учасниць.

Особливе місце в процесі підготовки сучасних фахівців в умовах становлення інформаційного суспільства належить ефективному використанню глобальної мережі Інтернету. Філософська специфіка дослідження феномена Інтернету складається у визначенні найбільш важливих протиріч, що виникають у системі суспільних відносин при принципово незворотному освоєнні й розвитку Інтернет-технологій.

Вітчизняними дослідниками у 1990-х роках створено великий обсяг літератури, де проаналізовано основні науково-технічні і соціально-комунікативні елементи, синтез яких привів до виникнення мережі Інтернет. Слід відзначити роботи авторів, де розглядається загальна соціокультурна (не технічна) характеристика Інтернету і прогнозуються його комунікаційні можливості. Це дослідження С.Березіна [18], Б.Гейтса [48], П.Кента [108], Б. Леонтьєва [131] та ін., які мають науково-популярний характер і не ставлять за мету всебічний аналіз цього феномена.

На основі теоретичної бази, що сформувалася в 90-х роках ХХ століття одержав інституціональне оформлення новий напрям філософської та соціологічної теорії – філософія та соціологія Інтернету. У середині 90-х років його представники практично одночасно, як за кордоном, так і на теренах пострадянських країн, сформулювали необхідність аналізу основних методологічних, методичних та організаційних проблем, що виникають при проведенні теоретичних і емпіричних досліджень «всесвітнього павутиння».

Так, серед закордонних науковців можна відзначити Б.Веллмана та Г. Рейнгольда, які вперше обґрунтували соціологічну специфіку нових норм віртуальної комунікації. Монографії і статті провідних російських авторів – Г. Батигіна [12], Б.Докторова [61], Д.Іванова [85], Ю.Перфільєва [169], Г.Путілова [174], Т.Філіппової [213; 214; 215], А.Шадріна [230] – спрямовані, у першу чергу, на виявлення особливостей розвитку нових інформаційних технологій у соціально-економічних умовах російського суспільства. Досить активно слідом за російськими колегами починають розвивати цей напрям українські дослідники, серед яких слід відзначити таких, як А.Арсеєнко [9], Н.Бойко [25], В.Брижко [98], В.Гавловський [45; 101], О.Гальченко [98], А.Гальчинський [46], В.Гвоздєв [47], А.Гирич [9], О.Голобуцький [232], М.Згуровський [75; 76; 77], Р.Калюжний [101], В.Кашпур [45], С.Мартинюк [138], Н.Толстих [9], В.Цимпалюк [45; 98; 101], О.Шевчук [232] та ін.

За останнє десятиліття ХХ ст. мережа Інтернет стала невід'ємним компонентом суспільних відносин та індивідуальних комунікативних практик. В Україні розвиток Інтернету зіштовхується із серйозними перешкодами – застарілими телекомунікаційними мережами, низьким рівнем комп'ютеризації, низькими доходами населення. Чим більш звичними та повсякденними ставатимуть практики віртуальної взаємодії, тим актуальнішими будуть дослідження Інтернету як одного з ресурсів, що визначають динаміку різних соціальних змінних: від суспільства в цілому до окремих локальних співтовариств і груп.

Розвиток українського сектора «всесвітнього павутиння» був тісно пов'язаний з використанням матеріально-технічної та кадрової бази установ вищої освіти, і, у першу чергу, – вищих навчальних закладів. На основі ВНЗ створювалися телекомунікаційні мережі, у цих закладах відкривалися великі Інтернет-центри, перші класи публічного доступу в Інтернет. Всі ці аргументи дозволяють упевнено припускати існування в університетах груп студентів і викладачів, які постійно й активно працюють у віртуальному інформаційному просторі. Очевидні й можливості, які пропонує Інтернет суб'єктам освітнього процесу. У той же час зовсім невивченими є питання про корисність освітніх практик у реалізації соціальних функцій, а також про можливі альтернативи розвитку інформаційної інфраструктури ВНЗ, з урахуванням обмеженості матеріальних ресурсів і наявних відомостей про застосовність тих або інших ресурсів Інтернету в навчальній або дослідницькій роботі.

Розширення сфери застосування нових інформаційних технологій у сфері освіти прямо залежить від постійно зростаючих вимог до якості університетської підготовки. В умовах обмеженості ресурсної бази, низького рівня доступності центральних українських та іноземних бібліотечних фондів своєчасне освоєння ресурсів Інтернету може розглядатися як стратегічний напрям розвитку вищої школи, незважаючи на можливі ризики, що неминуче виникають при освоєнні інноваційних практик.

Саме Інтернет-технології в період економічної кризи 90-х років стали розглядатися адміністраціями багатьох українських ВНЗ не тільки як альтернатива бібліотечним фондам, але і як можливість істотно розширити

сфери свого впливу за допомогою електронно-видавничої діяльності, а в ряді випадків – прийомом студентів на дистанційні форми навчання. Сьогоднішні зусилля університетського менеджменту спрямовані на створення інформаційних ресурсів навчального й наукового призначень у віртуальних представництвах ВНЗ, які будуть інтегровані в український Інтернет-портал відкритої освіти.

Використання Інтернету, власне кажучи, являє собою реалізацію прикладних функцій мережі у сфері освіти. По-перше, активно розробляється ідея дистанційного навчання, сутність якого полягає в заміні фізичного переміщення студентів до джерел знання на віртуальне переміщення знань до студентів. Дистанційне навчання особливо привабливе для заочної освіти. Більшість ВНЗ має в Інтернет свої сайти, де розміщуються не тільки рекламно-ознайомлювальні матеріали, але й електронні версії навчальних посібників, методичні матеріали, контрольні завдання. Існують привабливі проекти віртуальних ВНЗ, що передбачають мобілізацію кращих викладачів і фахівців регіону для участі у педагогічному процесі. По-друге, бібліотеки використовують телекомунікаційні можливості Інтернет: 1) для обслуговування читачів у режимі теледоступу, без відвідування читальних залів; щоправда, авторське право не допускає розміщення на бібліотечних серверах текстів першоджерел, але пошук інформації в електронних довідниках, енциклопедіях і бібліотечних каталогах цілком доступний; 2) для бібліотечної кооперації у вигляді звернення до електронних каталогів інших бібліотек, скачування бібліографічних записів з центру каталогізації, передачі фрагментів баз даних, замовлення літератури в книгарнях, книгообміну й ін.; 3) для розвитку професійних контактів з вітчизняними і закордонними колегами шляхом: електронної пошти, підписки на тематичні листи розсилки, телеконференцій і т. п. Бібліотечні працівники високо оцінюють різноманітні та багаті інформаційні ресурси Інтернету, але схильні розглядати їх як доповнення до довідково-бібліографічних фондів, а не як їхню заміну.

Однак очевидно також і те, що величезний потенціал мережі Інтернет у підвищенні якості вищої освіти на сьогоднішній день не може бути використаний повною мірою у зв'язку із низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів. До числа найбільш значимих можна віднести обмеженість матеріальних і технічних ресурсів ВНЗ, а також нерозробленість менеджерських стратегій оптимізації процесів використання Інтернет-технологій у сфері освітніх і дослідницьких завдань ВНЗ. Як наслідок, адміністратори університетів ставлять винятково завдання підвищення доступності засобів зв'язку й робочих місць, оснащених комп'ютерами, а також публікації веб-ресурсів. У той же час підвищення доступності Інтернет-технологій для студентів і викладачів викликає очевидні труднощі, пов'язані з нерозробленістю педагогічних і управлінських методик координації та підвищення ефективності взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

У сучасній науці ще не розроблена цілісна й академічно визнана теорія Інтернету, що визначає роль мережі у сучасному суспільстві. Відповідно, постає нагода висунути власні теоретично оформлені пропозиції на основі

комплексного аналізу Інтернету в рамках найважливіших напрямів сучасної філософії освіти.

Важливо відзначити, що парадигмальні теорії марксизму, структурного функціоналізму, соціального інтеракціонізму не володіють достатньою мірою розробленим категоріальним апаратом для аналізу глобальних соціальних змін, що відбулися у другій половині ХХ століття. Відповідно, більше виправданою є орієнтація на сучасні філософські та соціологічні теорії, сама розробка яких припускає підвищений інтерес, зокрема, до процесів розвитку інформаційних технологій.

Можна виділити два основних напрями теоретичного дослідження феномена глобальної комп'ютерної мережі. Перший припускає пошук та визначення соціальних умов і факторів, від яких найбільшою мірою залежить інституціоналізація Інтернету як окремої, незалежної сфери суспільних відносин. Другий, навпаки, орієнтований на виявлення того, як розвиток мережі впливає на діяльність інших соціальних інститутів і організацій.

Найважливішим методологічним завданням стає визначення універсальних механізмів індивідуальної й групової активності, які можуть бути використані в діяльності окремих соціальних інститутів і організацій, зокрема, у сфері вищої освіти. Значення отриманих результатів виявляється, у першу чергу, прикладним, тобто створює можливість організації теоретико-прикладного дослідження застосування ресурсів Інтернету в різних сферах соціального життя. Їхня науково-теоретична цінність буде полягати в оцінюванні соціальних меж застосування Інтернет-технологій.

На основі теорії інформаційного суспільства, що розглянута нами вище, можливе вивчення мережі Інтернет як одного з етапів становлення сучасного комплексу комп'ютерних технологій, що перевизначають форму й зміст найважливіших соціальних відносин.

Відповідно, для визначення соціальної ролі Інтернету важлива не тільки кодифікація комп'ютера як головного «символу» інформаційного суспільства, але й усвідомлення його функції як інструмента керування масовою свідомістю. Так, згідно з А.Туреном, ця дія інформаційних технологій приймає дві основні форми: нововведення, тобто здатності «робити нову продукцію, зокрема, як результат інвестицій у науку й техніку» і вміння керувати, тобто здатності «використати складні системи інформації та комунікацій» [211, 414].

Але якщо критерії ефективності діяльності організацій досить операціональні, то для більш складно організованої сфери вищої освіти важливою виявляється комплексна оцінка явних і схованих ефектів інновацій, пов'язаних із впровадженням нових інформаційних технологій безпосередньо в освітній процес.

Наприкінці ХХ ст. початку ХХІ ст. ідеї Е.Тоффлера [209] та Дж.Мартіна [137] про визначальну роль інтегративної інформаційної технології, що поєднує технології ЗМІ, комп'ютерних комунікацій і зберігання інформації в електронному вигляді, у трансформації соціальної структури використовуються дослідниками без яких-небудь принципових змін. Зміст їхніх концепцій лише адаптується до реалій сучасного ринку інформаційних послуг, де роль цієї

інтегративної технології виконує мережа Інтернет. Так, російський науковець Д. Іванов відзначає, що «соціологічне співтовариство в основному йде по шляху «вбудовування» нових тенденцій у загальний ряд з колишніми, по шляху підгонки фактів під традиційні пояснювальні моделі. Мабуть, найбільш популярною є теза, в якій зазначається, що поширення персональних комп'ютерів і комп'ютерних мереж (особливо розвиток мережі Internet) – це вирішальний крок на шляху до інформаційного суспільства» [85, 9]. А.Шадрін виділяє інтеграцію електронно-обчислювальної техніки з технікою засобів зв'язку як основну умову розвитку системи суспільних відносин, починаючи з найперших концепцій інформаційного суспільства [230, 91]. Т.Філіппова обґрунтовує зміну ролі Інтернету на соціальному рівні: «У світі відбувається злиття в єдине середовище різних сторін життєдіяльності людини. Комп'ютерні та телекомунікаційні технології проникають у науку, культуру, освіту, економіку й політику. Інтернет стає формою організації спільної інформаційно-пізнавальної та комунікативної діяльності людей і носієм моральних цінностей. Саме система взаємодії людей в інформаційному середовищі дозволяє створювати нові інформаційні механізми керування і самоорганізації» [214, 11].

Інтернет потенційно може впливати на зміст найважливіших соціальних практик. Суспільство за допомогою мережі одержує нові форми споживання інформації, індивідуальної та колективної комунікацій, а також проведення фінансових операцій. Так, за даними Т.Стюарта, до кінця ХХ ст. частина американців, чия праця була пов'язана з матеріальними предметами і наданням непрофесійних послуг, скоротилася більш ніж у два рази, з 83% у 1900 році до 41% у 2000 році. Частина ж тих, хто працює з інформацією, збільшилася з 17% у 1900 році до 59% у 2000 році [203, 381]. Але вплив Інтернету аж ніяк не обмежується трудовими відносинами. Відповідно, інші соціальні практики – споживчі, освітні, досугові й навіть репродуктивні – також підпадають під вплив.

Інтернет як управлінська технологія, у першу чергу, є середовищем для формулювання нових цілей діяльності організації. Керування за допомогою Інтернету дозволяє організації пропонувати нові види товарів і послуг, освоювати нові ринки, а також змінювати власну структуру, виходячи з нових орієнтирів розвитку, що стають актуальними, з інтеграцією у глобальний інформаційний простір.

Більш того, в умовах інформаційного суспільства, сам факт керування інформацією є додатковим чинником соціальної стратифікації. На підставі цього критерію організації, соціальні групи та окремі індивіди можуть підрозділятися залежно від рівня доступу до інформації в залежності від міри самостійності у конфігуруванні своїх інформаційних запитів.

Формулювання завдання пошуку «вимірюваних» показників Інтернет-активності окремих людей і соціальних груп припускає необхідність більш докладного аналізу соціальних функцій мережі Інтернету. Зокрема, важливо дати точне теоретичне визначення поняття «функція». При розгляді поняття «функція» можуть бути використані розробки методології структурно-функціонального аналізу, представлені в роботах класиків американської

соціологічної теорії Р.Мертон та Т.Парсонса. У рамках проведеного дослідження аналіз і застосування поняття «функція» необхідний у першу чергу для організації ефективної взаємодії між теоретичним і емпіричним рівнями дослідження. Продовжуючи логіку Р.Мертон, можна відзначити, що аналіз функціональності Інтернету повинен стати основною ланкою у формуванні відповідної «теорії середнього рівня».

Спираючись на положення цього підходу можна підкреслити, що основне значення в контексті організації значеннєвої взаємодії теоретичного й емпіричного рівнів соціологічного дослідження здобуває наступні ознаки категорія «функція»: визначення її як індивідуальної та групової діяльності, спрямованої на задоволення постійних потреб соціальних підсистем; обґрунтування різноманіття функціональних наслідків цієї діяльності, а також постулювання можливості контролю за виконанням функції з боку агентів системи. Саме таке розуміння соціальної дії, перенесене на сферу Інтернет-практик найбільше співвідноситься із завданням визначення міри їхньої затребуваності й застосовності в діяльності тих або інших суб'єктів взаємодії.

Дослідження Інтернету в рамках функціонального підходу дає можливість враховувати мету традиційних інститутів і організацій, дозволяючи розглядати інформатизацію в контексті інших стратегій розвитку соціальних систем. Ця дослідницька орієнтація представлена й у сучасній соціологічній теорії, зокрема, у концепції комунікацій Н.Лумана, який вважає, що варто брати до уваги як зміни в техніці поширення комунікації, так і зворотний вплив цих змін на соціальні підсистеми, оскільки лише завдяки зв'язку з ними розвиток інформаційної технології може мати довгостроковий соціальний ефект [134, 115]. Функціональний підхід також споконвічно орієнтований на емпіричну інтерпретацію гіпотез, що зменшує ризик розбіжності теоретичних моделей з результатами досліджень.

Виходячи з цього, можна запропонувати схему аналізу, що дозволяє зробити висновок про функціональність Інтернету у формуванні ресурсів розвитку тієї або іншої соціальної системи. Висновок про соціальну роль Інтернету виявляється залежним від результатів конкретних досліджень, і в цьому сенсі є локальним, застосовним лише до вивчених областей соціальної реальності.

Отже, взаємодію «теорії», «методу» і «фактів» у роботі можливо визначити через аналіз поняття «функція» як базової категорії дослідження феномена Інтернету. З одного боку, функціональність мережі як інформаційної технології – це одна із центральних тем теорії інформаційного суспільства; з іншого, – використання положень функціонального підходу дає можливість визначити чіткі критерії реалізації цих функцій щодо інших соціальних систем. Найбільш важливим виявляється визначити завдання виділення універсальних функцій Інтернету, що відповідало б як вимозі всеохоплення «інформаційною революцією», що характерно для теорії інформаційного суспільства, так і тези про цілісність, єдність реалізованих соціальних функцій, розробленій у концепції Т.Парсонса та Р.Мертон.

Одним з рішень цього завдання може стати розробка цілісної типології соціальних функцій Інтернету на основі певного критерію. Важливо підкреслити, що в сучасній науковій літературі питання розроблення типології соціальних функцій Інтернету практично не розглядаються, або розглядаються вкрай спрощено. Так, у науково-публіцистичній літературі цілком припустимою є практика виділення функцій мережі на основі критерію зв'язку «світової павутини» з тим або іншим соціальним інститутом або соціальною системою.

Нами було розроблено типологію функцій, які найбільш часто зустрічаються в застосуванні Інтернету у практиках соціальної взаємодії, і виділено такі: інформаційна, комунікативна, розважальна, мас-медійна та комерційна.

Далі є доцільним більш конкретно визначити зміст кожної з функцій, позначити специфіку їхнього аналізу, а також привести кількісні дані, що описують реалізації цих функцій у сфері вищої освіти.

Інформаційна функція припускає спеціальну діяльність зі зберігання масивів текстової-, графічної-, аудіо-, відео- і іншої інформації, а також з організації доступу до неї на основі певних стандартів. Будь-яка система соціальної дії припускає наявність інформаційного оточення. Рівень інформованості в сучасному суспільстві є однією з характеристик соціального статусу, що робить вплив на відповідні конкретні рольові взаємодії. Також інформацію Інтернету можна розглядати як репрезентацію певного соціального досвіду. Передача такого роду інформації є основою процесів соціалізації. Можна відзначити, що Інтернет не є простором, що дозволяє знаходити та засвоювати культурні зразки, уникаючи впливу тих або інших стереотипів. Тексти мережі, як і тексти інших засобів масової комунікації, формуються різними «групами тиску» – від держави як самостійного суб'єкта інформаційного простору до локальних незалежних співтовариств; і кожна із цих груп зацікавлена в передаванні через Інтернет потрібних їй зразків мислення та поведінки якомога більш широкої аудиторії.

Основною структурною одиницею, яка відповідає за зберігання інформації в Інтернеті, є сайт, що являє собою спеціально організований набір html-сторінок, зв'язаних між собою і з іншими сайтами системою гіперпосилань. У свою чергу, сторінки – це найпростіші документи, що несуть конкретну інформацію.

Комунікативна функція. До основних засобів комунікації через Інтернет належить: електронна пошта, форуми, чати, Інтернет-пейджингова система Icq і Usenet-конференції. Процеси комунікації через Інтернет також можуть бути розглянуті на двох рівнях. Специфіка аналізу індивідуального рівня використання Інтернет-комунікацій визначає орієнтацію дослідження на її соціально-психологічні аспекти. Предметом такого дослідження може бути виникнення нових соціальних установок і стереотипів «мережевої» комунікації, а також засвоєння індивідом інтенсивно мінливих знакових систем Інтернету та правил взаємодії. Не можна виключати з аналізу і систему цілей комунікації, оскільки в соціологічній теорії комунікація може розглядатися тільки в

контексті значеннєвих систем більш високого рівня.

На основі стійких міжособистісних комунікацій можуть формуватися феномени надіндивідуального рівня. Функціональними наслідками участі у віртуальних співтовариствах можна розглядати її інтенсифікацію інформаційного обміну між індивідами, а також ефекти впливу розширення кількості міжособистісних контактів на інші соціальні групи та інститути, до яких за статусом належать учасники взаємодії.

Розважальна функція, яка пов'язана з проведенням вільного часу і є інформаційною, а саме, щодо читання анекдотів, гороскопів і т.д., стає додатковим розважальним ресурсом, що передбачає прослуховування музики, перегляд фільмів, гру в комп'ютерні on-line ігри.

Мас-медійна функція Інтернету теоретично може розглядатися як частина інформаційної, позаяк практики застосування такого сервісу, як world wide web (WWW) для забезпечення зберігання й доступу до інформації, однаковою мірою відповідають обом функціям. Потенційно будь-яка інформація, що публікується в мережі, може становити інтерес саме як інформація-новини.

Однак мас-медійну функцію Інтернету не можна виділяти тільки на основі критерію постійно зростаючої з розвитком глобалізації ролі on-line-новин у політичній, економічній і іншій сферах громадського життя. Ресурси розвитку мас-медійної функції Інтернету полягають не тільки в посиленні її технічної бази за рахунок нових технологій, але й у підвищенні доступності засобів створення локальних Інтернет-ЗМІ. Низькі витрати на створення та розкручування веб-сайта дозволяють цілій низці організацій і соціальних груп не тільки «робити» інформацію, але й виводити її на рівень публічної уваги та обговорення. Відповідно, ці організації можна розглядати як самостійних суб'єктів інформаційної політики, присутніх у глобальному інформаційному просторі, які претендують на постійну увагу певної частини мережевої аудиторії, готової підтримувати або критикувати пропоновані до обговорення точки зору.

Помірна інтенсивність реалізації мас-медійної функції обумовлена динамікою росту чисельності аудиторії Інтернету в Україні. Вплив Інтернету на суспільну думку ще важко порівняти з впливом телебачення, радіо й преси.

Комерційна функція. До основних комерційних операцій в Інтернеті належить використання мережі для електронних платежів, купівлі та продажу товарів або послуг, а також розміщення Інтернет-реклами.

Значення електронної комерції, у першу чергу, полягає у забезпеченні успішного функціонування Інтернету по іншим виділенням раніше напрямкам. Інтернет – це продукт ринкової економіки, і успіх його розвитку був забезпечений комерційною привабливістю мережі, що змогли передбачати найбільші світові інвестори на початку 90-х років минулого століття. Як би не були важливі інші функції Інтернету для суспільства, без економічної доцільності їхнє виконання навряд чи відбулося би. Зараз же розвиток комерційного потенціалу Інтернету може йти за принципом «успіх породжує успіх». Комерційний успіх створює ресурси для розвитку інших функцій Інтернету, це веде до посилення соціальної ролі мережі, що стимулює нові

інвестиції. Але вона не набула ще такої популярності.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку наукового знання когнітивні можливості філософії відносно мережі Інтернет можна визначити як досить низькі. Це пов'язано як з недостатньою дослідженістю Інтернету в філософії так і експериментальним, інноваційним характером досліджуваного об'єкта.

У структурі соціальних взаємодій Інтернет може впливати на безпосередній зміст дій як окремої людини, так і груп, розглядатися як управлінська технологія, що дозволяє змінювати існуючі соціальні структури й формувати нові ділові цілі організацій, а також як технологія культурної кодифікації, застосовувана для поширення нових норм віртуальної комунікації. У рамках філософського аналізу Інтернету як компонента інформаційного суспільства, що формується, вважається припустимим використовувати систему емпіричних індикаторів міри актуалізації Інтернет-технологій на трьох названих рівнях. Відповідне розширення методологічних можливостей припускає використання цих теоретичних пропозицій для організації та проведення соціологічного дослідження ролі системи вищої освіти в поширенні і розвитку Інтернет-технологій та їхнього впливу на трансформацію вищої освіти.

Застосування типології соціальних функцій Інтернету, представленої інформаційною, розважальною, комунікативною, мас-медійною та комерційною функціями, є актуальною для вивчення взаємодії мережі й освітніх інститутів та організацій. Також доступність репрезентативної статистичної інформації кількісними показниками реалізації цих функцій в українській частині Інтернету створює широкі можливості емпіричної перевірки гіпотез про можливі напрями використання Інтернету у розвитку системи вищої освіти.

Отже, дефініція Інтернету впливає із перерахованих функцій, властивих мережі, а саме:

- Інтернет – глобальний комунікаційний канал, що забезпечує у всесвітньому масштабі передавання мультимедійних повідомлень;
- Інтернет – загальнодоступне сховище інформації, всесвітня бібліотека, архів, інформаційне агентство;
- Інтернет – допоміжний засіб соціалізації і самореалізації особистості і соціальної групи шляхом спілкування із зацікавленими партнерами.

Виходячи з вище зазначеного, отримуємо дефініцію: Інтернет – глобальна соціально-комунікаційна комп'ютерна мережа, призначена для задоволення особистісних і групових комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних технологій.

Узагальнюючи уявлення про Інтернет як соціальний феномен, варто згадати визначення Б.Докторова: «Інтернет – це, насамперед, сукупність електронних мереж, створених і використовуваних глобальним співтовариством вільних людей з метою всебічного обміну соціальною інформацією» [62].

В інформатиці: «Інтернет [Internet] – відкрита світова комунікаційна інфраструктура, що складається з взаємопов'язаних комп'ютерних мереж, що

забезпечує доступ до віддаленої інформації й обмін інформацією між комп'ютерами. Більш формально це зафіксовано у визначенні Federal Networking Council USA від 24.10.1995: «Інтернет – глобальна інформаційна система, частини якої логічно взаємопов'язані одна з одною за допомогою унікального адресного простору, заснованого на протоколі IP чи його наступних розширеннях, здатна підтримувати зв'язок з використанням комплексу протоколів TCP/IP, їхніх наступних розширень чи інших IP-сумісних протоколів, і яка забезпечує, використовує чи робить доступним, привселюдно чи приватно, комунікаційний сервіс високого рівня» [160]. За допомогою Інтернету можливо отримати доступ до найрізноманітнішої наукової, технічної і гуманітарної інформації, яку можна оперативно здобути і використати без усіляких обмежень.

Українські дослідники визначають, Інтернет як «мережу передачі даних, що має глобальну децентралізовану архітектуру, розвинені засоби адресації і передавання інформації на основі протоколів TCP/IP між іншими одно- та різнотипними мережами передавання даних, комп'ютерними системами і різноманітним термінальним (кінцевим) обладнанням, та забезпечує доступ до величезної кількості розподілених інформаційних ресурсів і різноманітних послуг» [98, 75].

Щодо ставлення до Інтернету, то з моменту його народження досить закономірно виділяються два великих табори – прихильники та опоненти, причому як ті, так і інші варіюються від пасивних, поміркованих, нейтральних до ультрарадикальних, майже терористичних. Так чи інакше Інтернет має як плюси, так і мінуси.

В будь-якому випадку прихильників мережі стає з кожним днем все більше і більше, тому що отримуючи таким чином свободу дій та думок (віртуальних), відчувши її універсальність та перевагу нової концепції спілкування та комунікації взагалі, людина навряд чи зможе вже від усього цього відмовитися, вигадуючи все нові та змістовні максими мережі, на кшталт, «інформаційна супермагістраль» [48].

Б.Гейтс у своїй книзі «Майбутнє інформаційного суспільства» проголосив «смерть міста». Комп'ютерна мережа дає можливість працювати, купувати, розважатися і спілкуватися не виходячи з будинку. Так реалізується «монад» – кімната без вікон, мешканець якої парадоксальним чином «знає» про все, що відбувається зовні.

Звідси і вражаючі темпи розвитку Інтернету в світі. Нова концепція спілкування, запропонована ним, приваблює все більше і більше людей. Інтернет стирає кордони, відкриває нові можливості світової комунікації в умовах наростаючої глобалізації. В нашій країні Інтернет поки що не отримав належної уваги, його розширення йде повільніше ніж у світі, правова основа ще дуже слабка, але наша держава все ж таки може наздогнати інші країни, якщо цьому феномену буде приділятися значно більша увага, буде розроблена єдина та дієва інформаційна концепція, держава розширить права операторів доступу до мережі (провайдерів), надасть потрібну допомогу.

Тому вкрай важливим і своєчасним стало прийняття Урядом України Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки, яку було розроблено Міністерством освіти і науки України на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» та відповідних законів України.

У формуванні заходів Програми взяли активну участь провідні вчені Національної академії наук України, Національного технічного університету України «КПІ», фахівці зацікавлених міністерств, відомств та вищих навчальних закладів. Програма була схвалена Громадською колегією Міністерства освіти і науки України.

Важливою складовою Програми є створення інформаційних ресурсів українського науково-освітнього середовища, яке потребує розбудови інфраструктури національної науково-освітньої телекомунікаційної мережі УРАН, до якої вже сьогодні приєднано понад 80 університетів та наукових установ НАН України. Розбудова інфраструктури мережі дасть можливість під'єднати до неї всі інші університети та академічні наукові установи, що поглибить інформаційний обмін та інтеграцію між ними [156, 165-174].

Не можна не звернути уваги на факт величезної різниці у можливостях організації доступу до мережі Інтернет столичних і регіональних вищих навчальних закладів. Якщо проблеми технічної оснащеності комп'ютерного парку характерні для всіх університетів, то, власне, канали телекомунікації розвинені в провінції набагато менше.

Можна погодитися з Г.Шафрановим-Куцевим, який вважає основним параметром такого поділу ресурсну базу ВНЗ. Як пише цей дослідник, «столичні університети... по-своєму унікальні, склалися в унікальному середовищі, при концентрації матеріальних, культурних і інтелектуальних ресурсів, інтенсивних міжнародних обмінів і зв'язків... вони є національним надбанням і, як правило, для них створюються відповідні умов діяльності» [231, 12].

Логічно припустити, що рівень розвитку комп'ютерних мереж безпосередньо впливає на можливості організації роботи з Інтернетом великих корпоративних клієнтів, у тому числі й ВНЗ.

У сфері інформатизації суспільства вища школа, на думку В. Ямпольського, «повинна зайняти лідируюче положення не за указом, а за своїм статусом інтелектуального лідера» [243, 3].

Основна мета теоретичного аналізу освітніх практик в університеті – це визначення найкращої з доступних альтернатив їх «вбудовування» у роботу ВНЗ з урахуванням існуючої системи взаємин університету й суспільства, оптимального балансу інтересів учасників освітнього процесу – студентів, викладачів і адміністрації, – а також відомих соціальних аспектів розвитку Інтернету як інноваційного середовища, що створює нові можливості обміну інформацією.

У найбільш загальному вигляді сучасне університетське середовище в особі дослідників пропонує два основні погляди на можливості інтеграції

мережі у навчальний процес. Перший – це цільова орієнтація на вирівнювання у статусі реальних і віртуальної освітніх структур, а в деяких випадках – на повну заміну «традиційного» освітнього процесу, жорстко прив'язаного до певного місця й часу, «дистанційна» освіта, що реалізована за допомогою комп'ютерних форм комунікації. Другий – ґрунтується на меті збереження університету як освітньої установи, що має чітко позначені територіальні границі. Можливості віртуалізації освітнього процесу розглядаються як такі, що потребують додаткового, детального аналізу та невизначений розвиток університету в цілому.

Аналіз функції підготовки висококваліфікованих фахівців для різних галузей народного господарства неможливий без розгляду педагогічних аспектів Інтернет-комунікації, які, разом з тим, виявляють можливість філософської інтерпретації. Обговорення педагогічного потенціалу віртуальних співтовариств почалося задовго до виникнення мережі Інтернет. Так, Дж.Дьюї припускав можливість дистанційної освітньої взаємодії, вважаючи, що «люди живуть у співтоваристві завдяки тому загальному, що є між ними, а спілкування – той спосіб, завдяки якому вони знаходять це загальне... Окремі люди не утворять суспільства, чисто просторово перебуваючи поруч один з одним; так само як людина не перестає випробовувати вплив суспільства, вийшовши на скільки-то футів або миль від інших людей. Книга або лист можуть створити більш тісний зв'язок між людьми, які розділені величезною відстанню, ніж ті, що часом існують між тими, хто живе під одним дахом» [66, 52]. Інтернет гранично збільшує можливості такого «дистанційного» впливу суспільства. Користувачі мережі не тільки вільні у виборі партнерів для спілкування, але можуть також створювати нові канали комунікації: форуми, Usenet-конференції, дошки оголошень, відеоконференції.

Отже, найважливішою умовою якісного використання Інтернет-технологій у підготовці висококваліфікованих фахівців є розвиток інфраструктури навчального процесу з використанням Інтернету. При цьому можна відзначити, що фактор обмеженості ресурсів, безумовно, впливає на цей процес. Адміністрація кожного ВНЗ визначає пріоритети його розвитку, витрачаючи кошти або на створення власних електронних бібліотек, або на відкриття й технічну підтримку Інтернет-класів, або на навчання та створення мотивації на роботу в мережі студентів і викладачів. Вибір цих альтернатив може бути орієнтований не тільки на облік фінансових можливостей, але й на аналіз оперативної соціологічної інформації, що враховує оцінки студентами й викладачами якості функціонування необхідних служб, а також власних мотивів та комп'ютерної грамотності.

Так, аналіз сучасного навчального процесу неможливий без дослідження розповсюдженої серед студентів практики, як скачування з мережі та подання на перевірку і захист без додаткового перероблення рефератів і курсових робіт. Традиційно в публікаціях, присвячених проблемам інформатизації вищої школи, ця «незручна» для аналізу ситуація ігнорується. У першу чергу, це пов'язано з девіантним характером самої практики, іменованої не інакше як плагіат. Природно, що звернення до ресурсів Інтернету з такою метою не тільки

неприпустиме з позиції стандартів університетського викладання, але й справедливо трактується рядом викладачів як привід знизити студентові підсумкову оцінку, або принципово поставити «незалік».

Треба зазначити, що модель «навчальної павутини» виявляється затребуваною й у дослідженні студентських практик «скачування рефератів». Єдиним плюсом такого роду ситуацій є сам факт звернення студентів, а найчастіше й викладачів, до роботи в мережі, наявність уже витрачених «Інтернет-годин». У всіх інших випадках, негативних наслідків у явища може бути набагато більше: відверта дискредитація стандартів навчального процесу, переключення викладачів з педагогічної діяльності на «підробітничу» активність, та нарешті, найчастіше – це витрата чималих фінансових ресурсів, які могли б бути витрачені більш ефективно.

Ключ до вирішення проблеми, безумовно, знаходиться в орієнтації на впровадження в педагогічні методики норм і правил мережевої комунікації, що могла би будуватися навколо змістовних аспектів навчальних курсів, зокрема, при підготовці семінарів, лабораторних робіт і т.д. Відповідно, ефективне використання Інтернету для підвищення якості підготовки фахівців, які навчаються в університеті, залежить від успішного розвитку кожного з компонентів «навчальної павутини» – технічної інфраструктури, інформаційних ресурсів, підготовлених і мотивованих на взаємодію учнів і експертів-викладачів.

Не менш важливе значення досвіду «мережевої» взаємодії для соціальної мобільності майбутніх професіоналів, їхньої готовності адаптуватися до вимог сучасних організаційних структур, які стають в інформаційному суспільстві усе більше гнучкими. Однак адекватна оцінка можливостей посилення того або іншого компонента «навчальної павутини» неможлива без соціологічної оцінки поточного рівня використання Інтернету в конкретному навчальному закладі й емпіричному аналізі ресурсів зміни ситуації.

Разом з тим, є очевидним, що в умовах постійного росту вимог до освіти майбутніх фахівців – випускників ВНЗ – їхня соціальна мобільність виявляється прямо залежною від здатності продовжувати освоєння теоретичних знань і практичних навичок після завершення базової університетської підготовки. Щодо цього найбільш затребуваними виявляються різні проекції теорії самоосвіти, які спрямовані на вивчення взаємодії таких соціальних функцій університету як підготовка кваліфікованих фахівців і відтворення соціальної структури.

Важливість соціальної ролі вищого навчального закладу останніми роками аж ніяк не зменшилася. І, якщо можливість підготовки фахівців, що вміють швидко «добувати» потрібні знання й, завдяки цьому, успішно конкурувати за статусні позиції, також не викликає сумніву, то відкритим залишається питання щодо ролі Інтернету в забезпеченні ще більш якісного рівня підготовки, що дозволяє людині успішно переживати важкі економічні кризи, брати активну участь у суспільному житті. Для розв'язання цієї проблеми потрібно операціональне застосування якісних методів емпіричного соціологічного дослідження, що дозволить описати поведінково-мотиваційну

структуру викладачів і студентів у відношенні до найважливіших Інтернет-практик, а виходить, і виявити основні напрями конструктивної взаємодії цих суб'єктів освітнього процесу в реалізації соціальних функцій вищої освіти.

Досвід розвитку західних університетів показує, що в процесі «інтернетизації» вищої освіти вони, як правило, програють у боротьбі за статус «інтелектуальних центрів» бізнес-корпораціям. Інноваційні наукові розробки, прогресивні кадрові технології починають проектуватися й впроваджуватися безпосередньо в ділових організаціях, у той час як вища освіта розглядається як універсальна інфраструктура, необхідна для суспільного розвитку, але нездатна планувати стратегічні пріоритети.

Однією з найважливіших умов успішної інтеграції Інтернет-технологій у діяльність ВНЗ є своєчасна організація та проведення емпіричних соціологічних досліджень, що дозволяють одержати інформацію про рівень використання Інтернету студентами і викладачами навчального закладу, а також про можливі і затребувані напрями інформатизації навчального та освітнього процесу. Ці дослідження можуть ефективно доповнити стратегічний і фінансовий державний менеджмент відносно сфери освіти, уточнюючи механізми оптимізації навчальних моделей, виявляючи потреби розвитку та проблемні області ВНЗ. Варто відзначити, що, незважаючи на активне освоєння ВНЗ інноваційних практик роботи, в Україні число емпіричних досліджень, присвячених проблемам «інтернетизації» вищої освіти, незначне.

Тому, значну роль у нашому науковому пошуці може зіграти емпіричне дослідження реальних практик освоєння суб'єктами вищої освіти можливостей Інтернету. Важливим буде вибір такої методики дослідження, у якій будуть враховані можливості подальшого теоретичного узагальнення результатів. Це, забезпечить дотримання принципу системності, заявленого при визначенні специфіки філософського аналізу сфери вищої освіти, а також дозволить виявити нові проблемні області, які можуть бути цікаві при більш детальному аналізі процесів інформатизації української системи вищої освіти й українського суспільства в цілому, надасть можливість дослідити вплив новітніх Інтернет-технологій на трансформацію ціннісних орієнтацій студентської молоді в процесі підготовки у вищому навчальному закладі до професійної діяльності.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

3.1. Дослідження цінностей у філософській та соціологічній думці

Людина існує у світі поряд з предметами і явищами навколишнього світу, але не тільки існує, а й усвідомлює, надає їм вагомість, що дозволяє нам говорити про наявність у неї особливої форми свідомості. Починаючи з освоєння знарядь праці, а потім і вдосконалення їх, людина навчилася задовольняти власні елементарні потреби, почала виокремлювати головне і другорядне, необхідне і плинне у своєму житті. Поступово осмислювалася значущість предметів і явищ навколишнього світу для окремої особи, групи, суспільства, тобто визначалася їх цінність. Так поступово формувалася ціннісна свідомість людини.

Потреби особистості характеризуються різноманітністю і багатством. Одні потреби, зокрема матеріальні, можуть задовольнятися швидко, а натомість викликати нові, пов'язані з ними, інші – не обмежені в часі, наприклад, потреба у професійному самовизначенні реалізується протягом тривалого періоду життя. Але всі вони задовольняються у процесі практичної діяльності людини, залежно від особистісних, історичних, економічних, політичних та інших умов, у які включена ця життєдіяльність, від характеру їх взаємовідносин із суспільством, колективом, групою, а також розподілу в них матеріальних і духовних благ тощо. Така діяльність спрямована на пошук об'єктів, які значимі для потреб з тим, щоб присвоїти їх, доповнити себе ними і тим самим ствердити свої життєві сили, виявити своє буття.

Система цінностей – це та ланка, яка об'єднує суспільство з особистістю, включаючи її в систему суспільних відносин, та визначає в ім'я чого відбувається та або інша діяльність і якими засобами вона реалізується.

Ціннісні орієнтації – найважливіша складова структури особистості, що має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, емоційний і оціночний компоненти. Вони являють собою найбільш гнучкий, що припускає вільний вибір, а отже, усебічний – врахування індивідуальних інтересів і потреб людини, зв'язок між особистістю і суспільством, його інститутами, культурою, цінностями.

Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони визначають спрямованість професійної та інших видів діяльності, додають їм цінності та значущості, дозволяють зайняти визначену позицію, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації студента.

Отже, ціннісні орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проекцією духовного життя суспільства, формуються під впливом суспільних інститутів, обумовлені системою виховання і навчання в родині, школі, ВНЗ та визначеною структурою суспільних відносин.

Сучасний етап у здійсненні досліджень молоді багато в чому визначається специфікою, закладеною в попередні десятиліття методологічної

традиції вивчення цієї соціальної групи. Дослідження напрацювань структурно-функціональної та конфліктологічної парадигм супроводжується збільшенням авторитету соціокультурного підходу, що сприяє посиленню методологічних позицій вітчизняної традиції вивчення молоді в цілому і її ціннісного світу зокрема.

В історії можна простежити трансформацію уявлень щодо поняття «цінність». До його вивчення зверталися філософи стародавнього світу, найвищою цінністю для яких була природа як споконвічний закон буття. Мораль же, з одного боку, вважалась породженням суспільства чи навіть окремої людини, а тому ніякої загальнозначимої єдиної моралі та політичного ідеалу, як цінності не існувало. З іншого боку, вже софісти порушували питання про універсальну мораль і універсальний, загальнозначимий політичний ідеал, які криються за різноманітністю звичаїв і укладів, але встановлені Богом чи природою і мають загальнозначиму цінність. Отже, античні філософи, стверджуючи відносність моралі та ідеалу, створили підґрунтя для осмислення відносності цінностей.

Щодо визначення цінності, то у філософії – «це те, що почуття людей диктують визнати вартим над всім і до чого можна прагнути, споглядати, ставитися з повагою, визнанням (П.Менцер). Цінність є не властивістю якої-небудь речі, а сутністю й одночасно умовою повноцінного буття об'єкта. Наявність безлічі людських потреб і способів відчуття суб'єкта пояснює існування розмаїтості оцінок: те, що для одного має більшу цінність, для іншого – малу або взагалі ніякої» [216, 507].

У XIX ст. проблема цінностей стає не лише філософською, вона проникає в інші галузі науки. Ціннісна проблематика є об'єднуючою для представників всієї системи соціально-гуманітарного знання. Інтерес науковців до аксіологічних феноменів зумовлюється важливим місцем останніх у соціокультурних процесах, і перш за все, у забезпеченні духовної репродукції і розвитку людини та суспільства. Ціннісна проблематика є об'єднуючою для представників всієї системи соціально-гуманітарного знання. Методологічною основою дисертаційного дослідження стає насамперед соціологічний підхід до аналізу цінностей та ціннісної свідомості, закладений у працях М.Вебера [35], Е.Дюркгейма [68], Г.Гарфінкеля [10], Ф.Знанецького [190], Т.Парсонса [168], М.Рокіча, П.Сорокіна [197; 198], У.Томаса [190], Дж.Хоманса та ін.

Соціологія розглядає цінності як властивість суспільного предмета задовольняти певні потреби соціального суб'єкта (людини, групи людей, суспільства), як поняття, за допомогою якого характеризують соціально-історичне значення для суспільства й особистісний зміст для людини певних явищ дійсності. У практичній діяльності та суспільних відносинах критерії оцінювання тих або інших явищ як цінності мають конкретно історичний характер. Цінності служать важливим фактором соціальної регуляції поведінки людей та їхніх відносин [238, 871].

Французький соціолог Е.Дюркгейм розглядає цінність як «колективне уявлення», що виступає базисом соціального порядку, його основним суб'єктом він вважає суспільний організм в цілому, а джерелом формування визнає

релігію і мораль, і надає ідеї Бога функції сокралізації суспільства як тієї реальності, що одержує своє вираження в релігійних віруваннях і образах. Е. Дюркгейм вважає можливим твердження нормативних принципів поведінки і без релігійного санкціонування – за допомогою зміцнення позитивних принципів моралі і права.

З вищесказаного стає зрозуміло, що Е.Дюркгейм широко вживає категорію «моральні цінності», зближаючи дане поняття з нормативними аспектами життя суспільства. Він схильний розглядати цінності як соціальні факти, існування яких можливо лише в контексті конкретної нормативної системи як частини об'єктивно існуючої соціальної реальності [68].

Великий внесок у розробку теорії цінностей зробив М.Вебер. На його думку, існують фундаментальні відмінності між фактами реального буття і цінностями, тобто між тим, що є, і тим, що повинно бути. Мета науки – дослідження реальних фактів, а не цінностей, в той же час наука може вивчати, які саме цінності люди визнають, а які ні. М.Вебер не заперечує, що вчений чи будь-який індивід може займати певну політичну або моральну позицію стосовно цінностей. Однак при цьому не повинні змішуватися ці дві сфери – пізнавальна і оціночна, хоча наука може дати інформацію про цінності, за допомогою яких може бути досягнута поставлена мета. Вибір цінностей для досягнення мети повинен здійснити сам індивід. В цьому основна сутність веберівської тези про ціннісну свободу [35].

М. Вебер наголошував на існуванні різноманітних суб'єктивних ціннісних позицій, точок зору, завдяки чому індивід отримує свободу у виборі цінності. Ця позиція сприяла розвитку ідеї плюралізму цінностей. Навколишній світ, на його думку, постає перед індивідом як безмежна різноманітність, майже «хаос», і прагнення пізнати чи описати його без «ціннісних підходів» призвело б до хаотичної мішанини суттєвих і несуттєвих фактів. М.Вебер робить висновок, що ціннісні поняття є «квазітрансцендентальними» передумовами наукового пізнання культури і суспільства [35].

Детальніше звертаючись до витоків соціологічних концепцій щодо цінностей, то першу в соціології дефініцію цінності ми знаходимо у п'ятитомній книзі американських дослідників У.Томаса і Ф.Знанецького «Польський селянин в Європі і Америці» [190]. Обравши як об'єкт дослідження конкретну соціальну групу польських селян, У.Томас і Ф.Знанецький широко використали такі методи, як аналіз біографії і особистих документів.

Американські автори трактують цінності як предмети, які детермінують певні психічні переживання і дії людей – членів соціальної групи. Вони під соціальною цінністю розуміють будь-який предмет, який має емпіричний зміст та доступний членам соціальної групи, а також значенням, внаслідок якого він є або може бути об'єктом дії. У такому трактуванні соціальними цінностями є всі надбання суспільства, результати соціальної діяльності та природне середовище. Кожна із цінностей володіє певним емпіричним змістом, який можна так чи інакше зафіксувати. Соціальні цінності американські автори поєднують з установками індивідів, посередником між якими оголошується соціальна дія. Перший підхід характерний для соціальної психології, яка

займається суб'єктивною стороною культури і, отже, є наукою про свідомість, що виявляється в культурі. Характерним предметом соціологічних досліджень є визначені, особливого роду соціальні цінності: а) суспільні правила, яких дотримуються в поведінці (соціальні норми), і які встановлюються; б) соціальні дії; в) індивіди і групи як об'єкти, на яких спрямовані дії інших індивідів і груп. Разом з тим американські соціологи підкреслювали, що при дослідженні соціальних або психологічних явищ не треба забувати, що їх причини завжди мають комплексний психосоціальний характер. Тому, досліджуючи установки, необхідно завжди враховувати соціальні цінності, а досліджуючи цінності, не треба абстрагуватися від пов'язаних з ними установок.

Аналіз ціннісно-нормативних і символічних засобів регуляції соціальної життєдіяльності став істотним компонентом структурно-функціональної теорії. Її засновник Т. Парсонс виходить з положення про те, що для соціального життя більш характерні взаємна вигода і кооперація, ніж ворожість. З погляду Т. Парсонса і його послідовників, страх санкцій за порушення загальноприйнятих правил поведінки недостатній для того, щоб змусити людей безумовно їм слідувати. Це припущення дозволило функціоналістам зробити наступний висновок: правила, що регулюють людські відносини в тій чи іншій сфері, повинні впливати із загальноновизнаних цінностей. Коли цінності здобувають статус інституціональних правил, а поведінка людей виявляється структурованою згідно з цими правилами, суспільство перебуває в стані «соціальної рівноваги» [168].

Особливі теоретичні позиції у тлумаченні феноменів ціннісної свідомості займають прихильники етнометодологічного підходу, що виник із досліджень алгоритмів прийняття юридичних рішень. Ініціатор проведення подібних досліджень Г. Гарфінкель робить висновок про те, що головною підставою прийняття юридичного рішення є не правова норма, яка володіє по відношенню до свідомості особистості зовнішнім характером, а сам процес інтерпретації події його учасниками. З цих позицій використання особливих правил (етнометодів) з метою інтерпретації визначених явищ і подій є основою конструювання соціальної реальності, включаючи відповідні норми і цінності як невід'ємні її компоненти. Існування визначеного соціального порядку, що базується на відповідних цінностях і правилах поведінки, є наслідком того, що люди переконують одне одного в їхньому існуванні [10].

Ще одна спроба побудувати класифікацію цінностей була зроблена представниками біхевіористського напрямку (Дж. Хоманс). Використовуючи методи психологічного біхевіоризму у дослідженні соціальних проблем, вони намагалися виявити співвідношення між впливом поведінки діючого суб'єкта на соціальне середовище і, навпаки, вплив соціального середовища на поведінку суб'єкта. Виходячи з того, що люди – соціальні суб'єкти і багато часу витрачають на спілкування з іншими представниками соціуму, Дж. Хоманс розробив декілька постулатів, якими намагався пояснити соціальну поведінку людини. Поряд з такими постулатами, як постулат стимулу, постулат успіху, постулат депривації – перенасичення, постулат агресії – схвалення, він виділяє і постулат цінності, в якому виокремлює два основних типи цінностей: позитивні

й негативні.

На думку Дж.Хоманса, суб'єкт дуже чутливий до стимулів, які є для нього цінністю. Це зумовлює той факт, що суб'єкт здійснить потрібну для суспільства дію більш охоче, якщо винагорода за неї буде цінною з його погляду. Дж. Хоманс у зв'язку з цим дає своє тлумачення поняттю «винагорода», яке розглядає як дію, що володіє «позитивною цінністю». Покарання ж, за Дж. Хомансом, це дія, якій притаманна «негативна цінність». На основі своїх досліджень Дж.Хоманс дійшов висновку, що покарання – це неефективний засіб для стимулювання позитивної поведінки і діяльності людини. Більш ефективним засобом є заохочення, але воно повинно бути короткочасним, бо в іншому випадку цінність його зменшується.

Тлумачення поняття «цінність» як категорії знаходимо у П.Сорокіна, який, визначаючи «типи культури», стверджував, що саме «цінність є основою і фундаментом будь-якої культури» [198, 429]. Поряд з поняттям «цінність» він широко використовував поняття «значення», «норма», «істина». За його твердженням, система цінностей є визначальною і загальноприйнятою у певну історичну епоху. Вона визначає значущість науки, мистецтва, релігії, етики, економічних і політичних відносин, освіти. Крім того, будь-яка цінність передбачає певну норму, на яку посилаються як на стандарт, наприклад, норма права і моралі, норма виховання, норма етикету тощо. Дані норми, за П. Сорокіним, несуть в собі значущість позитивної або ж негативної цінності [198, 200].

Дивлячись на той факт, що соціологія в радянські часи вважалася «псевдонаукою», проблемою цінностей займалася філософська думка. Для філософської традиції радянського періоду, аксіологія перш за все була проявом буржуазної науки і всі теорії були побудовані на критичному аналізі аксіологічних концепцій зарубіжних філософів. О.Бакурадзе, М.Дьомін, О. Здравомислов, І.Майзель та ін. виходили з того, що ціннісне ставлення людини до дійсності є специфічним, таким, що відрізняється від наукового пізнання світу. Окремі вчені, П.Копнін, О.Ручка, Л.Косарева та ін., доводили нерозривний взаємозв'язок між ціннісним і пізнавальним компонентами свідомості.

А.Ручка, досліджуючи природу цінностей, на основі аналізу закордонних філософів, дійшов такої думки, що незважаючи на визначення, класифікацію і уявлення про цінність, не можна судити ні про саму цінність, ані про її природу та функціонування. Причиною цьому є не лише відсутність єдиної позиції у закордонних філософів, але й те, що цінності мають лише один вимір – їхня значимість для індивіда чи суспільства [184, 72].

Не слід забувати, що цінністю для людини є вся багатоманітність суспільних відносин, природних явищ, предметів людської діяльності, все те, що людина може оцінювати з позицій добра і зла, моральності та аморальності, істини чи хибності. Критерій процесу оцінювання утверджується в суспільній свідомості як імператив, заборонена норма.

Ф.Лазарєв, М.Трифоновна під цінностями вбачають вищі «установки», слідуя яким людина усвідомлює себе як особистість і знаходить виправдання

своєму існуванню. Вони присутні у вигляді об'єктивних «моментів» змісту ціннісної свідомості. Сфера цінностей є особлива культурно-історична реальність. Цінність не може бути річчю, мати ціну, але вона функціонує у суспільстві як об'єктивне, а спосіб її існування забезпечується суспільством, культурою, історією. В своїй об'єктивності вона виступає єдністю природного і соціокультурного. Однак цінність виступає і як єдність об'єктивного і суб'єктивного, матеріального і духовного, індивідуального і загальнолюдського, соціального і природного.

Однією з задач нашого дослідження було показати підходи до розуміння цінностей, які сприяли розвитку сучасної теорії щодо вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій. Як зазначається в цьому розділі, на нинішньому етапі розвитку науки про цінність не існує одностайної думки стосовно цінностей і обумовлено це багатогранністю ціннісної свідомості людини і світу цінностей, які змінюються під впливом суб'єктивно-об'єктивних чинників.

Суспільні реалії закладають в особистість певні орієнтири, але саме людина вибирає, що для неї є цінністю, з цих позицій цінність є єдністю об'єктивного і суб'єктивного.

Отже, звернення до проблеми формування цінностей та ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді зумовлено, перш за все, процесами оновлення всіх сфер життєдіяльності людини, підсилено інформатизацією сучасного суспільства.

Студентство і студентські роки – дивовижний витвір раннього середньовіччя християнської цивілізації. У XI-XII ст., коли з'являються перші університети, зароджується і молодіжна культура. Вона запроваджується саме через студентство – цей найрозумніший, найактивніший, найяскравіший та психологічно найскладніший прошарок молоді. Студентство – це мобільна соціальна група, метою діяльності якої є організована за визначеною програмою підготовка до виконання високих професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві [161, 67]. Студентство виконує особливу роль у системі суспільного розподілу праці, опосередковано беручи участь у продуктивній праці у формі навчання, роль якої в розвинутому постіндустріальному суспільстві постійно зростає.

Говорячи про вікові, індивідуальні особливості студентської молоді, не можна забувати про те, що стрижнем особистості завжди є її спрямованість і насамперед світогляд, що основні особистісні якості майбутнього фахівця визначаються, на кінцевому етапі, суспільно-політичною та економічною структурою суспільства. Активна виховна робота у ВНЗ – найважливіший фактор формування особистості студента.

Проблема ціннісних пріоритетів молоді в різних сферах життєдіяльності завжди викликала інтерес у дослідників.

Якщо ж звернутися до визначення, то «молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості, які характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовияву її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей. Молодь тому і є

специфічною спільнотою, що суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться у стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності» [223, 34].

Студентство – це молодь, що проходить стадію персоналізації на основі цілеспрямованого засвоєння навчальних, професійних і соціальних функцій. Стрижневою психологічною рисою студентства є тісне переплетення формування особистісної і корпоративної професійної свідомості. У поєднанні зі специфікою юнацького віку (максималізм, підвищена потреба в самоствердженні, боротьба за статус, нігілізм, надмірна самовпевненість) – це створює досить горючу суміш, перетворюючи студентську молодь водночас у складного партнера по діалогу і в легку здобич для всілякого маніпулювання [27, 8].

Необхідною умовою успішної діяльності студента є освоєння нових для нього особливостей навчання у ВНЗ, що усуває відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує можливість конфлікту із середовищем. Протягом початкових курсів складається студентський колектив, формуються навички та уміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється покликання до обраної професії, виробляється оптимальний режим праці, дозвілля, побуту, встановлюється система роботи із самоосвіти і самовиховання професійно значимих якостей особистості. Процес адаптації проходить на декількох рівнях як пристосування до нової системи навчання, до зміни режиму праці та відпочинку, до входження у студентський колектив. Усе це супроводжується істотною перебудовою життя, психічних і фізіологічних станів студента.

Говорячи про дослідження студентської молоді, слід зазначити, що у межах радянської соціології був накопичений великий досвід щодо вивчення студентства. Безпосередньо емпіричними дослідженнями в даній області (визначення критеріїв престижності професій, вплив соціального макро- і мікросередовища на освітні і професійні переваги молоді і т.д.) займалися ряд відомих українських науковців (Л.Аза, Є.Головаха, В.Оссовський, Н.Победа, М.Чурилов, О.Яременко та ін.).

Харківськими дослідниками досліджувався широкий спектр проблем ВНЗ, зокрема, вибір молоддю майбутньої професії, співвідношення «ідеалістичних» і «прагматичних» спонукальних мотивацій у процесі навчання, динаміка життєвих планів студентської молоді, роль студентської групи як мотиваційного стимулятора в навчанні та ін. (В.Арбеніні, В.Бакіров, Л.Герасіна, В.Ніколаєвський, Є.Подольська, Л.Сокур'янська, О.Якуба та ін.)

При цьому варто враховувати той факт, що вищевказані дослідницькі проекти, як на регіональному рівні, так і в окремих ВНЗ, здійснювалися в умовах стабільної соціально-економічної ситуації, поступовому розвитку промислової і наукової сфер, менш явному соціальному розшаруванню населення.

В свою чергу, проблема трансформації цінностей вищої освіти, що стосується дисертаційного дослідження, досить плідно досліджується у вітчизняній науці за наступними напрямками: виявлення ціннісних основ ідентифікації і життєвих перспектив молоді в контексті соціальних змін (М. Чурилов, В.Хмелько, А.Вишняк, С.Макеєв, Є.Головаха, Н.Победа, А. Сокурянська), вивчення студентства і ціннісних пріоритетів української молоді у сфері освіти (О.Астахова, О.Якуба, В.Немировський, О.Балакірева).

Ми використовуємо досвід попередників щодо проведення соціологічних досліджень, пов'язаних з вивченням молоді. При цьому наголошуємо на трансформації освітянських цінностей, що викликана як змінами, що відбуваються у нашому суспільстві, так і глобальними процесами інформатизації всіх сфер суспільного життя.

3.2.

Цінність вищої освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства

Останні десятиліття вища освіта вже стає масовою, саме вона починає визначати вектор глобального суспільного розвитку, цивілізаційні якості національного і глобального соціуму XXI ст. Тому не є дивним, що останнім часом виникає велика кількість суперечок та дискусій про необхідність подальших корінних змін і різного роду вдосконалень у сфері вищої освіти.

Глобальні процеси інформатизації суспільства призводять до поглиблення і ускладнення процесів соціальної диференціації. Нові передові технології – до виникнення нових професій, що вимагають більш високої кваліфікації і фундаментальної підготовки, а отже, освіта поступово перетворюється на все більш виражений диференціюючий чинник у соціальній структурі суспільства.

Як вже зазначалося в першому розділі, інформаційні технології на невідому досі висоту піднімають значення знання та інформаційних потоків. Як наголошувалось на початку роботи, про зростаючу роль знання у свій час багато писали західні теоретики постіндустріального суспільства, до яких слід віднести Д.Белла [15; 16], З.Бжезинського [19; 246], Дж.Гелбрейта [56], Е. Тоффлера [207; 208; 209; 210], А.Турена [211] та ін. У своїх працях вони розглядають історичні віхи суспільного розвитку в напрямі від збирального типу суспільства – через землеробське та індустріальне – до постіндустріального.

В аграрних суспільствах владу феодала над селянами надавало право походження, у суспільстві індустріальному – могутність капіталіста ґрунтувалася на праві власності, а вплив державного службовця визначався його місцем у політичній системі; усі ці статусні фактори не були обумовлені природними якостями людей – і будь-який член суспільства, опинившись на місці представників пануючого класу, міг би з великим або меншим успіхом виконувати відповідні соціальні функції. Саме тому в попередні епохи класова боротьба могла давати представникам пригноблених суспільних груп бажані результати.

В умовах постіндустріального суспільства, на думку В.Іноземцева, «картина класового протистояння радикально трансформується. По-перше, представники «класу інтелектуалів» усе більш явно сповідують нематеріалістичні цінності, у той час як більшість громадян, як і раніше, продає свою працю в першу чергу заради одержання матеріальної винагороди, керуючись цілком матеріалістичними за своєю природою, стимулами. По-друге, панівний клас не тільки володіє тепер засобами виробництва, або що є невідтворними (земля), або створеними працею подавленого класу (капітал), але й самостійно створює ці засоби виробництва, забезпечуючи у власних межах процес формування і самозростання інформаційних цінностей, через що нижчий клас стає вже не настільки необхідним для забезпечення багатства соціальної верхівки» [86, 72].

Як відзначав у свій час М.Вебер, «саме здатність людей сприймати радикальні зміни у суспільному житті, готовність до адекватної поведінки в нових умовах є найбільш важливими факторами у забезпеченні успіху у великих соціальних і економічних зрушеннях» [36].

Як зазначає російський науковець В.Іноземцев, «у сучасних же умовах не соціальний статус служить умовою приналежності людини до еліти постіндустріального суспільства; навпаки, сама вона формує в собі якості, що роблять її представником вищої соціальної страти» [86].

На початок ХХ ст. вища освіта стала вже не стільки умовою одержання стійких високих доходів, скільки засобом подолання небезпеки поповнити ряди нижчого класу.

Вища школа вирішує найважливішу задачу – формує особистості майбутніх фахівців, що засвоюють за роки навчання знання, уміння і навички, позначені в державному освітньому стандарті відповідної спеціальності.

Проблема переходу України до нового якісного рівня освіти залежить від процесу переходу до інформаційного суспільства і полягає, на даному етапі, у намаганні впроваджувати інноваційні зміни засобами старих форм управління та копіюванні західного досвіду, не враховуючи специфіки та надбань українського суспільства. А отже, постає необхідність створення в суспільстві інституційної спроможності виробляти політику засобами сучасних управлінських технологій – і тоді буде можливо зробити реальний крок до побудови інформаційного суспільства.

Нові вимоги, що висувуються перед вищою освітою в умовах побудови «інформаційного суспільства», викликані необхідністю синхронізувати розвиток освіти та суспільства.

У зв'язку з тим, що за допомогою інформаційних технологій прискорюється процес прийняття рішень та їх втілення, вивільняється частина робочого часу людини та зростає необхідність в нових знаннях, потреба у відповідних послугах. Цей процес проявляється у зміні соціальної структури суспільства, його переорієнтації та деякій трансформації цінностей, в той час як швидкість та масштаби його перебігу весь час збільшуються.

Разом з тим В.Іноземцев вказує на інші ознаки, які супроводжують становлення «постіндустріального суспільства», – це економіка сервісу, зростання ролі професіоналів та техніків, збільшення питомої ваги теоретичного знання над емпіричним у виробничому процесі, подальша раціоналізація виробництва і використання для цього системних засобів, які пов'язані із застосуванням теоретичного знання. Таке суспільство ґрунтується на здатності до уніфікації та кодифікації, які дають змогу досить легко використовувати знання в будь-яких системах і галузях суспільного виробництва. Такі нововведення стають все більш значущими в житті сучасного суспільства.

Отже, з уведенням в ідеологічний, а потім і в науковий обіг «трьохстадійної» схеми розвитку будь-якого суспільства – «доіндустріальне», «індустріальне» і «постіндустріальне» – отримання вищої освіти стало розглядатися як засіб входження в мерітократію – новий тип еліти (

організаторів-менеджерів), що в умовах переходу від «індустріальної» стадії до «постіндустріальної» повинна зайняти місце головної управлінської страти, завдяки своєму таланту, високому професіоналізму і творчим здібностям. Отримання ділового і фінансового добробуту стає мотивацією одержання вищої освіти.

Нові вимоги, що висуваються перед вищою освітою сьогодні, викликані необхідністю синхронізувати процеси її розвитку із загальними тенденціями розвитку громадянського суспільства.

Одним з важливих регуляторів навчальної діяльності є цінність вищої освіти, її місце в системі ціннісних орієнтацій особистості, а також її взаємозв'язок з професійно значущими або інтелектуально-пізнавальними мотивами.

Слід зазначити, що джерела фундаментальної концептуальної бази освітніх переваг необхідно пов'язувати з розробками П.Сорокіна стосовно соціальної мобільності. У розумінні цього автора освіта є одним із засобів для висхідної соціальної мобільності, свого роду «соціальним ліфтом» [198, 419].

Перш за все, слід погодитись, що ціннісні орієнтації необхідно розділити на три рівні: сенсожиттєві орієнтації, орієнтації на цілі (термінальні цінності) та орієнтації на засоби (інструментальні цінності) [193].

Головною метою даного розділу є розкриття трансформації цінностей освіти та професійних орієнтацій студентів-політехніків у сучасному трансформаційному суспільстві.

Об'єктом емпіричного дослідження стали студенти Національного технічного університету України «КПІ», який є найбільшим технічним університетом України як за кількістю факультетів (26), так і за кількістю студентів (близько 40 тисяч осіб) та професорсько-викладацького складу (близько 2 тисяч осіб). Базу емпіричних даних склали: результати соціологічних досліджень, проведених за безпосередньої участі та під керівництвом автора в період з 2002 р. по 2006 р. на базі Науково-дослідницького центру прикладної соціології «Соціоплюс»; результати досліджень, проведених автором в межах науково-дослідних проектів у 2005 та 2006 роках в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ»). Був здійснений вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень, що проводились в Україні.

Далі наводяться дані аналізу:

- соціологічного дослідження, проведеного автором в межах науково-дослідного проекту на замовлення Науково-дослідної частини НТУУ «КПІ» на тему: «Дослідження динаміки ціннісних та професійних орієнтацій студентів технічного ВНЗ при переході до постіндустріального суспільства» (2006 р.). Об'єктом дослідження стали студенти НТУУ «КПІ». Вибіркова сукупність багатоступенева, сформована за квотним принципом і її обсяг склав 1036 осіб, при значенні граничної похибки 3% і довірчій імовірності 95%;

- соціологічного дослідження проведеного за участі автора на базі Науково-дослідницького центру прикладної соціології на замовлення Науково-

дослідної частини НТУУ «КПІ» методом фокус-груп на тему: «Дослідження нових форм та механізмів навчальної діяльності студентів НТУУ «КПІ» в умовах становлення інформаційного суспільства» (2006 р.). Було проведено три фокус-групи з різними групами студентської молоді, яка навчається в НТУУ «КПІ»;

- соціологічного дослідження, проведеного автором в межах науково-дослідного проекту на замовлення Науково-дослідної частини НТУУ «КПІ» (дослідження проведене згідно з розпорядження проректора з наукової роботи НТУУ «КПІ» №5-24 від 23.04.2004 р.) на тему: «Дослідження трансформації ціннісних та професійних орієнтацій студентів технічного ВНЗ» (2005 р.) Об'єктом дослідження стали студенти НТУУ «КПІ». Вибіркова сукупність багатоступенева, сформована за квотним принципом і її обсяг склав 1079 осіб, при значенні граничної похибки 3% і довірчій ймовірності 95%.

З розвитком суспільства посилюється зв'язок освіти з соціальними процесами, а саме, все більшу роль починають відігравати соціальні функції освіти. На кожному новому етапі людської цивілізації складається свій історичний тип освіти, спрямований на вирішення поставленої мети і задач освіти нового покоління. У традиційному суспільстві освіта була справою родини і улюбленим заняттям та забезпечувала передачу вмінь і навичок трудової діяльності. Сьогодні, в еру інформаційних технологій, головним стає розвиток творчого потенціалу особистості, формування можливості до поновлення знань, становлення відповідних якостей особистості. Освіта перетворюється у безперервний процес вдосконалення особистості. Виховання моральних якостей, творчості, громадянства виступає на перший план. Суспільна потреба знань проявляється в тому, що заробітна плата некваліфікованих працівників зменшується, а високоосвічених – збільшується. Діє ряд матеріальних стимулів, які сприяють залученню талановитої молоді до отримання вищої освіти та заняття науковою діяльністю. Важливою умовою входження до складу економічного і політичного істеблішменту є наявність вищої освіти. Тому студенти НТУУ «КПІ» вважають, що вища освіта, в першу чергу, допомагає їм досягти успіху (56,3%), по-друге, забезпечує оволодіння бажаною професією (36,6%), по-третє, забезпечує більшу ймовірність бути матеріально забезпеченим (32,5%), та, по-четверте, дає можливість отримати диплом, що надає високий статус (22,8%) (рис. 3.1). Дані дослідження за 2006 рік майже збігаються з даними за 2005 рік і знаходяться в межах похибки (рис. 3.1). Це свідчить про стабільну мотивацію студентства, що склалася останніми роками стосовно отримання вищої освіти. Виходячи з цих даних, слід зазначити, що, на жаль, немає високих духовних мотивів отримання вищої освіти. В основному переважають матеріальні мотиви, що відображають потребу не стільки в діяльності, скільки в різних, пов'язаних з нею обставинах: заробітна плата, умови праці, можливість перспективи службового росту і т.п.

Отже, соціально-статусна функція важливіша, ніж професійна. Більшість молодих людей, вибираючи вищу освіту, у першу чергу вибирає майбутній соціальний статус, а вже потім – професію, тобто значна частина тих, хто вступає до ВНЗ, керується інструментальною цінністю освіти, розглядаючи її

як засіб соціального просування.

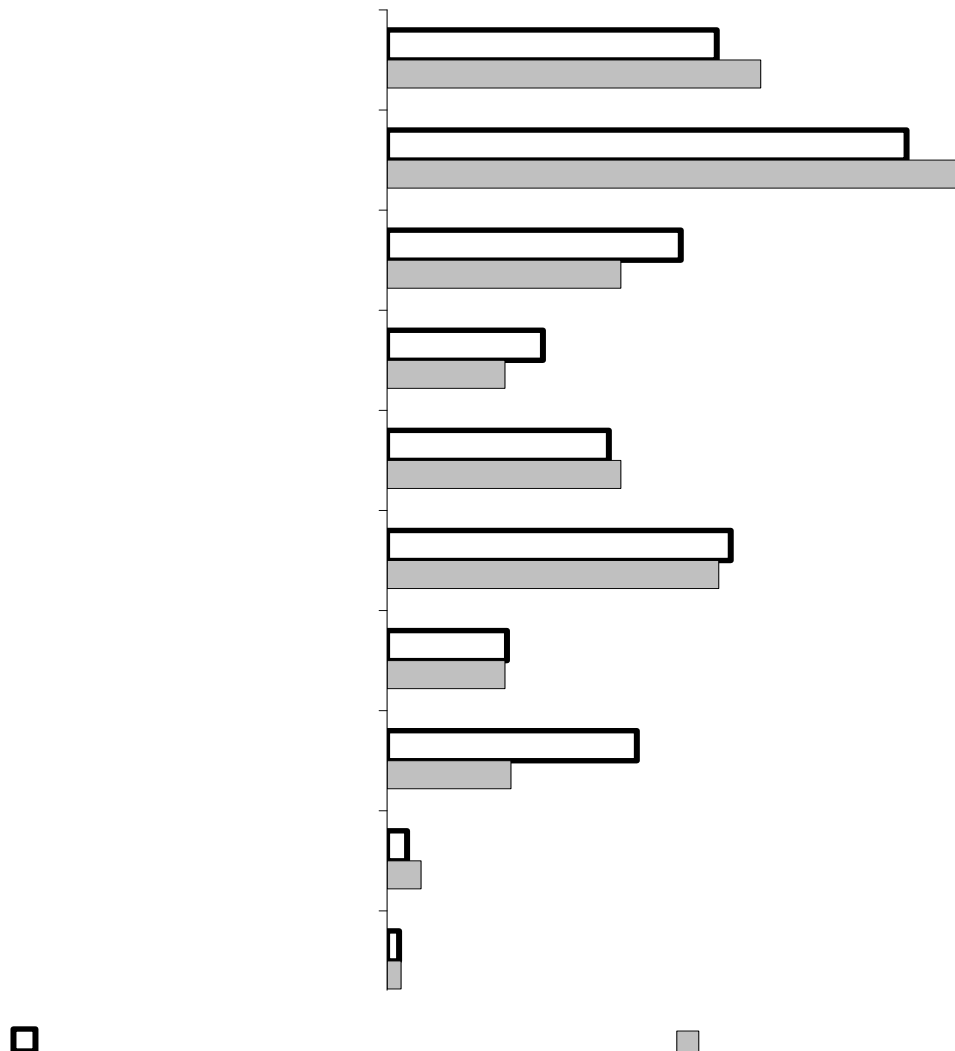

Рис. 3.1. Діаграма відповіді на запитання: «Що, на Ваш погляд, дає людині Вища освіта?» (2005-2006 рр.)

У цілому процес професіоналізації супроводжується не тільки розвитком особистісних структур, але й специфічною інтеграцією властивостей і якостей особистості, формуванням її як цілісної системи. При цьому необхідно відзначити, що незалежно від трактування самого поняття «особистість» дослідники виділяють спрямованість як основну характеристику особистості. На думку Б.Ломова, у забезпеченні інтеграції особистості головну роль відіграє її спрямованість: «Саме вона виступає в ролі «спонукаючої системи», що визначає вибірковість відношення до активності особистості» [132, 310-331].

Особистість, яка перебуває у процесі трудового самовизначення перед вибором, з цього боку, враховує сукупність об'єктивних суттєвих умов, які визначають можливості їх вибору, а з іншого – виходить із власних ціннісних орієнтацій. Щоб забезпечити отримання вищої освіти та досягти успіху в майбутньому і оволодіти бажаною професією, людина й робить правильний вибір навчального закладу. Тому дослідниками було поставлене питання: «Скажіть, будь ласка, що обумовило Ваш вибір НТУУ «КПІ»?». Студенти відмітили наявність в НТУУ «КПІ» спеціальності, яка їх цікавила (45,6%), що вказує на усвідомлений вибір майбутньої професійної діяльності майже половини опитаних (рис. 3.2). Також, майже третина опитаних відзначила, що в НТУУ «КПІ» надаються знання високого рівня – 28,4% (рис. 3.2).

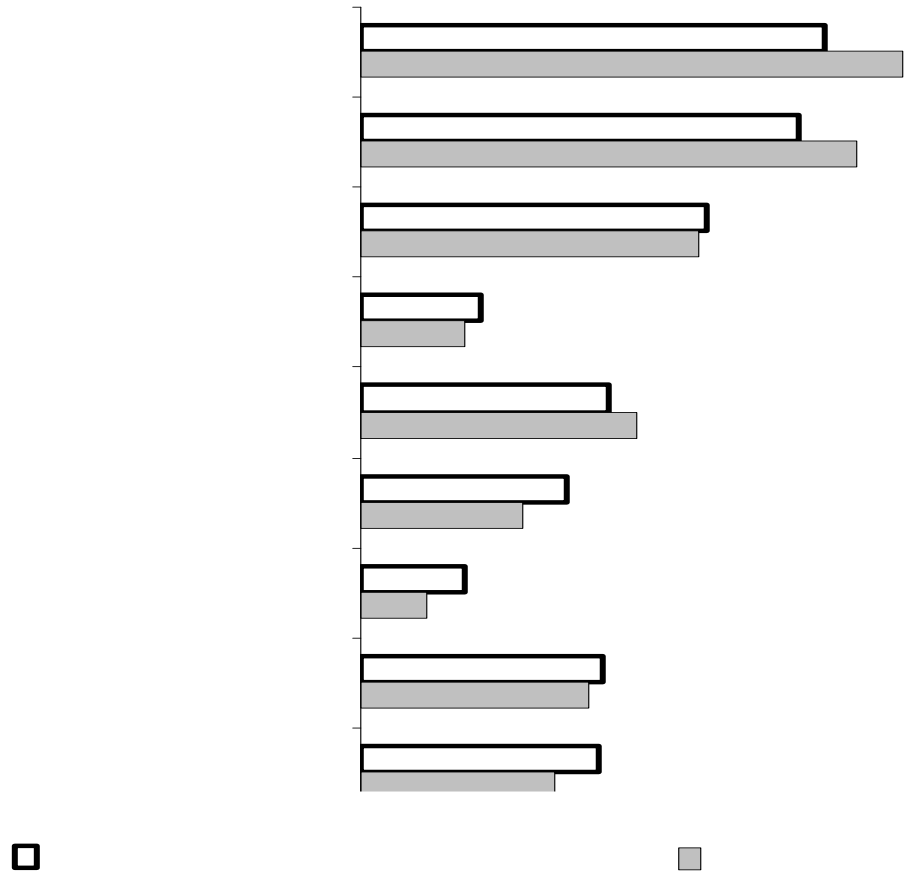

Рис. 3.2. Діаграма відповіді на запитання: «Скажіть, будь ласка, що обумовило Ваш вибір вступу до НТУУ "КПІ"?» (2005-2006 рр.)

Одночасно з вирішенням цих питань студент визначає свою моральну позицію щодо відношення до майбутньої трудової діяльності. Це проявляється у соціальній спрямованості: змісті основних життєвих цілей, конкретних мотивів, а також у вимогах, які ставить перед собою майбутній спеціаліст. Від правильного трудового самовизначення залежить майбутнє особистості: її професійно-кваліфікаційний ріст, відношення до праці, задоволеність роботою, активна участь у суспільному житті. Вибір професії є визначальним моментом у трудовому самовизначенні молоді людини. Професійне самовизначення передбачає позитивне ставлення до обраного виду праці і певної професії в процесі оволодіння нею, формування необхідних для даної професії навичок і якостей. Зрозуміло, у ході навчального процесу відбувається певне залучення до професії, і більшість студентів висловлюють ту або іншу міру задоволеності обраною спеціальністю. Серед студентів НТУУ «КПІ» переважна більшість тією чи іншою мірою задоволені обраною спеціальністю – 80% опитаних (сума «повністю задоволений» – 30% та «швидше задоволений, ніж незадоволений» – 50%) (рис. 3. 3).

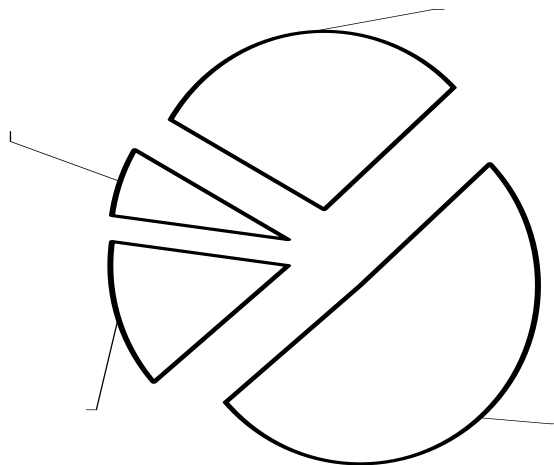

Рис. 3.3. Діаграма відповіді на запитання: «Чи задоволені Ви спеціальністю, яку зараз отримуєте?» (2006 р.)

Що стосується вибірково-позитивного ставлення студентів до майбутньої професії, то в цьому виявляється деяка незадоволеність своїм професійним вибором і небажання продовжувати професійний шлях. Посилання на об'єктивну значимість професії як би звільняють від необхідності формувати своє особисте ставлення до неї. Така тенденція може бути пояснена тим, що на 1-2 курсах ще не викладають спеціальні дисципліни і студенти не можуть до кінця визначитися у правильності зробленого професійного вибору, що постав перед ними при вступі до ВНЗ. Це ілюструє таблиця двовимірного розподілу у відсотках (Таблиця 3.1).

Таблиця 3.1*(2005 р.)

Курс	<i>Чи задоволені Ви спеціальністю, яку зараз отримуєте?</i>						
	Повні-стю задоволений (%)	Скоріше задоволений, ніж незадоволений (%)	Сума позитивних відповідей (%)	Скоріше незадоволений, ніж задоволений (%)	Повні-стю не задоволений (%)	Сума негативних відповідей (%)	Всього (%)
1	36,9	49,1	86,0	10,3	3,7	14,0	100,0
2	28,1	52,5	80,6	17,4	2,1	19,5	100,0
3	31,3	45,5	76,8	19,1	4,1	23,2	100,0
4	28,6	46,4	75,0	19,1	5,9	25,0	100,0
5	19,9	63,2	83,1	16,2	0,7	16,9	100,0

* - Інтерпретацію таблиці слід робити за рядками

Студентство, випускники ВНЗ – це опора держави, рушійна сила розвитку і відновлення суспільства, його інтелектуально-професійна еліта. Саме в молодіжному середовищі зароджуються нові форми буття, виробляються норми і цінності, що згодом стають нормами і цінностями всього суспільства. Тому надзвичайно актуальним є питання про те, що являє собою свідомість студентської молоді сьогодні. Це суспільна свідомість завтрашнього дня.

Ще наприкінці 20-х років ХХ ст. П.Сорокін відзначав, що намітилася, зокрема, в американському суспільстві, тенденція «надвиробництва еліти» у результаті полегшення процедури одержання вищої освіти. Маючи мотивацію у процесі навчання на одержання престижних посад, після отримання дипломів значна частина студентів несе в собі загрозу суспільній стабільності в результаті розчарувань після закінчення коледжів та університетів. При цьому, у взаємозв'язку відбувається відразу кілька процесів, що погіршують ситуацію: збільшення швидкості підготовки випускників університетів, полегшення процесу закінчення університету, культивування особливої значущості університетської освіти з однієї сторони, і зменшення уваги до морального аспекту, а також відсутність робочих – місць з іншої, призводить до того, що «університети готують зі своїх випускників незадоволені соціальні елементи» [198, 419]. Зараз ця тенденція прослідковується і в нашій країні.

А.Яковенко зазначає, що «контраст між результатами освіти та очікуваннями виявляється (особливо за теперішніх умов) під час випуску спеціалістів-фахівців, коли винагородою за відмінне навчання у ВНЗ стають диплом з відзнакою, похвали та чуйні настанови викладачів без реальної змоги влаштуватися на роботу, яка відповідає їх рівню знань та діяльнісним амбіціям» [241, 84].

За даними дослідження 2006 року, 30% (не збираються – 7% та швидше не збираються – 23%) опитаних не збирається пов'язати своє життя зі спеціальністю, яку отримують. (рис. 3.4)

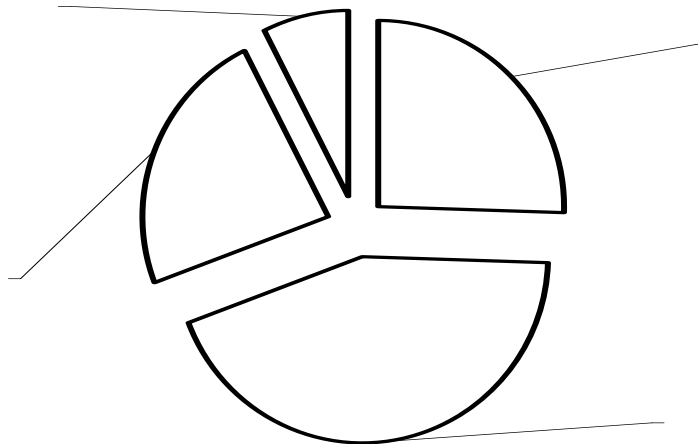

Рис. 3.4. Діаграма відповіді на запитання: «Чи збираєтесь Ви після закінчення ВНЗ працювати за спеціальністю, яку зараз отримуєте?» (2006 р.)

Професійна спрямованість особистості є результатом формування системи ціннісних, по відношенню до професійної діяльності, мотивів, що в свою чергу формують сферу професійної мотивації – все це є складним, багатоетапним процесом. Багато молоді задля отримання бажаної професії, досягнення успіху та самореалізації прагнуть отримати вищу освіту. Але, як показали результати соціологічного дослідження, не завжди вища освіта за певною спеціальністю стає майбутньою професійною діяльністю сучасної студентської молоді. 41,6% студентів-політехніків тією чи іншою мірою не згодні із твердженнями, що вибір професії повинен бути вибором на все життя (рис. 3.5).

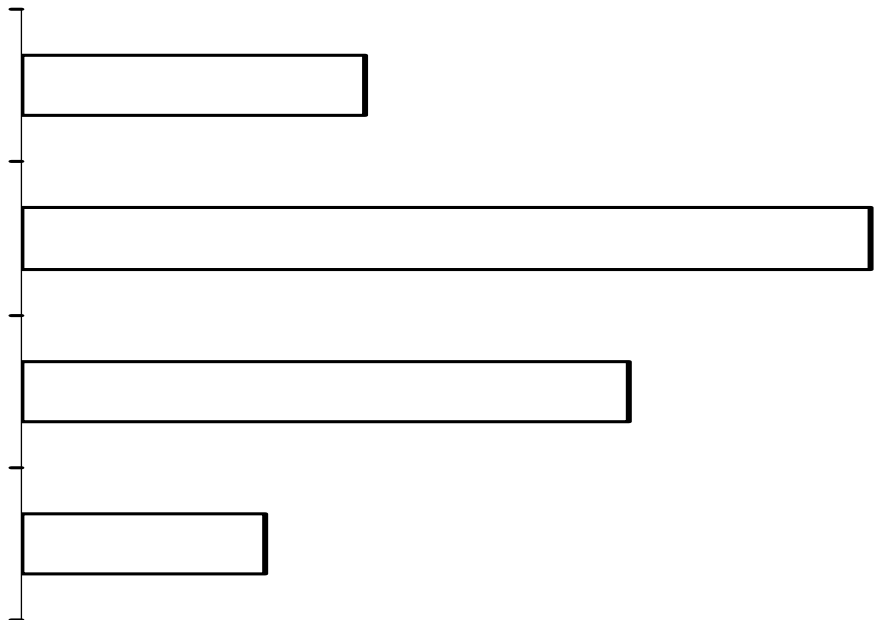

Рис. 3.5. Діаграма відповіді на запитання: «В якій мірі Ви згодні з твердженням: «Вибір професії повинен бути вибором на все життя?» (2006р.)

В сучасних умовах поняття «якості освіти» набуває особливого змісту. До цього поняття можна включити безліч чинників: це і міра задоволеності особистості результатами освіти, і професіоналізм професорсько-викладацького складу та ін. Можна виділити декілька аспектів забезпечення якості освіти:

- конкурентоздатність ВНЗ на світовому ринку освіти;
- міжнародна мобільність робочої сили і потреба у впевненості, що випускники можуть ефективно працювати всюди, як в Україні, так і в інших країнах.

За даними дослідження – 2006 року, кожний третій (30,9%) респондент (6,9% - обов'язково збираються та 24,0% – швидше збираються), що незначно менше даних 2005 року (рис. 3.6), дали позитивну відповідь щодо бажання виїхати за кордон, що свідчить про кризу нашого соціуму, оскільки він відтворює індивідів, які не бажають пов'язувати з ним свою долю.

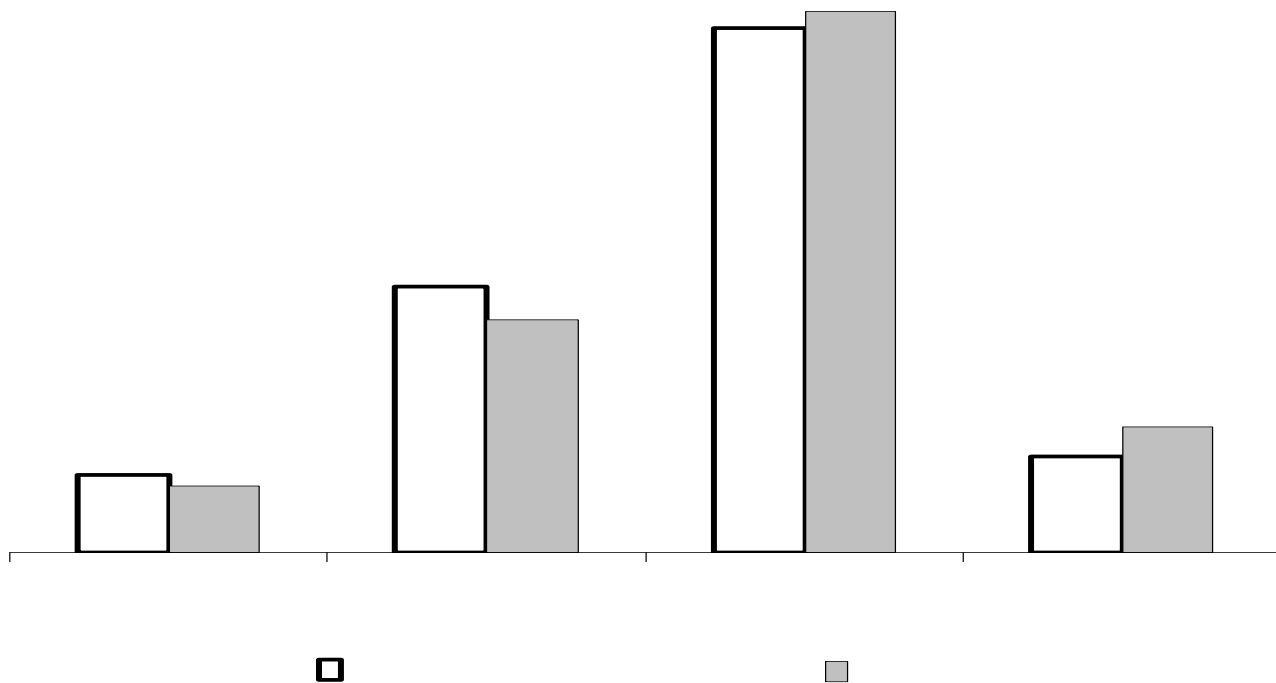

Рис. 3.6. Діаграма відповіді на запитання: «Чи збираєтесь Ви, після закінчення навчання, виїхати працювати за кордон за спеціальністю?» (2005-2006 рр.)

Становлення висококваліфікованого фахівця в сучасних динамічних умовах вимагає активного залучення всієї системи професійної підготовки з перших днів навчальної діяльності студента.

Для свого самозбереження суспільство прагне наділити нове покоління необхідними навичками, сформувати такий механізм соціальної адаптації молоді, який би перетворював нове покоління в органічну частину вже існуючого соціуму. Як зазначав Е.Дюркгейм, якщо пристосувати індивіда до конкретних соціальних умов і сформувати індивідуальний характер у відповідності до основних рис домінуючого соціального характеру, то людина буде діяти з найбільшою продуктивністю, необхідною і корисною суспільству, тобто буде сформований «продуктивний» характер.

Суспільство пропонує «перелік» потрібних здібностей та шляхів їх реалізації, які є запорукою досягнення успіху в житті. На думку студентів-політехніків, в першу чергу потрібно розвивати в собі такі якості, як: «відповідальність» – 60,4%, «працьовитість» – 50,2%, «самостійність» – 48,0%, «комунікабельність» – 42,3% та «наполегливість» – 41,4% респондентів обрали з запропонованого переліку якостей (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Діаграма відповіді на запитання: «Як ви вважаєте, які особистісні якості необхідно розвивати в собі в першу чергу?» (2005 р.)

Індивідуальний життєвий успіх – це самооцінка, заснована не тільки на власному досвіді і результатах своїх зусиль, але й на культурних стандартах і соціальному порівнянні з досягненнями інших людей. На думку студентів в першу чергу сприяє життєвому успіху власний інтелект та здібності – 50,6%, по-друге, професіоналізм та ділові якості – 24,9%, по-третє, впливові друзі, родичі, наявність зв'язків – 24,7% опитаних (рис. 3.8). Саме вищий навчальний заклад стає тим соціальним інститутом, в якому студенти вбачають важливу роль у підвищенні їхнього інтелектуального розвитку, набуття професійних та ділових якостей.

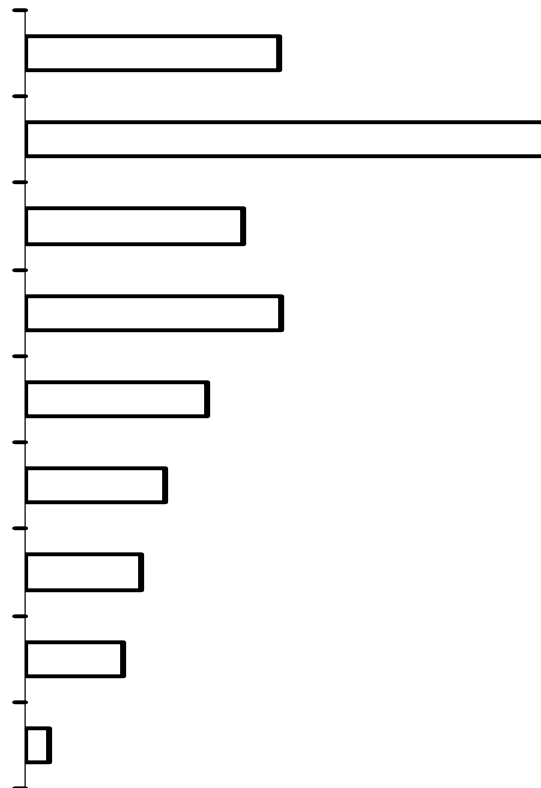

Рис. 3.8. Діаграма відповіді на запитання: «Що, на Вашу думку, більш за все сприяє життєвому успіху? (2006 р.)»

Відповідно до теорії мотивації А.Маслоу люди у своїх мотиваціях спираються на такі види потреб, які розташовані у порядку зростання рівня ієрархії: фізіологічні потреби, потреба в безпеці, в приналежності до визначеної соціальної групи, потреба в повазі та в самовираженні, самореалізації, особистій владі. За цією теорією А.Маслоу зазначає, що потреба стає мотиватором тільки після того, як будуть задоволені потреби, які є нижчими в ієрархії потреб [140].

Дослідниками було поставлене запитання: «Що для Вас є першочерговим у житті?». Найнижчий щабель у піраміді А.Маслоу займають фізіологічні потреби (в їжі, одязі, житлі і т.п.) та потреби у безпеці. Показником рівня цих потреб є відповідь, що першочерговим є матеріальне забезпечення (36,6%), що є лакмусом низького економічного стану студентів та неналежного матеріального забезпечення. Можна припустити, що ця група студентів обрала навчання у ВНЗ як перепустку до майбутнього забезпеченого життя.

Бути досвідченими професіоналами, мати можливість професійного росту (20,6%) та брати участь в управлінні (6,5%) – це прагнення тих студентів, у яких є потреба у приналежності до визначеної соціальної групи. Тобто вони обрала навчання у ВНЗ як засіб отримання відповідного соціального статусу.

Потреба в повазі має своє відображення у прагненні отримати визнання серед колег та є актуальною серед 5,0% студентів, що мають намір самоствердитися.

Але більшість опитаних (45,7%) відзначили прагнення до реалізації свого потенціалу, що показує прагнення студентів до самореалізації, а вищий навчальний заклад є соціальним ліфтом, що передбачає здійснення кар'єрного росту (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Діаграма відповіді на запитання: «Що для вас є першочерговим в житті?» (2005 р.)

Студентська субкультура певною мірою віддзеркалює культуру соціуму. Тому важливе місце займає така проблема сучасного студентства, як тотальна комерціалізація життя, що спричиняє суцільну деформацію людських стосунків. Для сучасного студента слово «купити» зазвичай стає універсальним ключем до сенсу життя. Адже, на жаль, суспільне життя щоденно демонструє, що купується все – оцінка, диплом, посада тощо. Слово «все» й означає тотальність комерціалізації.

У молодому віці кожній людині доводиться приймати більшість важливих рішень. Іншими словами, це період життя, який присвячено самовизначенню та самоствердженню особистості в основних сферах її життєдіяльності: професійній, сімейній, суспільно-політичній, освітній та ін.

Важливим чинником розвитку особистості є моральна форма суспільної свідомості, що домінує в соціумі. Моральні соціальні норми – моральні імперативи; вимоги визначеної поведінки, що засновані на прийнятих у суспільстві уявленнях про добро і зло. Моральні норми регулюють внутрішню поведінку людини, диктують безумовну вимогу діяти в конкретній ситуації так, а не інакше. Тому однією з задач дослідження було визначення моральних цінностей сьогоденного студентства. Показовими є відповіді студентів-політехніків на запитання, пов'язане з виправданням (або невиправданням) порушення етичних норм з метою виживання в суспільстві. Більше половини студентів - 62% (21% – «цілком згодні») та 41% «швидше згодні») згодні з твердженням, що у суспільстві неможливо вижити не порушуючи моральних норм та цінностей. (рис. 3.10).

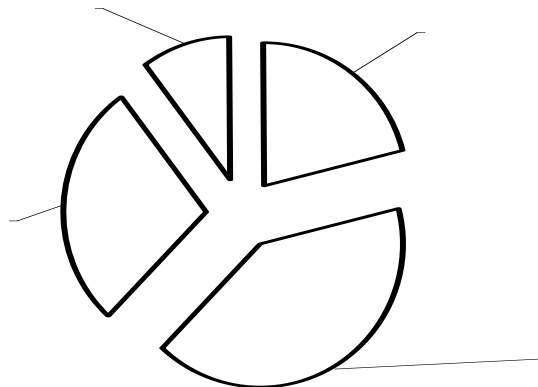

Рис. 3.10. Діаграма відповіді на запитання: «Наскільки Ви згодні з твердженням, що людині неможливо вижити у нашому суспільстві, не порушуючи моральних норм та цінностей?» (2006 р.)

Слід додати до вищесказаного, що в основі моральних ціннісних орієнтацій лежить орієнтація на погодження окремими індивідами своєї поведінки з інтересами інших людей і суспільства в цілому, на знання і дотримання суспільних і загальнолюдських моральних стандартів поведінки, на подолання так званої «подвійної» моралі (моралі «для себе» і моралі «для інших»). У нашому ж суспільстві навіть закон не завжди є нормою. Серед студентства НТУУ «КПІ» показовим є те що досить велика кількість студентів 43% (12% – «повністю згодні» та 31% – «скоріше згодні») згодні з тим, що заможним можна стати лише порушуючи закони (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Діаграма відповіді на запитання: «Якою мірою ви згодні з твердженням, що заможним можна стати лише порушуючи закони?» (2005р.)

Деперсоналізація молодіжної свідомості нав'язується масовою пропагандою споживацького способу життя. Постійна реклама тютюну, горілчаних виробів, дорогих і недоступних авто, субкультури злочинного світу, що буквально заманюють у свої тенета нашу молодь, – все це надзвичайно бентежить нас. Адже молода людина вважає свій вибір вільним, а насправді «купується» на хибне відчуття власної абсолютної зрілості й самостійності.

На жаль, необхідно констатувати, що у свідомості молодих людей відбувається формування образу кримінальної держави, у якому злочинність виступає як центр влади. Особи, які посідають керівні посади в нашій державі, у більшості – заможні люди. Студенти у переважній більшості 68,0% (21,0% – «повністю згодні» та 47,0% – «скоріше згодні») погоджуються з тим, що більшість багатих людей в Україні – злодії (рис. 3.12). Це є показником викривлення свідомості студентської молоді, що впливає на трансформацію ціннісних орієнтацій сучасного студентства.

Рис. 3.12. Діаграма відповіді на запитання: «Якою мірою ви згодні з твердженням, що більшість багатих людей в Україні – злодії?» (2005 р.)

Щодо вивчення важливості такої термінальної цінності, як гроші, студентам було запропоновано уявити ситуацію, якщо б вони розбагатіли, то як би вони витрачали гроші, що залишаться після задоволення основних потреб. В умовах розбудови демократичного суспільства та переходу до ринкової економіки дуже важливою є орієнтація на підприємницьку діяльність. Тому не дивно, що серед студентів-політехніків 62,7% (опитування 2005 року) та за даними 2006 року 60,1% відмітили, що «вклали б гроші у власний бізнес» (рис. 3.13). Саме зараз кожній особистості надається реальний шанс у використанні власного життєвого та творчого потенціалу. Студентська молодь, щоб більш впевнено почувати себе у майбутньому, матеріально забезпечувати свій розвиток та потенціал, згідно з соціологічним опитуванням, дає такі відповіді: «якщо б вони розбагатіли, то «поклали б гроші на банківський рахунок» – 51,0% (опитування 2005 року) та за даними 2006 року – 51,6% (рис. 3.13) Досить важливою в житті студентської молоді є проблема відпочинку та дозвілля. Тому недивним є той факт, що «розважалися б та мандрували б» – 41,5% (опитування 2005 року) та за даними 2006 року – 36,7% (рис. 3.13).

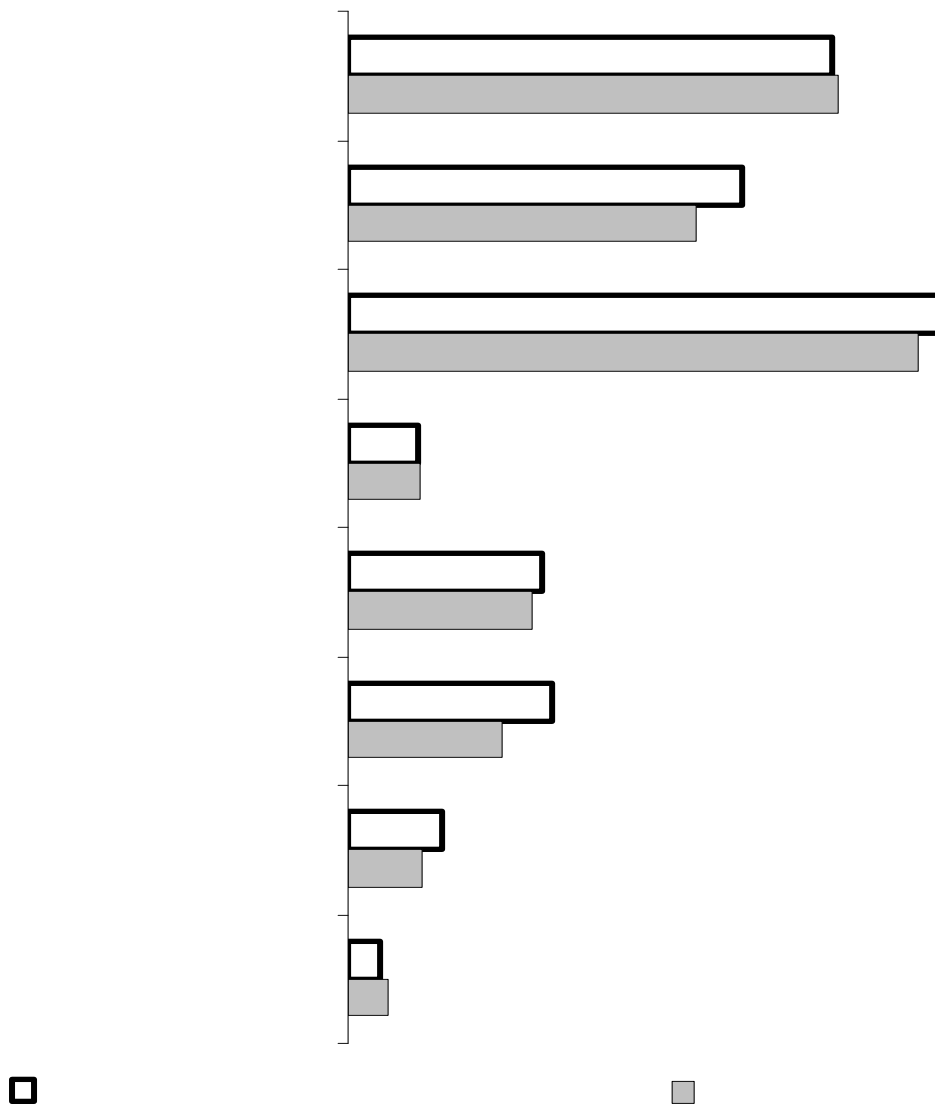

Рис. 3.13. Діаграма відповіді на запитання: «Якщо б Ви розбагатіли, то як би Ви витрачали гроші, що залишаться після задоволення основних потреб?» (2005-2006 рр.)

Але, у трансформаційному соціумі розуміння вільного часу та відпочинку і способів його проведення набуло перетворених форм. Зазвичай, студенти, за словами російської дослідниці Л.Щеннікової, асоціюють зі словами «відпочинок» такі поняття, як «сон», «розваги», «пиво». На жаль, тільки на четвертому місці опинилося «читання» (4,0%) як спосіб проведення вільного часу [236, 99]. Стосовно дослідження серед студентів НТУУ «КПІ», то на верхівці пріоритетних напрямів проведення свого дозвілля студентська молодь політехнічного ВНЗ, за даними 2005 року, ставить або пасивний спосіб дозвілля (прослуховування музики, радіо – 49,5%, перегляд телевізору, фільмів на відео – 40,2%), або активний (прогулянка на вулиці, у парку – 45,4%, виїзд з друзями на природу – 37,6%). Майже на одному місці знаходяться: читання художньої літератури (32,7%) та заняття спортом (30,7%) – і це третина опитаних (рис. 3.14). За результатами опитування у 2006 році з цього питання були отримані майже такі само дані, що різняться в межах статистичної похибки. Це доводить той факт, що ВНЗ, з однієї сторони, націлений на всебічний розвиток студентської молоді, а з іншої – освіта не повинна зводитись тільки до передачі знань та перенавчання.

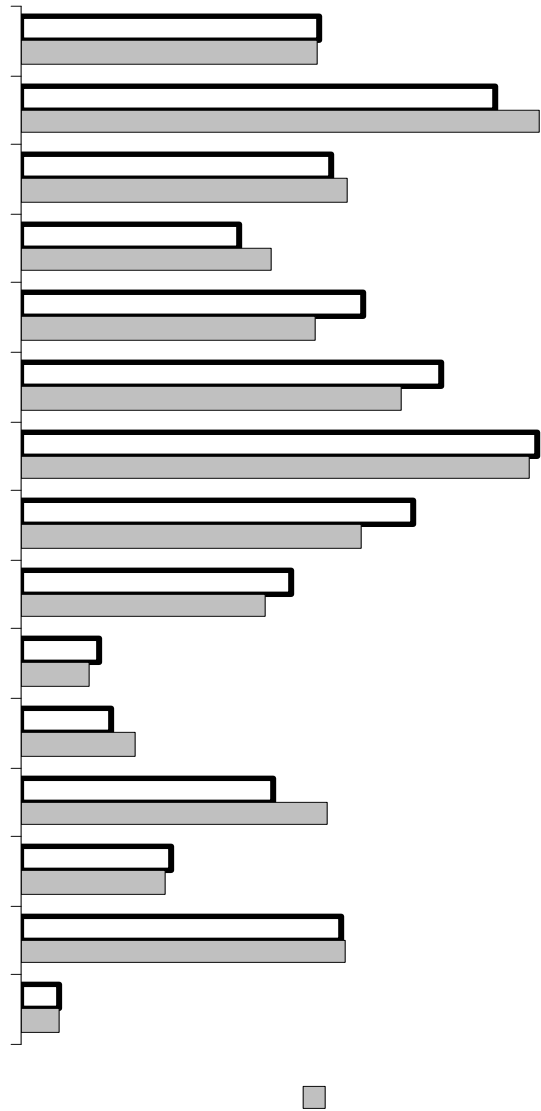

Рис. 3.14. Діаграма відповіді на запитання: «Скажіть, будь ласка, як Ви зазвичай проводите своє дозвілля?» (2005-2006 рр.)

Таким чином, дане дослідження вказує на те, що перед вищою школою постають нові вимоги, що викликані необхідністю синхронізувати процеси її розвитку із загальними тенденціями розвитку сучасного інформаційного суспільства. Відбулася зміна мотивації одержання вищої освіти в умовах становлення інформаційного суспільства. Інформаційні та комунікаційні технології відіграють важливу роль в інтеграції сучасної вищої школи до інформаційного простору.

Вища школа є соціальним каналом, проходячи через який, представники майбутньої технічної інтелігенції починають диференціюватись. Більшість випусників стає спеціалістами такого гатунку, який уможливує їхній перехід на середні і, навіть, верхні щаблі соціальної піраміди. Вивчаючи ідеальні установки та ціннісні орієнтації студентів найбільшого технічного ВНЗ країни, ми не тільки виявляємо трансформацію цінностей молодого покоління, але й спостерігаємо становлення майбутньої технічної інтелігенції, найбільш стабільної соціальної верстви населення – середнього класу. З погляду П.Сорокіна, зміна домінуючої цінності зробить дієвою трансформацію і всіх інших.

Тому, перед системою освіти постають принципово нові завдання. Освіта не повинна зводитись тільки до передавання знань та перенавчання. Вона повинна орієнтуватись на формування нових особистісних якостей майбутнього спеціаліста. Діяльність вищого навчального закладу повинна бути направлена на формування усвідомлення студентами

цінності інформації та знання в умовах становлення інформаційного суспільства.

3.3.

Вплив Інтернет-технологій на зміст та особливості життя сучасної студентської молоді

Інтернет-технології та інтелектуальні комп'ютерні системи відкривають нові перспективи для майбутніх поколінь. Вони дають можливість говорити про глобальні знання, що виходять за межі локальних і споконвічних контекстів. Ці знання напрацьовані світовим, колективним «розумом» і належать до різних культур. Вони характеризуються різноманіттям джерел, базуються на глобальній інформаційній інфраструктурі й залежать від таких пріоритетних сфер людської діяльності, як наука і технології, політика і економіка, культура і освіта.

Якщо еволюційні перетворення, що відбуваються нині, в українському суспільстві приведуть до його стабілізації на більш прогресивному якісному рівні, то буде сформована стійка система цінностей як на суб'єктивному, так і на об'єктивному рівні. Тоді ВНЗ як основа інформаційного суспільства, зможе адекватно транслювати цінності, базові для соціуму, і формувати його єдність. Однак формування цінностей не відбувається автоматично – у суспільстві не випадково склалися спеціальні соціальні інститути. У цьому понятті і розкривається значення, що надається суспільством процесові сприйняття цінностей, які поділяються усіма.

Розвиток інформаційних технологій стає сьогодні найважливішим фактором у житті світового співтовариства. Поширення їх якісно перетворює суспільне життя і приводить до революційних зрушень в економічній, соціальній, культурній, освітній та інших сферах. До традиційних засобів масової комунікації (преси, радіо, телебачення і т.д.) додається Інтернет. Відбувається процес інформатизації суспільства, який набуває глобального характеру і є стрижнем науково-технічного і соціально-економічного розвитку.

Процес інформатизації ґрунтується саме на тому, що інформація стає важливим фактором соціального прогресу. Тому суспільство, яке у своєму розвитку своєчасно не перейде на шлях інформатизації, прирікає себе на історичну відсталість, політичну, економічну залежність і може перетворитися на інформаційну колонію тих країн, які досягли стадії, коли можуть називатися – «інформаційним» суспільством.

Інформатизація суспільства є процес який складається з технічних, соціальних, економічних, комунікаційних механізмів, поєднаних в одне ціле, які створюють нові інформаційні технології для виробництва, перероблення, збереження та розповсюдження інформації. Результатом такого процесу є виникнення «інформаційного суспільства», радикальне перетворення всіх сфер, як виробництва і технологій, так і соціальних, економічних відносин, духовного життя людства.

Головною метою даного розділу є розкриття, на матеріалах соціологічних досліджень, ролі Інтернет-технологій у процесі включення сучасного українського студентства, що навчається у вищих технічних навчальних закладах, до інформаційного простору, а також в визначення можливого впливу мережі Інтернет на ціннісні орієнтації студентської молоді в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Однієї з найважливіших проблем розробки стратегії розвитку освітніх Інтернет-технологій у вищих навчальних закладах України можна назвати недостатній обсяг соціологічної інформації про структуру і зміст роботи в Інтернеті основних суб'єктів освітнього процесу. З офіційної статистики в цьому разі можуть бути взяті лише дані про існування класів, що мають доступ до мережі, а також про канали зв'язку, що належать ВНЗ. Але й ця інформація виявляється неповною, оскільки можливості виходу в Інтернет з домашніх і робочих комп'ютерів практично не піддаються обліку. Відповідно, застосування емпіричних методів соціологічного дослідження є однією з технологій отримання об'єктивної інформації.

Виходячи з цього, з'являється можливість виділити такі напрями емпіричного дослідження, як отримання інформації про обсяг вузівських Інтернет-практик, особливості

використання безпосередньо навчальних і дослідницьких ресурсів «всесвітньої павутини», фактори, що детермінують ці особливості для студентів і викладачів, а також перспективи підвищення ефективності використання Інтернет-технологій для різних груп користувачів мережі у ВНЗ.

Підкреслимо, що можна виділити цілком певні емпіричні характеристики названих соціальних наслідків розвитку мережі Інтернет як суспільного феномена.

У першу чергу, стає можливим дати кількісну оцінку загальним показникам доступу членів організацій і груп до Інтернету, а саме: тривалості часу, проведеного в мережі, частоті контактів за допомогою електронної пошти, веб-форумів, «Usenet-конференцій». За допомогою оцінок користувачів можливий вимір кількісних і якісних характеристик використання мережі для певного виду діяльності. Точність оцінки рівня використання Інтернету в роботі організації може бути досягнута додатковим опитуванням, спрямованим на виявлення рівня задоволеності її співробітників обсягом і якістю послуг, що надаються «всесвітнім павутинням».

Суперечливою, але все ж прийнятною є така характеристика, як набір варіантів використання Інтернет-ресурсів, що є доступними та мають попит серед усіх членів групи або організації. Можливість включення цього показника ґрунтується на гіпотезі про те, що активне застосування Інтернету в одній з важливих для індивіда соціальних практик рано чи пізно приводить до його спроб використати мережу в інших сферах діяльності. Так, якщо людина активно працює з Інтернетом у професійній діяльності, з певною часткою ймовірності можна говорити про те, що вона буде використовувати Інтернет для освіти і відпочинку. Більше того, активний користувач мережі є носієм норм нової Інтернет-культури, і в цій якості він може впливати на своє соціальне оточення.

Об'єктом нашого соціологічного дослідження стали студенти Національного технічного університету України «КПІ» – найбільшого технічного університету України як за кількістю факультетів (26), так і за кількістю студентів (близько 40 тисяч осіб) та професорсько-викладацького складу (близько 2 тисяч осіб). Базу емпіричних даних склали результати соціологічних досліджень, проведених за безпосередньої участі та під керівництвом автора в період з 2002 р. по 2006 р. на базі Науково-дослідницького центру прикладної соціології «Соціоплюс»; результати досліджень, проведених автором в межах науково-дослідних проектів у 2005 р. та 2006 р. в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ»). Було здійснено вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень, що проводились в Україні.

У підсумку емпіричне дослідження практик використання ресурсів Інтернету в НТУУ «КПІ» було реалізовано методами опитування (анкетування, інтерв'ювання), аналізу документів, фокус-групових досліджень. Також, це локальне дослідження дасть змогу згодом обґрунтувати його застосування до аналізу всіх ВНЗ України. Основним завданням дослідження став опис статистичних закономірностей використання мережі Інтернет в студентському середовищі, а також мотиваційної структури користування Інтернетом студентами-політехніками.

Аналізуючи в даному підрозділі результати соціологічних досліджень, описаних у попередньому підрозділі, слід наголосити, що автором додатково проводиться аналіз таких досліджень, як:

- соціологічне дослідження, проведене за участі автора на базі Науково-дослідницького центру прикладної соціології на замовлення НТО «КПІ-Телеком» Національного технічного університету України «КПІ» методом анкетування серед студентів, які проживають в гуртожитках НТУУ «КПІ» (2006 р.) на тему: «Проблеми функціонування системи мереж НТУУ «КПІ» та перспективи її розвитку». Вибіркова сукупність багатоступенева, сформованою за квотним принципом і її об'єм склав 1065 осіб, при значенні граничної похибки 3% і довірчій ймовірності 95%;

- соціологічне дослідження, проведене за участі автора на базі Науково-дослідницького центру прикладної соціології на замовлення Науково-дослідної частини

НТУУ «КПІ» методом анкетування на тему: «Стан та перспективи наукової діяльності в НТУУ КПІ» (2004 р.) Опитування методом анкетування проводилося серед викладачів, аспірантів та студентів. Серед викладачів було опитано 266 осіб, серед студентів – 396 респондентів та серед аспірантів – 130 осіб.

Автор також використав дані загальноукраїнського щорічного моніторингу «Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг», що проводиться Інститутом соціології НАН України.

Об'єктом дослідження не випадково були обрані студенти технічного ВНЗ. У передмові до видання 1976 року «Прийде шне постіндустріальне суспільство» видатний американський науковець Д.Белл вже тоді зазначав, що «найшвидше зростає група суспільства – клас технічних фахівців і професіоналів. У Сполучених Штатах ця група, разом з менеджерами, складала у 1975 році 25% робочої сили – вісім мільйонів людей. До 2000 року клас технічних фахівців і професіоналів буде самою численною соціальною групою» [15, CLV]. За словами ректора НТУУ «КПІ» академіка НАНУ М.Згуровського, «носієм ідей, інтелектуальним джерелом і виконавцем промислової революції є науково-технічна інтелігенція» [77, 67].

Бурхливий розвиток інформаційних технологій, комунікаційних мереж, засобів зв'язку та доступу до різноманітної інформації, що ми сьогодні спостерігаємо, не могли не позначитися на соціальній сфері та суспільних відносинах. Сьогодні новітні технології відіграють дуже велику роль в будь-якому суспільстві – вони дозволяють швидко обробляти величезні банки інформації, змінюють структуру комунікації між людьми, в цілому відбиваються на всіх сферах людського життя.

Специфіка соціологічного підходу до проблем інформації полягає, переважно, у тому, що інформація розглядається як соціальне явище, пов'язане з діяльністю тих або інших соціальних інститутів. Будь-який вид діяльності соціальних агентів реалізується в соціальному просторі. Використовуючи методологічний підхід П.Бурд'є [30], у соціальному просторі можна виділити й особливе «поле інформаційної діяльності». Положення агента в даному полі буде визначати як загальний обсяг так званого «інформаційного капіталу», так і його можливості присвоєння основних благ і послуг, де головне місце сьогодні приділяється економічному капіталу.

Повертаючись до інформатизації та глобальної мережі Інтернет, як засобу здійснення комунікації, слід зазначити, що студенти повсякденно включені в комунікаційну діяльність, адже освіта – це соціально-комунікаційний процес. Соціальна комунікація – це рух сенсів у соціальному часі і просторі.

Якщо міжособистісні контакти органічно входять у спосіб життя студентства і займають значне місце, то засоби масової інформації (ЗМІ) теж гармонійно вписуються у життя студентства. Загальновідомо, що в наш час ЗМІ справляють найбільш вагомий вплив на громадську свідомість. Здатність швидко і майже тотально охоплювати найбільш широкі аудиторії дає їм можливість трансформувати традиційну систему духовного виробництва.

Відповідно до концепції відомого канадського соціолога і культуролога М.Маклюєна [136], ера мас-медіа і електронної інформації радикально змінює як життя людини, так і саму людину. Саме за допомогою мас-медіа серед різних категорій населення (читачів, слухачів, глядачів) пропагуються певні ціннісні установки, світоглядні стереотипи та моделі поведінки

Щодо основних засобів масової інформації, з яких студентство отримує інформацію про події, які відбуваються в країні, то найбільшою популярністю користується телебачення (77,3%). Слід зазначити, що рівень користування сучасною студентською молоддю ЗМІ корелює з проведенням вільного часу. Інтернет стоїть на другому місці (відмітили 34,8% опитаних) після традиційного телебачення, що говорить про досить високий рівень залученості та доступу до інформаційної мережі саме студентської молоді (рис. 3.15). Інтернет та інформаційні технології не тільки полегшують доступ до великого обсягу інформації, але й роблять активними його споживачів. Сьогодні в інформаційно-

комунікаційних мережах, а саме в Інтернеті, циркулюють обсяги інформації, які значно перевищують усі наявні ресурси традиційних ЗМІ і які в майбутньому будуть основними в області масового інформаційного обміну.

Рис. 3.15. Діаграма відповіді на запитання: «З яких засобів масової інформації ви найчастіше отримуєте інформацію про події та процеси, які відбуваються в країні?» (2005 р.)

Комп'ютеризація всіх сфер суспільної діяльності й повсякденного життя людини – найважливіший феномен інформаційного суспільства. З громіздкої та доволі простої за своїм функціональним призначенням обчислювальна машина (ЕОМ) в процесі постійного удосконалення перетворюється на універсальний, багатофункціональний та компактний пристрій – комп'ютер. «Якби автомобільна промисловість, – пише журнал «Computer World», – зробила б те ж саме, що за останні 30 років комп'ютерна, роллс-ройс зараз коштував би 2, 50 дол. і проходив би без дозаправлення 2 млн. миль» [209, 239]. Комп'ютер стає невід'ємною частиною організації навчального процесу студентської молоді, а особливо студентів технічних спеціальностей, коли відбувається автоматизація всіх процесів. Звісно, користування комп'ютерними технологіями широкими верствами населення залежить, не тільки від рівня добробуту населення, але й від вартості комп'ютерної техніки. Слід зазначити, що вдома є комп'ютер у 83% опитаних студентів-політехніків (рис. 3.16), що засвідчує високий рівень залучення студентів до нових інформаційних технологій, які є невід'ємною частиною входження людини в сучасний інформаційний простір. Серед студентської молоді превалюють індивідуальні комп'ютерні практики в домашніх умовах.

Рис. 3.16. Діаграма відповіді на запитання: «Чи є у вас вдома комп'ютер?» (2005 р.)

Якщо звернутись до даних загальноукраїнського щорічного моніторингу «Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг», що проводилося Інститутом соціології НАН України, то ми можемо побачити, що станом на 2005 рік 70,6% всього населення України взагалі не були обізнані з роботою на комп'ютері, (21% – вміють працювати на комп'ютері, іноді користуються та 6,8% – вміють та постійно використовують в роботі [166, 130]. Отже, з однієї сторони ВНЗ стає каналом інтеграції молоді в сучасний інформаційний простір, а з іншої – веде до цифрової нерівності, яка має технологічну природу і визначає різну здатність, як на рівні країн, так і в країні, забезпечити для окремих груп населення доступ до сучасної інформаційної інфраструктури (телефонний зв'язок, Інтернет, бази даних, бази знань тощо) з метою її ефективного використання у практичній діяльності. Щодо студентства, то ми можемо побачити, що не вміють працювати на комп'ютері лише 5% (рис. 3.17) – і це, як показує аналіз двовимірних розподілів, студенти 1-го курсу, які проживали до вступу у ВНЗ у невеликих містах, де рівень комп'ютеризації набагато менший.

Рис. 3.17. Діаграма відповіді на запитання: «Скажіть, будь ласка, чи вмієте Ви працювати на комп'ютері?» (2006 р.)

Слід зазначити, що залучення до можливостей новітніх комп'ютерних технологій відбувається вже з дитинства, майже половина опитаних 49% (сума відповідей «до 10 років» – 25,3% та «11-13 років» – 23,7%) відмітили це (рис. 3.18). При цьому робота на комп'ютері мала в основному розважальний характер, тобто основною метою для опитаних, як показує аналіз двовимірного розподілу, було «пограти в розважальні ігри» – 42,9% та подивитися фільми і послухати музику (рис. 3.19). Більшість сучасної молоді починає залучатися до роботи на комп'ютері вже в зрілому віці, в старших класах, коли починають викладати

комп'ютерні дисципліни (42,9%) і при цьому їхньою метою стає бажання навчитися роботі на комп'ютері (47,3%) та для 9,4% – бажання стати у майбутньому програмістами. (рис. 3.19).

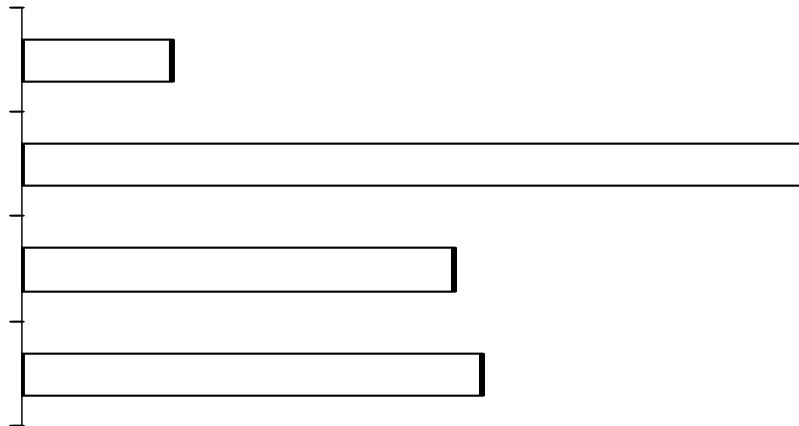

Рис. 3.18. Діаграма відповіді на запитання: «Згадайте, скільки Вам було років, коли Ви почали користуватися комп'ютером?» (2006 р.)

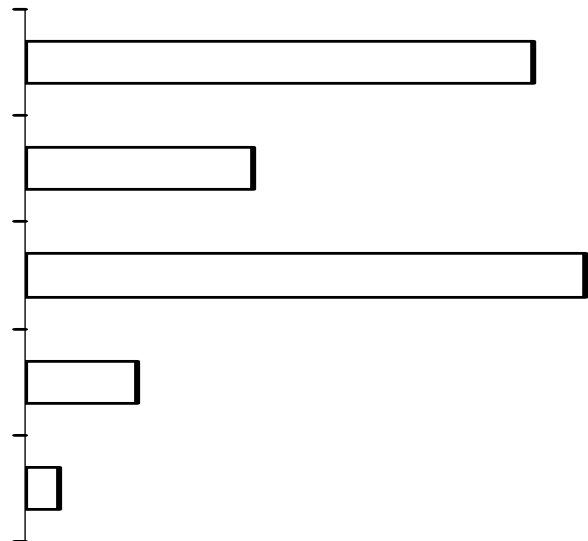

Рис. 3.19. Діаграма відповіді на запитання: «З якою метою Ви почали користуватися комп'ютером?» (2006 р.)

Як вже зазначалося, становлення інформаційного суспільства тягне за собою і зміну ціннісних орієнтацій в суспільстві, відбувається поширення та трансляція загальнолюдських цінностей на все суспільство загалом. Поряд із ЗМІ великого значення набуває Інтернет, як – глобальна соціально-комунікаційна комп'ютерна мережа, що призначена для задоволення особистісних і групових комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних технологій.

З цього погляду, феномен мережі Інтернет варто розглядати як визначену сторону, аспект, або «стрижень», що пронизує весь багатовимірний соціальний простір і є місцем перетину всіляких соціальних полів. А оскільки зміст будь-якого інформаційного тексту є не що інше, як відображення об'єктивної дійсності, то існують всі підстави вважати, що Інтернет є якимсь «глобальним образом соціального простору», що існує паралельно з ним.

При дослідженні користування мережею Інтернет студентами НТУУ «КПІ» ми проаналізували досвід російських колег, застосований у найбільш великому та відомому дослідницькому проєкті «Інтернет в Росії/Росія в Інтернеті», реалізованому фондом «Суспільна думка» у 2000 році [159]. Відповідно до методики цієї соціологічної служби, всі користувачі Інтернету були розділені на дві основні категорії – активні й пасивні. Критерієм віднесення респондента до тієї або іншої групи було використання мережі протягом певної кількості днів протягом останнього місяця перед датою опитування. Ми в нашому дослідженні обрали інший спосіб. Було поділено опитаних на «користувачів» і «некористувачів», що обумовлено специфікою організації навчального процесу у ВНЗ. А це, в свою чергу, веде до того, що частота користування Інтернетом коливається залежно від періоду навчання. Так, фокус-групове дослідження, в проведенні якого брав участь автор у 2006 році в рамках науково-дослідного проєкту на тему: «Дослідження нових форм та механізмів навчальної діяльності студентів НТУУ «КПІ» в умовах становлення інформаційного суспільства», показало, що найактивніше користуватися Інтернетом студенти починають перед сесією та під час складання іспитів, що викликано підготовкою до заліків, іспитів, написанням рефератів, курсових робіт.

Але слід відзначити, що Інтернет, який вже сьогодні для багатьох осіб є засобом існування і знаряддям праці, а для студентської молоді засобом навчання та здійснення дослідницької діяльності, для ще більшої кількості людей залишається поки що неосяжним символом століття та нової інформаційної ери.

За даними щорічної доповіді Всесвітнього економічного форуму «Глобальні інформаційні технології – 2005», Україна посідає 80-е місце у світі за рівнем поширення Інтернету та інших новітніх інформаційних технологій у списку 104 країн, досліджуваних цією неурядовою організацією, що тісно співробітничав з ООН. На останньому місці в цьому переліку знаходиться одна з найбідніших держав Африки – Чад, економіка якої практично зруйнована в результаті багаторічної громадянської війни [188].

Відповідно до інформації Держкомстату України, рівень використання Інтернету в Україні, станом на 1 січня 2006 року, становив 1,5% від кількості жителів України – кількість користувачів Інтернету в Україні становить 711 тисяч чоловік, у США та країнах Західної Європи даний показник становить 50-80%, у державах Східної Європи – 30-40%, Балтії – 30-50%, у Росії – 16,5% [163].

Результати загальноукраїнського щорічного моніторингу «Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг», що проводиться Інститутом соціології НАН України станом на 2005 рік свідчать про те, що лише десята частина (3,4% – користуються вдома, 4% – користуються на роботі та 3,7% користуються в Інтернет-кафе, комп'ютерному клубі тощо) дорослого населення України користуються Інтернетом. На жаль, слід констатувати, що 80,7% опитаних громадян не мають потреби в користуванні Інтернетом та 9,3% – мають потребу, але не мають можливостей [166, 131].

Відповідно отримані показники в нашому дослідженні можна вважати високими. Переважна більшість всіх респондентів-студентів користуються мережею Інтернет – 87,1% опитаних, що на 16,9% більше ніж при опитуванні в 2005 р. (рис. 3.20). Цей результат відносно передбачуваний, оскільки як в Україні, так і за кордоном вища освіта є однією із соціально-демографічних ознак, що відрізняє соціальну групу користувачів Інтернету. Це пояснюється в першу чергу високим рівнем залучення до сучасного інформаційного простору саме студентства технічного напрямку.

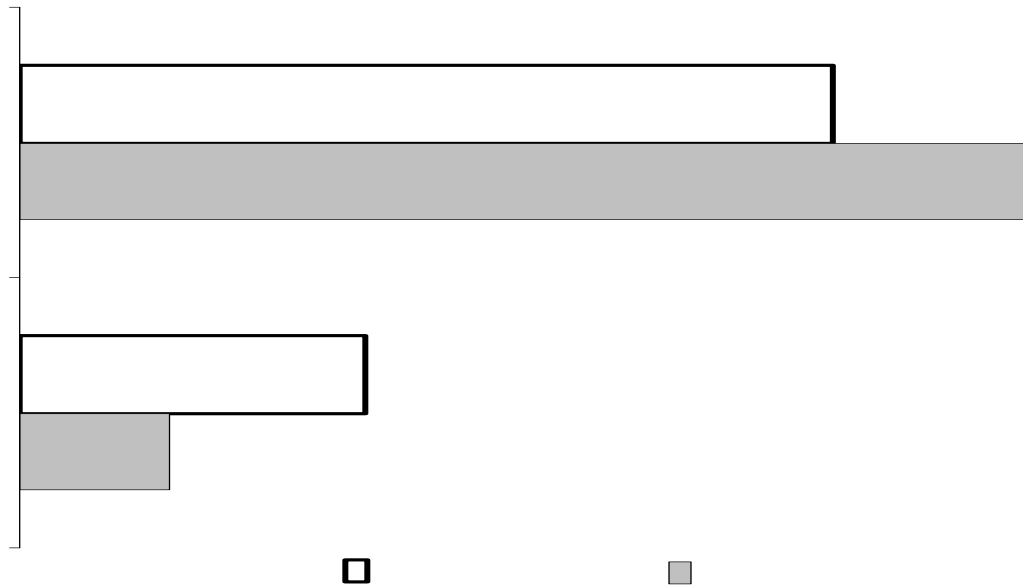

Рис. 3.20. Діаграма відповіді на запитання: «Чи користуєтесь Ви мережею Інтернет?» (2005-2006 рр.)

За результатами соціологічного опитування серед викладачів, аспірантів та студентів на тему: «Стан та перспективи наукової діяльності в НТУУ КПІ», проведеному в 2004 році, переважна більшість всіх респондентів користуються мережею Інтернет, що свідчить про високий рівень інтегрованості науковців до сучасних інформаційних процесів (рис. 3.21).

Активність учених у віртуальному просторі може бути пов'язана зі спілкуванням між колегами, обміном актуальною інформацією-новинами між індивідами та організаціями. Нарешті, не можна не відзначити важливість закріплення орієнтації на дослідницьку діяльність під час навчання у ВНЗ, що й дозволяє відносити до дослідників не тільки професійних науковців, але й студентів та аспірантів, які ведуть наукову роботу в рамках навчального процесу.

Так, згідно з даними Є.Мирської, Інтернет використовується дослідниками переважно для листування, при тому що одержання нової інформації безпосередньо не пов'язане з мережею [148].

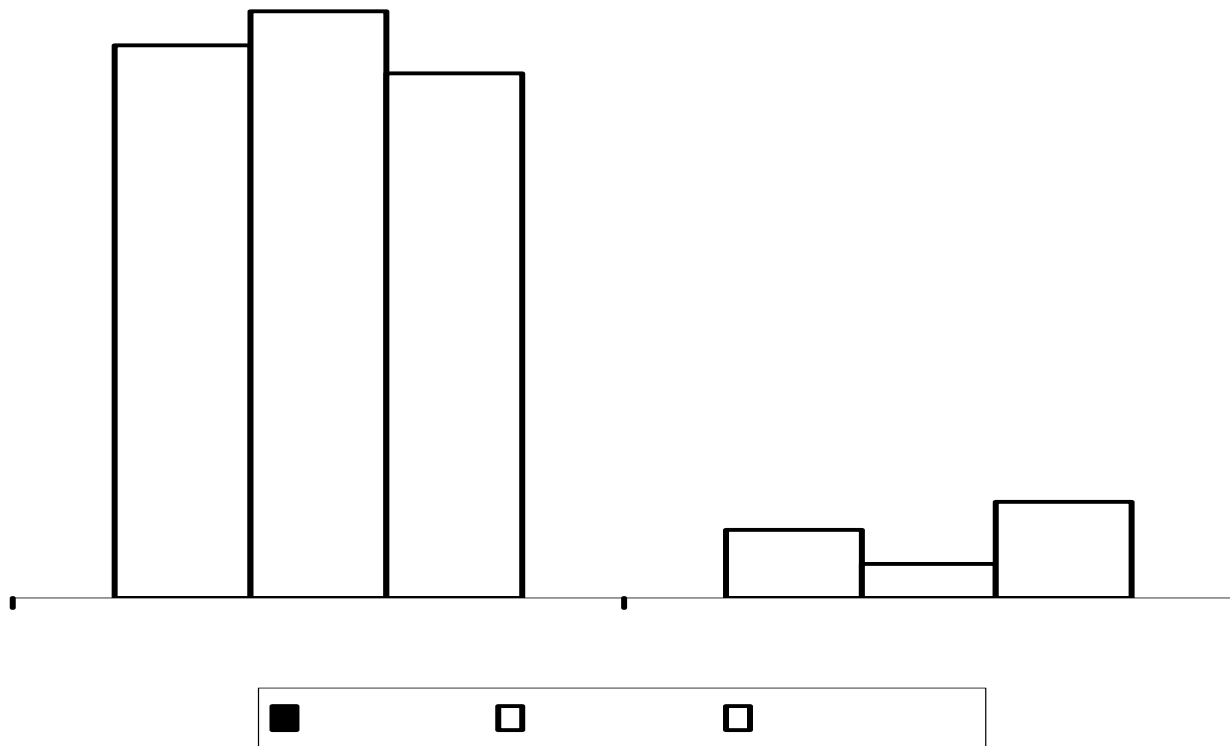

Рис. 3.21. Діаграма відповіді на запитання: «Чи користуєтесь Ви мережею Інтернет?» (2004 р.)

Підводячи підсумки, можна перейти до детального аналізу студентських практик роботи з Інтернетом.

Отже, з розширенням масового доступу до мережі Інтернет, вона починає відігравати все більш помітну роль не тільки у повсякденному житті, а й у сучасному процесі навчання у вищій школі. Аналіз двовимірних розподілів щодо користування Інтернет студентською молоддю НГУУ «КПІ» показав, що студенти активно користуватися мережею починають вже з другого курсу. Це, в першу чергу, пов'язано з активним включенням в процес навчання та набуття навичок користування Інтернетом. Тому ВНЗ повинен виконувати не тільки функцію інтеграції студентської молоді в сучасний інформаційний простір, а й активно намагатися розширити матеріальну базу для можливості користування сучасними інформаційними технологіями в процесі здійснення навчальної діяльності.

Суттєвий дисбаланс у статистиці роботи в мережі виявляється за двома іншими параметрами. По-перше, серед студентів 2-4-го курсів відсоток активних користувачів істотно вище. Точно так само, як п'ятикурсники менше користуються послугами Інтернету. Відповідно, можна зробити висновок про пряму залежність активності використання студентами мережі від етапу навчання у ВНЗ. У той же час при переході до старших курсів підвищуються шанси студентів вийти із групи Інтернет-користувачів, ймовірно, без засвоєння необхідних практик і отримання адекватної мотивації (Таблиця 3.2).

Таблиця 3.2* (2005 р.)

Чи користуєтесь Ви мережею Інтернет?	Курс					ВСЬОГО
	1	2	3	4	5	
Так	17.1%	23.7%	25.0%	20.4%	13.8%	100%
	126	175	185	151	102	739
Ні	27.4%	21.6%	19.0%	21.6%	10.3%	100%
	85	67	59	67	32	310

* - Інтерпретацію таблиці слід робити за рядками

Слід зауважити, що активно користуватися мережею Інтернет студентська молодь НТУУ «КПІ» починає вже перед вступом до ВНЗ або саме під час навчання (рис. 3.22).

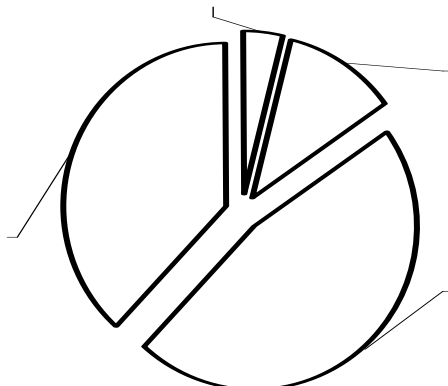

Рис. 3.22. Діаграма відповіді на запитання: «Пригадайте, скільки Вам було років, коли Ви почали користуватись мережею Інтернет?» (2006 р.)

Ще більш диференційовані за рівнем активності факультети НТУУ «КПІ». Більшу частину користувачів становлять студенти комп'ютерно-технічної групи. Студенти технічних спеціальностей некомп'ютерного спрямування становлять середню групу користувачів, а найнижчий показник користування Інтернетом прослідковується на факультетах гуманітарного спрямування.

Отже, такий параметр, як тип факультету, дозволяє чітко диференціювати, студентів за рівнем активного споживання послуг Інтернету. Найактивніші користувачі мережі – студенти технічно-комп'ютерних, технічних і природничих факультетів. Студенти гуманітарних факультетів – економісти, юристи, соціологи – є більш пасивними користувачами Інтернету.

Описана диференціація цілком зрозуміла. По-перше, студенти технічних спеціальностей найчастіше мають у своєму розпорядженні більшу кількість годин комп'ютерної практики в розкладі та розширенні можливості доступу до техніки факультетів, кафедр, наукових підрозділів ВНЗ. По-друге, обсяг інформації, що може знайти в мережі технічний фахівець, це – і великий вибір тематичних сайтів, і величезні масиви документації, і безпосередньо файли програм, модулів, бібліотек і т.п. Ігнорування цього статистично підтверженого поділу, найчастіше може призвести до небажаних результатів, коли, наприклад, студенти-математики відверто ігнорують викладачів-консерваторів, які не враховують неформальні норми культури програмування, що складаються в мережевих співтовариствах, а студенти соціальних спеціальностей, не знайшовши в мережі доступної якісної інформації, звертаються до «скачування рефератів» або взагалі залишають віртуальний простір.

Цей хід міркування підтверджують і дані про вибір студентами місць виходу в Інтернет. Прослідковується тенденція розширення індивідуальних, приватних можливостей для організації роботи в мережі. Переважна більшість студентської молоді користується Інтернетом вдома (у гуртожитку) на власному комп'ютері – 78,2%. П'ята частина опитаних має можливість доступу у знайомих, друзів – 22,0% або в комп'ютерному клубі – 19,6% респондентів (рис. 3.23). Інші місця користування Інтернетом, а саме комп'ютерні класи в навчальному закладі – не досить популярні. Стосовно комп'ютерних класів на факультетах, слід зазначити, що їх матеріально-технічна база стала поліпшуватися лише останнім часом і не дає можливості всім бажаючим користуватись Інтернетом.

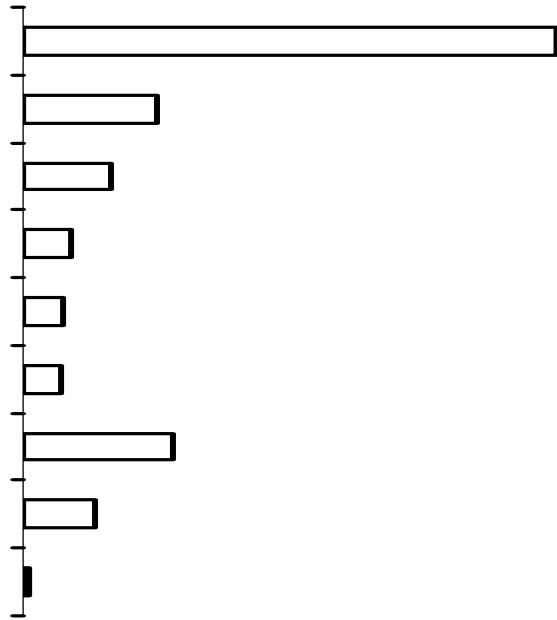

Рис. 3.23. Діаграма відповіді на запитання: «Де саме Ви користуєтесь мережею Інтернет?» (2006 р.)

За словами ректора НТУУ «КПІ» М.Згуровського, «Місце і роль будь-якої держави у світовій спільноті пов'язані з її спроможністю виробляти, споживати і застосовувати нові знання й технології. Ці процеси безпосередньо залежать від чотирьох складових: науки, освіти, виробництва та бізнесу, спільним інструментом для яких є інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ)» [75].

В сучасну епоху Інтернет став тим технологічним нововведенням, є безпосередньо розширює масштаби соціальної комунікації і збільшує обсяги та різноманіття інформації, яка доступна індивіду. В сучасному світі неухильно зростає роль інформації та знань, а розвиток засобів комунікації стає одним з найважливіших факторів суспільного прогресу – і значення цієї функції Інтернету важко переоцінити.

Надаючи користувачам широкий та надзвичайно швидкий доступ до різноманітних джерел інформації, Інтернет змінює повсякденний образ життя студентської молоді. Інтернет стає допоміжним засобом соціалізації і самореалізації особистості (студента) та соціальної групи (студентської) шляхом спілкування. Тому формування ціннісних орієнтацій відбувається також і під впливом сучасних інформаційних технологій. Процес комп'ютеризації та включення мережі Інтернет у систему формальної освіти відбувається навколо навчальних закладів та науково-дослідницьких центрів.

Незважаючи на більш ніж десятилітню історію розвитку Інтернету в Україні на рівні з іншими, однією з пріоритетних проблем дослідження Інтернет-аудиторії залишається вивчення показників мети використання мережі, вибір конкретних видів Інтернет-послуг.

Як показали дані фокус-групового дослідження на тему: «Дослідження нових форм та механізмів навчальної діяльності студентів НТУУ «КПІ» в умовах становлення інформаційного суспільства» (2006 р.), протиріччя між студентським сприйняттям будь-якого інформаційного середовища і існуванням принципово нової, масово незасвоєної, структури Інтернет-послуг має ще один значимий аспект. Прагнучи отримати, у першу чергу, готову навчальну інформацію у гранично простій формі, представники студентської аудиторії, як показують дані, не пропускають нагоди за відсутності якісних текстів,

звертатися до альтернативних інформаційних джерел – рефератів, виготовлення кваліфікаційних робіт різного рівня на замовлення. Відповідно, можна говорити про те, що роль інформаційної функції мережі у свідомості студента завищена.

Незважаючи на те, що відвідування сайтів є основним видом роботи в Інтернеті для студентів НТУУ «КПІ», у тому числі і в навчанні, більш грамотні та кваліфіковані студенти частіше ніж «колеги» бувають орієнтовані на цю практику. Разом з тим, перевага віддається лише матеріалам певного типу, і найчастіше – лише при гарантії наявності копії публікації в бібліотеці, на друкованому носії.

Разом з тим, загальна спрямованість запитів студентів також дозволяє говорити про те, що найбільш затребуваними залишаються інформаційні, а не комунікативні ресурси. Потреба в отриманні інформації за допомогою Інтернету у ВНЗ швидше за все, пов'язана зі зручністю цієї форми одержання інформації, а не готовністю інтерактивно брати участь у здійсненні комунікацій.

З розглянутих нами типів функцій Інтернету, можна зробити висновок, що для студентів на першому місці у практиці користування Інтернетом знаходиться інформаційна функція, (пошук необхідної інформації для навчання, роботи: скачування рефератів, курсових робіт, книжок, необхідного програмного забезпечення і т.д.) – 88,9%, пошук інформації про вакансії з метою працевлаштування – 25,9%). На другому місці йде розважальна функція (відпочинок, відвідування розважальних сайтів: анекдоти, гороскопи, скачування музики, фільмів, гра в комп'ютерні on-line ігри і т.д.), – 56,0%, відвідування сайтів музеїв, виставок, театрів, кінотеатрів – 8,8%). На третьому місці – комунікаційна (як засіб спілкування з друзями, знайомими: листування електронною поштою, участь в чатах, участь в форумах, спілкування по ICQ) – 54,2%). На четвертому, мас-медійна (як засіб масової інформації: перегляд електронних газет, журналів, новин – 47,3%). Та на останньому місці комерційна функція (пошук та придбання різного роду товарів в Інтернет-магазинах – 12,3%). У цілому, найбільш популярною послугою мережі серед студентів є пошук необхідної інформації для навчання, роботи (скачування рефератів, курсових робіт, книжок, необхідного програмного забезпечення і т.д.) – 88,9% (рис. 3.24), що визвано специфікою їхньої діяльності, а саме – навчання у ВНЗ.

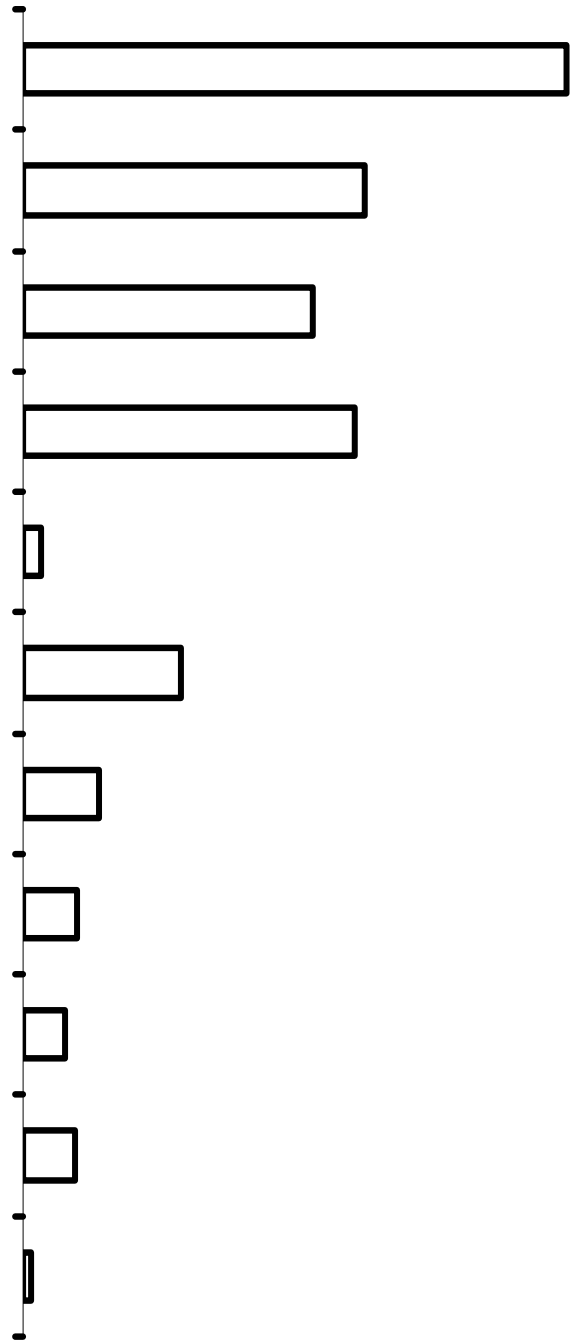

Рис. 3.24. Діаграма відповіді на запитання: «Зазначте, з якою метою Ви користуєтесь мережею Інтернет?» (2006 р.)

Досить цікавою є інформація про географію використання Інтернету. Не дивлячись на той факт, що присутність українських сайтів у «всесвітньому павутинні» ще знаходиться на етапі свого становлення, переважна більшість опитаних (74,2%) віддають перевагу українському та російському трафіку (44,7%). (рис. 3.25). У даному випадку не можна не виключити мовний бар'єр.

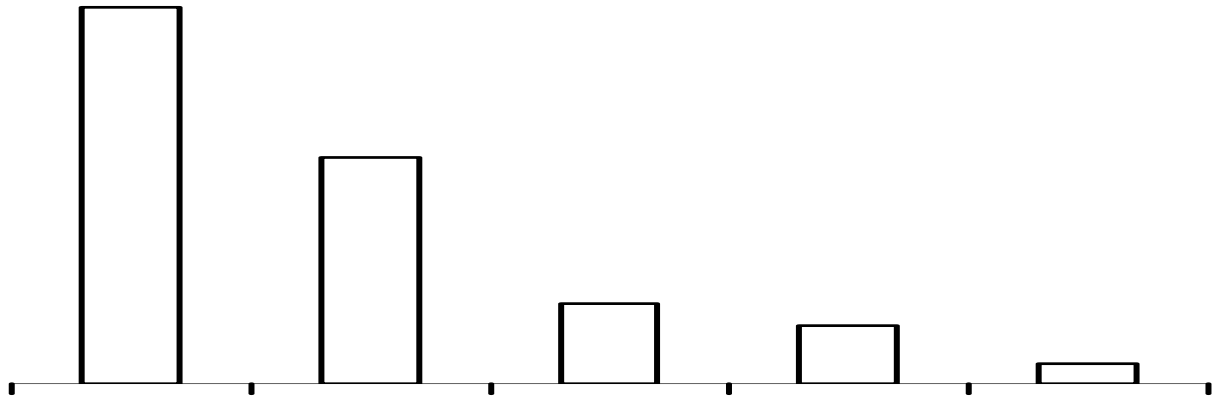

Рис. 3.25. Діаграма відповіді на запитання: «Сайти, яких країн Ви найчастіше відвідуєте?» (2006 р.)

Так чи інакше, у розвитку Інтернету можна спостерігати дві тенденції: з одного боку, інтернаціоналізація – формування світової мережі, а з іншого, регіоналізація – формування внутрішніх мереж (Інтранет). Розходження глобального і регіонального реалізується як розходження глобальних і локальних мереж.

Слід відзначити, що перші місця у рейтингу ресурсів, якими користується студентська молодь, можуть бути реалізовані як за рахунок Інтернету, так і Інтранет-технологій. Тобто, при успішній організації внутрішньої локальної мережі, адміністрації факультетів і інститутів в системі університету можуть заощаджувати загальний час роботи в мережі, надаючи студентам адекватну функціональність внутрішніх ресурсів. За результатами проведеного опитування серед студентів-мешканців гуртожитків щодо користування локальною мережею Інтернет (Інтранет) в НТУУ «КПІ» можна зробити висновок, що найчастіше студенти мають вихід до внутрішньої мережі з гуртожитку, в якому вони проживають (рис. 3.26). Це знову показує, що індивідуальні Інтернет-практики в користуванні студентами превалюють над тими можливостями, які повинен надавати ВНЗ.

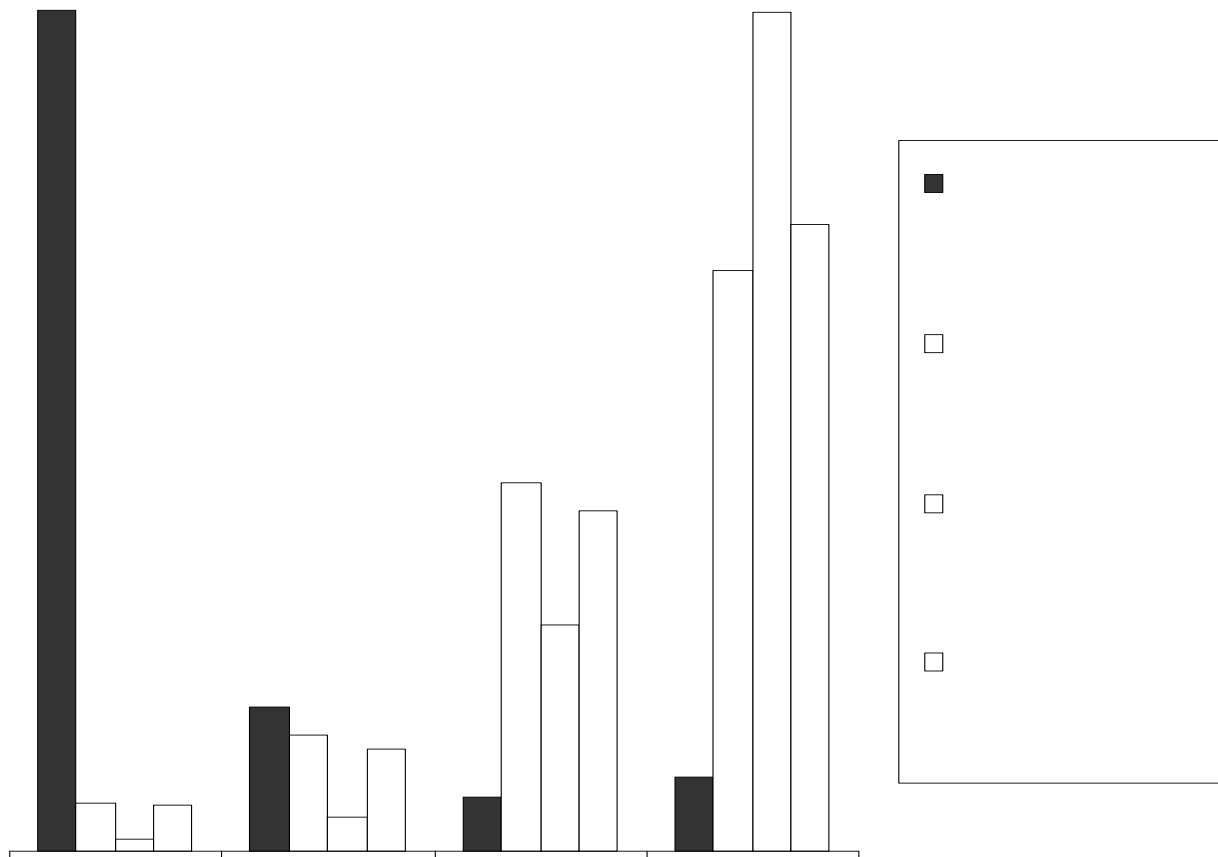

Рис. 3.26. Діаграма відповіді на запитання: «Ви користуєтеся локальною мережею НТУУ «КПІ»...»(2006 р.)

При користуванні Інтранетом економія засобів може бути досягнута й за рахунок скорочення обсягів трафіку Інтернет-з'єднань, у той час як студенти зможуть одержувати необхідну інформацію, користуючись локальною мережею, або відвідувати вже відібрані грамотним адміністратором сайти, що лідирують у певній сфері. Підкреслимо, що такого роду діяльність особливо актуальна для соціальних факультетів, студенти яких частіше за інших заявляли про свою зацікавленість. Природно, що для формування текстових масивів можуть бути використані й власні нароби студентів. Учасники фокус-груп активно висловлювали зацікавленість в електронних конспектах. Відмічали свою готовність брати участь і в підготовці таких конспектів та розташуванні їх в мережі НТУУ «КПІ».

Аналіз результатів опитування дозволяє не тільки припускати домінування інформаційної та розважальної функції Інтернету над комунікативною статистикою споживання конкретних Інтернет-послуг, але розглядати цей факт як істотну характеристику інформаційної культури сучасного студента університету. Текст у будь-якій формі виявляється найбільш значимим продуктом роботи в будь-якому інформаційному середовищі, у той час як можливостям комунікації приділяється набагато менше уваги (рис. 3.27).

Рис. 3.27. Діаграма відповіді на запитання: «Доступ до локальної мережі НТУУ "КПІ" Вам необхідний перш за все для...» (2006 р.)

За даними фокус-групового дослідження, найчастіше електронні каталоги й бібліотеки використовуються студентами соціальних груп. «Технарі» найчастіше мають потребу у файлових архівах та програмному забезпеченні, гуманітарії - у файлових архівах та ресурсах університетських Інтернет-ЗМІ.

У цілому аналіз соціологічних досліджень дозволив виявити основні зовнішні процеси, що визначають роль Інтернет-технологій в університеті.

По-перше, для НТУУ «КПІ» характерний високий рівень охоплення послугами Інтернету студентської аудиторії, який у багато разів перевищує загальний рівень, характерний для українського населення. Разом з тим, найбільша кількість користувачів має вихід в Інтернет саме з домашнього комп'ютера, і це істотно вище ніж з університетських Інтернет-класів. Відповідно, можна говорити про те, що в університетських умовах у процес освоєння Інтернет-практик втягується значна меншість всіх учасників процесу, при тому що характер підготовки, мотивації, а також мети часто виявляються різним.

По-друге, протиріччям між вимогами студентів до Інтернету як різновиду «бібліотеки» і принципово іншою природою цього інформаційного середовища обумовлений не тільки ряд конкретних проблем, таких, наприклад, як подання на перевірку чужих реферативних і дослідницьких робіт. Це протиріччя, на рівні теоретичної інтерпретації зафіксоване як пріоритет інформаційної функції мережі над комунікативною, можна охарактеризувати як основне обмеження для розширення можливостей використання освітніх Інтернет-ресурсів у студентській аудиторії.

Разом з тим, на основі аналізу ресурсів Інтернету в реалізації соціальних функцій ВНЗ можна виділити три основні напрями пріоритетів розвитку освітніх Інтернет-технологій у ВНЗ. Це – оптимізація використання наявних мережевих ресурсів у навчальній і дослідницькій діяльності, інтеграція Інтернету в управлінські процеси, формування стратегічних менеджерських рішень, а також підвищення соціокультурного статусу мережі в середовищі студентів і викладачів, освоєння ними нових культурних образів «електронної комунікації».

Високі показники НТУУ «КПІ», за статистикою доступу до послуг мережі, дозволяють розраховувати на широкий спектр можливостей у застосуванні Інтернет-технологій в освітньому процесі. Більш того, позаяк вища освіта традиційно є чинником, що позитивно впливає на активність індивіда у віртуальному просторі, ця теза, швидше за все, буде актуальною для більшості ВНЗ, що надають своїм студентам хоча б мінімальні можливості роботи в мережі.

При проектуванні нових педагогічних методик треба, однак, звернути увагу на принципово різні моделі пошуку студентами електронної інформації, обумовлені типом факультету й спеціальністю, якою оволодіває індивід. За результатами проведених фокус-груп, можна виділити дві основні моделі такого роду. «Природничо-технічна» припускає максимальну активність споживання послуг Інтернету. «Соціальна» модель, навпаки, заснована на вибіркового перегляді ресурсів, підвищених вимогах до якості мережевих матеріалів, відносно низькій частоті виходу у віртуальний простір. Студенти гуманітарних факультетів зазвичай можуть вибирати й перший, і другий тип активності, залежно від індивідуальних потреб і ресурсів.

Нарешті, як останній пріоритет розвитку Інтернет-технологій в університеті можна назвати посилення соціокультурного статусу мережі, що знаходить відображення, у залученні студентів до норм електронної комунікації. Дійсно, саме комунікація перетворює людину з пасивного споживача послуг зв'язку в активного користувача нового інформаційного простору. Комунікація зв'язує воедино всі інші віртуальні практики, дозволяє обмінюватися досвідом і одержувати визнання досягнутих індивідуальних результатів від широкого наукового співтовариства, саме вона є основою функціонування повноцінних «навчальних мереж».

На сьогоднішній день комунікативна функція Інтернету активно реалізується студентами. Хоча електронна пошта за частотою застосування не становить конкуренції «всесвітньому павутинню». Форуми, конференції, групи новин досить розповсюджені у закордонному університетському співтоваристві. Однак витрати часу і трафіку мережі на ці ресурси незначно менші, ніж ті, що йдуть на пошук інформації веб-сайтів. Таким чином, принциповим стає не питання технічного переоснащення, а формування відповідної мотивації студентів і викладачів, створення у ВНЗ культури «Інтернет-спілкування».

На основі проведених досліджень була отримана інформація про високу потребу в Інтернеті, як інструменті підтримки освітньої діяльності студентів технічного університету. Наукове підтвердження активності використання ресурсів мережі в роботі університету дозволяє розглядати вищий навчальний заклад як соціальне середовище, в якому можлива й необхідна розробка й реалізація цільової політики у сфері інформатизації вищої освіти. Природно, що у випадку низької активності користування студентами мережею довелося б вести мову скоріше про техніко-економічний план підключення основної аудиторії до ресурсів мережі, а тематика змістовного їхнього використання була б менш актуальною.

Отже, Інтернет являє собою надзвичайно могутній глобальний інструмент комунікації, освіти, розваг та інформування сучасної студентської молоді. Але це всього на всього інструмент, роль якого не потрібно ідеалізувати. Сила та характер його впливу залежать від того, ким і заради чого він використовується. Як і будь-який інший інструмент або технологічний засіб, він може бути використаний як на благо, так і на шкоду, як для створення, так і для руйнування. За його допомогою можуть розповсюджуватись ідеї та транслюватись суспільно небезпечні ідеологічні погляди. Крім того, Інтернет можна охарактеризувати як один з інститутів суспільства, що перебуває в процесі свого становлення й розвитку. В даний час використання мережі Інтернет необхідне як додатковий засіб постійного удосконалювання системи освіти.

Таким чином, дане дослідження доводить те, що перед вищою школою постають нові вимоги, викликані необхідністю синхронізувати процеси її розвитку із загальними тенденціями розвитку інформаційного суспільства. Відбулася зміна мотивації одержання вищої освіти в умовах становлення інформаційного суспільства. Інформаційні і комунікаційні технології відіграють важливу роль в інтеграції сучасної вищої школи до інформаційного простору.

ВИСНОВКИ

Характерною особливістю життєдіяльності сучасного суспільства є значне розширення масштабів явищ та процесів, які в попередні часи були локалізовані в часі та просторі. На початку XXI ст. масштаби цих явищ досягли граничної межі і охопили всю планету. В сучасному суспільстві інтелектуальний розвиток людства випереджає соціально-економічний прогрес. Місце держави у світовій спільноті пов'язане з її спроможністю виробляти, споживати і застосовувати нові знання і технології. Головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки безперешкодному доступу до інформації, а також уміння з цією інформацією працювати.

Сучасна Україна, незважаючи на економічні та політичні труднощі, активно включається у загальносвітовий інформаційний простір за допомогою освоєння і розвитку телекомунікаційних технологій, вирішення питань вільного поширення інформації, поширення мережі Інтернет, що багато в чому визначає місце країни в загальносвітовому інформаційному просторі. В сучасних умовах інформація відіграє все більшу роль в умовах становлення інформаційного суспільства. Інформаційний фактор за останнє століття здійснив найбільш глибокі зміни, значніші, ніж за всю історію існування цивілізації, він об'єднав світ в єдину систему, яка функціонує у режимі реального часу. Важливою ознакою глобальної ролі комунікації є стрімке підвищення суспільної цінності інформації, яка перетворилася у стратегічний ресурс людства.

В умовах процесу формування інформаційного суспільства і глобалізації, що розгортається, інформація та знання стають першочерговими засобами здійснення комунікацій у соціальному середовищі. У зв'язку з тим, що інформація стала однією з основних цінностей в житті суспільства, все більше людей залучається до процесу отримання, обробки та збереження інформації.

Освіта є засобом соціалізації та інтеграції особистості в інформаційне суспільство через новітні інформаційні технології шляхом отримання відповідних знань. З'являються нові джерела інформації, які мають глобальний характер та надають можливість отримання та оброблення все більшої кількості інформації. Інформація, донесена до індивіда, включається у складний процес формування поглядів, ідей, настанов стосовно тих чи інших цінностей. Це, в свою чергу, приводить до часткової зміни певних елементів свідомості індивіда, а потім, відповідно, елементів суспільної свідомості.

У зв'язку із наростанням тенденцій інформатизації та віртуалізації освітнього простору, важливим постає вирішення питання підвищення інформаційної культури сучасної студентської молоді, яка знаходиться під впливом сучасних інформаційних технологій, які несуть в собі як конструктивні, так і деструктивні компоненти впливу на людину.

У свідомості сучасної молодої людини відбулося осмислення інформації про те, як вона буде жити не сьогодні, а в майбутньому – інформаційному суспільстві, де на перше місце виходить знання та вміння і навички користуватися та обробляти великий масив інформації. Цим пояснюється збільшення кількості молоді, яка прагне отримувати вищу освіту, пов'язану з інформаційними технологіями та менеджментом у різних сферах суспільного життя.

Сучасний студент є прагматиком, він реалістично, без ілюзій дивиться на навколишню дійсність. З погляду П.Сорокіна, зміна домінуючої цінності приведе до трансформації і всіх інших. В умовах становлення інформаційного суспільства пріоритетною та багатоскладовою цінністю для студентської молоді стає життєвий успіх.

Вища школа є найбільш ефективним соціальним каналом здійснення соціальної мобільності, який дає змогу досягти життєвого успіху в інформаційному суспільстві. Більшість випускників стають майбутніми професіоналами такого ґатунку, який уможливорює їхній перехід у верхні страти соціальної піраміди, у ряди нової інтелектуальної еліти.

Перед системою освіти постають принципово нові завдання. Освіта не повинна зводитись тільки до передачі знань та перенавчання. Вона повинна орієнтуватись на формування нових навичок, вмінь, особистісних якостей, що відповідають вимогам інформаційного суспільства. Стає актуальною теза – «освіта не на все життя, а освіта через все життя». Інститут освіти повинен навчити людину засвоювати нові знання, постійно їх поновлювати і вдосконалювати та накопичувати нові знання. Відсоток молоді, яка отримує вищу освіту в Україні, з кожним роком зростає, що підтверджують соціологічні та статистичні дані. Відбувається осмислення і розуміння того, що знання є основним засобом досягнення успіху в інформаційному суспільстві. Тому вища освіта для сучасної молоді виходить на перше місце. Саме інститут освіти є шляхом до самоосвіти – освіти через все життя.

Забезпечення підготовки сучасних спеціалістів, майбутніх професіоналів в різних галузях суспільного життя неможливо без використання новітніх технологій. Інтернет являє собою надзвичайно могутній глобальний інструмент здійснення комунікації та отримання інформації студентською молоддю в процесі отримання вищої освіти. Сила та характер його впливу залежать від того, ким і заради чого він використовується. Великі інформаційні ресурси мережі Інтернет використовуються студентською молоддю як усвідомлено, у процесі активного споживання, що веде до розвитку особистості в процесі навчання, так і пасивно – як буденного споживання інформаційних послуг, що не веде до усвідомленого використання інформації, отриманої з мережі Інтернет.

На даному етапі розвитку суспільства використання комп'ютерних технологій та мережі Інтернет все активніше входить в систему вищої освіти. Інтернет має стати потужним засобом удосконалення навчального процесу та розвитку вузівської науки. ВНЗ формує вміння та навички роботи за комп'ютером та користування Інтернет-технологіям з метою отримання новітніх знань. Але в той же час, технічне забезпечення може відставати від потреби в необхідності користування новітніми засобами отримання та оброблення інформації. З іншої ж сторони, молодь не має потреби у використанні Інтернету, як засобу отримання інформації та здійснення комунікації. Як свідчать соціологічні дані, студенти найчастіше використовують доступ до мережі Інтернет за межами ВНЗ.

Постійний потік інформації, що зазнає змін в своїх кількісних та якісних характеристиках нашою молодю людину на таку думку: щоб бути успішною, недостатньо отримати лише одну вищу освіту. Кількість осіб, які бажають і отримують другу вищу освіту з кожним роком зростає. Найбільшою популярністю користуються професії, що пов'язані з сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями.

У роботі здійснено типологію функцій, які найбільш часто зустрічаються в застосуванні Інтернету в практиках соціальної взаємодії. З них виділено такі: інформаційна, комунікативна, розважальна, мас-медійна та комерційна.

Проведені опитування показали, що рівень охоплення студентської аудиторії НТУУ «КПІ» досить високий, що дозволяє говорити про наявність активної групи споживачів послуг «всесвітнього павутиння». Основною характеристикою цієї групи Інтернет-користувачів є перевага інформаційних ресурсів мережі та менш значна увага до комунікативних можливостей. Це призводить до того, що норми освітньої електронної комунікації й стандарти електронних наукових публікацій залишаються несформованими. У підсумку можливості Інтернет-технологій у підвищенні якості аудиторного навчального процесу, а також здійсненні наукової праці студентів і викладачів залежать від рівня включеності студентів і викладачів та їх відповідної взаємодії за допомогою мережі.

Принциповим результатом всієї роботи стало не тільки обґрунтування необхідності поетапної інтеграції Інтернет-технологій в освітній процес університету, але й розроблення механізму соціологічної оцінки ефективності діяльності щодо реалізації конкретних функцій і можливостей мережі. Це створює можливості для розгорнутого дослідження процесу трансформації світової і української освіти, коли Інтернет-практики будуть виступати не як самостійний об'єкт аналізу, а як один з компонентів нових форм взаємин між студентами та

викладачами ВНЗ.

У числі найбільш загальних управлінських рекомендацій розвитку освітніх Інтернет-технологій в університеті можна виділити розробку освітніх методик, що припускають більше активне включення студентів і викладачів у процеси навчальної і дослідницької електронної комунікації. У ряді випадків виправданим виглядає й використання додаткових матеріально-технічних можливостей, таких, як відкриття додаткових Інтернет-класів і активізація освітньої роботи студентів в мережі Інтернет.

Відносна стабілізація соціального життя в сучасному суспільстві повернула не тільки престиж вищої освіти, але й змінила ставлення до наукової діяльності. Установка на життєвий успіх починає пов'язуватися з престижем наукової діяльності, що дає можливість переходу до інтелектуальної еліти інформаційного суспільства, де на перше місце виходить не тільки споживання інформації та набуття нових знань, а здійснення накопичення цих знань. Бажання поновлювати ряди науковців через інститут аспірантури, здобуваючи наукові ступені, виявляє все більше молодих людей.

Таким чином, дане дисертаційне дослідження вказує на нові вимоги, що висуває інформаційне суспільство перед вищою освітою в викликані необхідністю синхронізувати процеси розвитку освіти із загальними тенденціями розвитку сучасного суспільства. Засвоєння людиною цінностей, норм, зразків поведінки властивих даному суспільству, відбувається завдяки спілкуванню, обміну думками, розвитку загального світогляду. Саме в інформаційному суспільстві мережа Інтернет набуває соціального значення, задовольняючи потребу в інформаційному зв'язку та надаючи доступ до інформаційних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI века: Уч. пособие. – М.: Владос, 1994. – 335 с.
2. Аверьянов Л. Я., Рунов А. В. Современные проблемы интернет-обучения // Информатика и образование. – 2003. – №5. – С. 70-78.
3. Аза Л.А., Поддубный В.А., Ручка А.А. Ценностные ориентации рабочей молодежи АН УССР. Ин-т философии. – К.: Наук. думка, 1978. – 203 с.
4. Айрис Р. Информационное общество – компьютерная революция // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 316-329
5. Алексеева И.Ю. Возникновение идеологии информационного общества // Информационное общество. – 1999. – №1. – С. 30-35.
6. Алексеева И.Ю. Проблемы интеллектуального суверенитета в информационном обществе // Информационное общество. – 2001. – №2. – С. 5-9.
7. Андрущенко В. Філософія освіти в сучасній Україні: стан та перспективи розвитку // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 5-12.
8. Аношкина В.Л., Резванов С.В. Образование. Инновация. Будущее (методологические и социокультурные проблемы). – Ростов-на-Дону: Изд-во РОИПК и ПРО, 2001. – 176 с.
9. Арсєнко А., Гирич В., Толстих Н. Причини і наслідки «цифрової нерівності» в умовах глобалізації // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін; Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 562-575.
10. Бакиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. – Харьков: Выща школа, 1988. – 152 с.
11. Барышков В.П. Ценностный человек в информационном мире // Информационная цивилизация: пространство, культура, человек; Под ред. Устьянцева В.Б. – Саратов: Изд-во Поволжского межрегионального учебного центра, 2000. – С. 122-125.
12. Батыгин Г. С. Социология интернет: наука и образование в виртуальном пространстве // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Социология». – 2001. – №1. – С. 6-16.
13. Бедерханова В.П. Педагогика наших дней. – Краснодар: Кн. Изд-во, 1989. – 416 с.
14. Бейко О. Освіта - основний чинник розвитку цивілізації // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф.; Под. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева.– К.: Вид-во УАДУ, 2001.– С. 83-85.
15. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: Пер. с англ. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Academia, 2004. – CLXX, 788 с.
16. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.
17. Березин В.М. Сущность и реальность массовой коммуникации. – М.: РУДН, 2002. – 184 с.
18. Березин С. Internet у вас дома. – СПб.: ВHV – Санкт-Петербург, 1998. – 388 с.
19. Бжезинський З. Велика Шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 223 с.
20. Бир Ст. Кибернетика и управление производством: Пер. с англ. В.А. Алтаева. – М.: Физматиз, 1963. – 275 с.

- 21.Блинников Л.В. Великие философы: Словарь-справочник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 1999. – 429 с.
- 22.Блюмкин В.А. Мир моральных ценностей. – М.: Знание, 1981. – 64 с.
23. Богословская О. Мотивация получения высшего образования в контексте выбора профессии // Высшее образование в России. – 2006. – №5. – С. 44-47.
- 24.Бодров В.А. Информационный стресс: учебное пособие для ВУЗов. – М.: ПЕР СЭ, 2000. – 352 с.
25. Бойко Н. Інформатизація соціального простору: стан і перспективи // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін; Під ред. В.Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 508-517.
- 26.Бойков Б.В. Интернет от E – Mail к WWW в параметрах. – СПб.: Лань, 1996. – 129 с.
- 27.Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С.8-11.
- 28.Борінштейн Є.Р., Ковалеров А.Л. Особистість: її мовні ціннісні орієнтації. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 168 с.
- 29.Бузгалин А.В. «Постиндустриальное общество» – тупиковая ветвь социального развития // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 26-43.
- 30.Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
- 31.Буякас Т.М., Зевіна О.Г. Досвід затвердження загальнолюдських цінностей культурних символів в індивідуальній свідомості // Питання психології. – 1997. – №5. – С.44-55.
- 32.Вагнадзе Г.Н., Кашлев Ю.Б. Всемирный доклад по коммуникациям и информации 1999 – 2000 гг.. – Париж: ЮНЕСКО, М.: ПОВПРЕД, 2000. – 172 с.
- 33.Ващекин Н.П. Научно-информационная деятельность: филос.-методол. пробл. – М.: Мысль, 1884. – 204 с.
- 34.Ващекин Н.П., Абрамов Ю.Ф. Информационная деятельность и мировоззрение; Под ред. А.Д. Урсул. – Иркутск.: Изд. Иркутского ун-та, 1990. – 332 с.
- 35.Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
- 36.Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С. 44-207.
- 37.Вершинская О.И. Информационное неравенство как социологическая проблема // Информационное общество. – 2001. – №4.– С.45-50.
- 38.Винарик Л.С., Берсуцкий Я.Г., Щедрин А.Н. Информационная культура в современном обществе: Учеб. пособие. – Донецк: Ин-т экон. Пром-ти НАН Украины, 2003. – 322 с.
- 39.Винер Н. Кибернетика и общество. – М.: Изд. иностр. лит., 1958. – 200 с.
- 40.Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине: Пер. с англ. И.В.Соловьева. – М.: Сов. радио, 1958. – 215 с.
- 41.Воробьев Г.Г. Молодежь в информационном обществе. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 255 с.
- 42.Воронина Т.П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы.– М.: ЦАГИ, 1995. – 110 с.
- 43.Всеукраїнський фонд “Інформаційне суспільство України”. [Електронний ресурс] // <http://www.isu.org.ua>.
44. Выборнова В.В., Дунаева Е.А. Актуализация проблем профессионального самоопределения молодежи // Социологические исследования. – 2006. – №4. – С. 99-105.

45. Гавловський В., Цимпалюк В., Кашпур В. Державно–правове регулювання соціальних інформаційних відносин // Укр. право. – 1998. – № 1. – С. 173-176.
46. Гальчинський А.С. Становлення суспільства постформаційної цивілізації: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1993. – 107 с.
47. Гвоздєв В. Інтернет, як свобода слова та інформації у віртуальному вимірі, або філософія глобальної мережі // Молодь України. – 2001. – 15 листопада. – С.2.
48. Гейтс Б. Дорога в будущее: Пер. с англ. – М.: Издательский отдел «Русская редакция» ТОО «Channel Trading Ltd.», 1996. – 312 с.
49. Глушков В.М. Мышление и кибернетика // Вопросы философии. – 1963. – №1. – С. 36-48.
50. Головатый Н.Ф. Студент: путь к личности. – М.: Молодая Гвардия, 1982. – 142с.
51. Громыко Н.В. Интернет и постмодернизм - их значение для современного образования // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С. 175-180.
52. Гуревич П. А Волны истории плещут... // Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 5-18.
53. Гурфинкель В.С. Описание и распознавание объектов в системах искусственного интеллекта. – М.: Наука, 1980. – 136 с.
54. Гурфинкель В.С. Предисловие к русскому изданию // Концепция информации в биологическом мире. – М.: Наука, 1966. – С. 5-7.
55. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования: Учеб. пособие. – М.: Логос, 2000. – 224 с.
56. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. – М.: Прогресс, 1969. – 451 с.
57. Дайзард У. Наступление информационного века // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 343-355.
58. Дайсон Э. Жизнь в эпоху Интернета. Release 2.0: Пер. с англ. П. Таращук. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2002. – 342 с.
59. Джордж Ф. После 1984. Перспективы лучшего мира // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 356-370.
60. Довейко А. Образовательные ориентации вузовской молодежи в условиях рынка // Высшее образование в России. – 2006. – №5. – С. 37-44.
61. Докторов Б. Онлайн-опросы: Обыденность наступившего столетия // Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2000. – №. 4. – С. 16 - 31.
62. Докторов Б.З. Российский Интернет: новое российское чудо. [Электронный ресурс] // <http://www.socio.ru/public/doktorov/Chudo.doc>.
63. Дорот В.Л., Новиков Ф.А. Толковый словарь современной компьютерной лексики. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: bhv, 2001. – 509 с.
64. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе: Пер. с англ.; Под ред. В. Л. Иноземцева. –

М.: Academm, 1999. – С. 67-71.

65. Дука С. И. Информационное общество: социогуманитарные аспекты. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2004. – 172 с.

66. Дьюи Д. Демократия и образование: Пер. с англ. – М.: Педагогика–Пресс, 2000. – 382 с.

67. Дьюї Д. Моральні принципи в освіті: Пер. з англ. – Л.: Освіта, Літопис, Центр гуманіт. досліджень Львів. нац. Ун-ту ім. Франка, 2001. – 32 с.

68. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения // Социологические исследования. – 1991. – №2. – С. 106 - 114.

69. Дятлов С.А. Принципы информационного общества // Информационное общество. – 2000. – № 2. – С. 77-85.

70. Еляков А. Современное информационное общество // Высшее образование в России. – 2001. – № 4. – С. 77-85.

71. Емельянов Г.В., Стрельцов А.А. Проблемы обеспечения информационного общества // Информационное общество. – 1999. – №2. – С. 15-17.

72. Журавлев В. А. Классический исследовательский университет: концепция, признаки, региональная миссия // Университетское управление: практика и анализ. – 2000. – №2. – С. 25-31.

73. Зальцбург В. Что такое теория информации // Концепция информации в биологическом мире. – М.: Наука, 1966. – С. 13-31.

74. Зборовский Г. Е. Образование: от XX к XXI веку. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. Ун-та, 2000. – 301 с.

75. Згуровський М. Шлях до інформаційного суспільства - від Женеви до Тунісу // Дзеркало тижня. – 2005. – № 34. [Електронний ресурс] // <http://www.zn.kiev.ua/ie/print/51078>.

76. Згуровський М.З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: Правове регулювання у сфері інформаційних відносин. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 542 с.

77. Згуровський М.З. Шляхи нашого відродження. – К.: Генеза, 2002. – 176 с.

78. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.

79. Здравомыслов А.Г., Ядов В.А. Социология в СССР. Отношение к труду и ценностные ориентации личности: В 2 т. – М.: Мысль, 1966. – Т.2. – 511 с.

80. Землянова Л.М. Сетевое общество, информационализм и виртуальная культура // Вестник Московского университета, Серия 10, «Журналистика». – 1999. – № 2. – С. 58-69.

81. Зернецька О. Інформаційна супермагістраль // Політика і час. – 2001. – № 6. – С. 66-70.

82. Зубко В. Порівняльний аналіз як передумова прийняття реформаторських рішень // Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України. – К.: «КМ Academia», 1997. – 290 с.

83. Зубко В. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 1997. – 288 с.

- 84.Иванов А.Е. Студенчество России конца XIX – начала XX века: Социально-историческая судьба РАН, Институт российской истории. – М.: Российская политическая энциклопедия РОССПЭН, 1999. – 416 с.
- 85.Иванов Д. В. Виртуализация общества. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2000. – 96 с.
- 86.Иноземцев В. «Класс интеллектуалов» в постиндустриальном обществе // Социологические исследования. – 2000. – №6. – С. 67-77.
- 87.Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества.– М.: Academia, 1998.– 640 с.
- 88.Иноземцев В.Л. Новая постиндустриальная волна на Западе (антология); Под ред. В.Л.Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 632 с.
- 89.Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М.: Academia-Наука, 1999. – 703 с.
- 90.Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. – 340 с.
- 91.Иноземцев В.Л. Социология Даниела Белла и контуры современной постиндустриальной цивилизации // Вопросы философии. – 2002. – №5.– С. 3-12.
- 92.Интернет в общественной жизни: Пер. с англ. – М.: Идея-Пресс, 2006. – 160 с.
- 93.Информатика и научно-технический прогресс. – М.: Наука, 1987. – 190 с.
- 94.Информационная культура; Под ред. Винарик Л.С., Щедрина А.Н. – Донецк: НАН Украины, Институт экономики промышленности, 1999. – 144 с.
- 95.Информационная цивилизация: пространство, культура, человек; Под ред. Устьянцева В.Б. – Саратов, 2000. – 168 с.
- 96.Интернет в Україні. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії [Електронний ресурс] // <http://uk.wikipedia.org>
- 97.Интернет-технології в інформаційному просторі держави: Матеріали Першої Всеукраїнської конференції (Ялта–97). – К.: Книжкова палата України, 1998. – 215 с.
- 98.Інформаційне суспільство: дефініції, людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / В.М.Брижко, О. М.Гальченко, В.С.Цимпалюк та ін. – К.: Інтеграл, 2002. – 220 с.
- 99.Інформаційне суспільство: Новини, інформація та досвід зі Сполученого Королівства. – К.: Британська Рада в Україні, 1999. – 48с.
- 100.Кавалеров А.А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.
- 101.Калюжний Р., Гавловський В., Цимпалюк В. Питання державного управління у сфері інформаційної безпеки в умовах переходу України до інформаційного суспільства (організаційно-правовий аспект) // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. – К.: Вид-во УАДУ, 2001.– С. 292-297.

102. Каныгин Ю.М., Килитич Г.Ю. Повышение роли информатики в управлении научно-техническим прогрессом. – К.: Укр. НИИНТИ, 1987. – 60 с.
103. Карпенко М. Непрерывное образование на основе информационно-коммуникационных технологий // Высшее образование в России. – 2005. – №6. – С. 8-18.
104. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
105. Кастельс М. Социальные последствия информационных и коммуникационных технологий. Всемирный доклад по социальным наукам. – М.: Издательство ЮНЕСКО – Издательский дом «Магистр-Пресс», 2002. – С. 242-252.
106. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология; Под ред. В.Л.Иноземцева. – М.: Academia, 1990. – С. 494-505.
107. Кастельс М., Химанен П. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель: Пер. с англ. А.Калинина, Ю.Подороги. – М.: Логос, 2002. – 219 с.
108. Кент П. Internet: Пер. с англ. В.Л. Григорьева. – М.: Компьютер, ЮНИТИ, 1996. – 368 с.
109. Клементьев Е.Д. Социально-философские аспекты образования // Вопросы философии. – 1984. – № 11. – С. 19-30.
110. Клименко С., Уразметов В. Internet. Среда обитания информационного общества. - Протвино: Институт физики высоких энергий, Московский физикотехнический ин-т., 1995. – 328 с.
111. Козыменко Л.Н. Homo Informaticus: проблеми становлення // Практична філософія. – 2003. – №2. – С. 76-81.
112. Колесников Л.Ф., Гурченко В.Н., Борисова Л.Г. Эффективность образования. – М.: Педагогика, 1991. – 270с.
113. Кондратюк О. Інтегрування в інформаційний простір Інтернет // Освіта і управління. – 2002. – т.5. ч.1. – С. 113-117.
114. Конох М. Філософія освіти як предмет соціально-філософського аналізу // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 127-146.
115. Константиновский Д.Л. Динамика неравенства: Российская молодежь в меняющемся обществе: ориентации и пути в сфере образования (от 1960-х годов к 2000-му) – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 342 с.
116. Коренной А.А. Информация и коммуникация. – К.: Наук. Думка, 1986. – 146 с.
117. Краткий философский словарь; Под ред. А.П. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2006 – 492 с.
118. Крейнак Д. Энциклопедия Интернет: Пер. с англ – СПб.: Питер, 1999. – 555 с.
119. Кремень В. Модернізація освіти - важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України // Вісник НАН України. – 2001. – № 3. – С.22-25.

120. Кремень В. Философия образования XXI века // Персонал. – 2003. – № 1. – С.8-13.
121. Кремень В. Філософія освіти XXI століття // «Урядовий кур'єр». [Електронний ресурс] // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=99758.
122. Култаєва М. Футурологічні розвідки сучасної філософії освіти: теоретичні побудови та проблеми їх здійснення // Філософська думка. – 2002. – № 4. – С. 74-89.
123. Культура, культурология, образование (Материалы «Круглого стола») // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 3-56
124. Курицкий А.Б. Интернет: инфраструктура информационного общества. – СПб.: «Судостроение», 1999. – 230 с.
125. Курносоев И.Н. Информационное общество и глобальные информационные сети: вопросы государственной политики // Информационное общество. – 1998. – № 6. – С. 29-36.
126. Кущерець В.І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій.– К.: Знання України, 2002. – 248 с.
127. Ладыжец Н. С. Университетское образование: идеалы, цели, ценностные ориентации. – Ижевск: Филиал изд-ва Нижегородского ун-та при УдГУ, 1992. – 236 с.
128. Ладыжец Н.С. Философия и практика университетского образования. – Ижевск: Изд-во Удм. Ун-та, 1995. – 256 с.
129. Лайон Девід Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії // Сучасна зарубіжна філософія. Хрестоматія: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 384 с.
130. Лалл Джеймс Медіа, комунікації, культура. Глобальний підхід: Пер. з англ. – К.: «КІС», 2002. – 264 с.
131. Леонтьев Б. Все, что вы хотите знать об Internet. – М.: МиК, 1997. – 436 с.
132. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
133. Лопатников Л.И. Популярный экономико-математический словарь. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Знание, 1979. – 192 с.
134. Луман Н. Что такое коммуникация? // Социологический журнал. – 1995. – №3. – С. 114-128.
135. Мазаракі А. Навчання і виховання - органічно єдиний процес // Вища школа. – 2004. – №5–6. – С. 3-30.
136. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры. – К.: Ника-Центр, 2004. – 432 с.
137. Мартин Дж. Телематическое общество. Вызов ближайшего будущего // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 371-392.
138. Мартинюк С.Є. Генезис інформаційної цивілізації. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 192 с.
139. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: 2001. – 318с.
140. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, – 2006. – 352 с.

141. Масуда Й. Гіпотези про генезис Homo Intelligens // Сучасна зарубіжна філософія. Хрестоматія: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1996. – 384 с.
142. Масуда Й. Комп'ютопія // Сучасна зарубіжна філософія. – 1993. – № 6. – С. 36-50.
143. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США.– М.: Прогресс, 1966. – 462 с.
144. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития.– М.: Изд-во МГУ, 1999. – 208 с.
145. Мелюхин И.С. Концепция «Информационного общества» и кризис // Информационное общество. – 1998.– №. 6.– С. 20-22.
146. Методологические проблемы и практика изучения Интернета; Под ред. А.В.Шарикова. – М.: ВГТРК, 1999. – 76 с.
147. Миронова Р.Е Человек и ценности в информационном обществе // Информационная цивилизация: пространство, культура, человек; Под ред. Устьянцева В.Б. – Саратов, 2000. – С. 145-148.
148. Мирская Е.З., Шапошник С.Б. Компьютерные коммуникации в российской науке // Вестник Российской академии наук. – 1998. – № 3. – С. 18-25.
149. Моисеев Н.Н. Информационное общество как этап новейшей истории // Свободная мысль. – 1996.– № 1.– С. 76-82.
150. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
151. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение; Под. ред. В .Е. Пилипенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 157 с.
152. Молодь України у дзеркалі соціології; Заг. ред. О.Балакіревої і О. Яременка. – К.: УІСД, 2001. – 210 с.
153. Моль А. Социодинамика культуры: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1973. – 406 с.
154. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. – Харків: Основа, 2000. – 240 с.
155. Надлер Дж., Хибино Ш. Мышление прорыва: Пер. с англ. – Минск: Попурри, 1999. – 496 с.
156. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття. – К.: Знання, 2006. – 253 с.
157. Новейший философский словарь: 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: Книжный дом, 2003. – 1279 с.
158. Новый энциклопедический словарь. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2000. – 594 с.
159. Ослон А. А. Интернет в России / Россия в Интернете. [Электронный ресурс] // http://bd.fom.ru/report/map/projects/special/22_14938/os010318.
160. Основные понятия и определения прикладной интернетики. [Электронный ресурс] // <http://www.nbu.gov.ua/texts/libdoc/01nsaopi.htm>.
161. Основы педагогики и психологии высшей школы; Под ред. А.В. Петровского. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 303 с.
162. Открытое образование - стратегия ХХІ века для России; Под ред. В. М.Филиппова, В.П.Тихомирова. – М.: МЭСИ, 2000. – 356 с.

163. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс] // <http://www.ukrstat.gov.ua>.
164. Панарин А. Глобальное информационное общество: вызовы и ответы // Власть. – 2001. – № 1. – С. 14-19.
165. Паниотто В. И., Максименко В. С. Количественные методы в социологических исследованиях. – Киев: Наукова думка, 1982. – 218 с.
166. Паніна Н.В. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг – К.: ТОВ «Видавництво Софія», 2005. – 160 с.
167. Парахонський Б. Українське суспільство в добу глобалізації // Вісник НАН України. – 2000. – № 4. – С. 40-49.
168. Парсонс Т. О структуре социального действия: Пер. с англ. – М.: Академический проект, 2002. – 879 с.
169. Перфильев Ю. Российское Интернет-пространство: развитие и структура. – М.: Гардарики, 2003. – 272 с.
170. Пивоварова М.А. Информационные технологии в учебном процессе: возможности и опасности // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – №5. – С. 129-140.
171. Пищулин Н.И. Образование как философская проблема // Философские науки. – 2005. – № 1. – С. 7-27.
172. Піддубний В. Ціннісні пріоритети освітянської практики // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін; Під ред. В. Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 545-552.
173. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – 2-е вид., допов. – К.: Вид. Центр „Київський університет», 1999. – 307с.
174. Путилов Г. П. Интернет как средство информационного обеспечения образовательного процесса. – М.: МГИЭМ, ЦРСДОД. – 1999. – 48 с.
175. Рабочая книга социолога; Под. ред. Г.В. Осиповна. Изд. 4-е, стереотипное – М.: КомКнига, 2006. – 480 с.
176. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.
177. Рейман Л.Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 3-9.
178. Романенко М. Становление философии образования: на пересечении философии и педагогики // Персонал. – 2004. – № 6. – С. 50-53.
179. Романовский Н.В. Интерфейсы социологии и киберпространства // Социологические исследования. – 2000.– № 1.– С. 16-23.
180. Романовський А.Г. Інноваційні педагогічні технології як основа розвитку філософії освіти // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2005. – № 1. – С. 47-56.
181. Романовський О.Г. Проблема формування гуманітарно-технічної еліти в теорії і практиці вищої освіти // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2005. – № 2. – С. 3-10.
182. Рубина Л. Я. Советское студенчество. – М.: Мысль, 1981. – 207 с.

183. Ручка А. Динаміки ціннісних пріоритетів громадян України // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін; Під ред. В. Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 416-427.
184. Ручка А.А. Социальные ценности и нормы. – К.: Наукова думка, 1976. – 206 с.
185. Салтыкова О.П. Философско-методологический анализ человека в постиндустриальном обществе // Информационная цивилизация: пространство, культура, человек; Под ред. Устьянцева В.Б. – Саратов, 2000. – С. 125-128.
186. Семенюк О.П. Інформатизація суспільства і людини. – К.: В-во «Знання» УССР, 1990. – 46 с.
187. Скворцов Л.В. Информационная культура и цельное знание: Избранные труды. – М.: ИНИОН РАН, 2001. – 288 с.
188. Советов А., Билерова А. Информационное общество. Очередная утопия капитализма или новые мифы на старый лад // Интернет-издание: «Рабочий клас» // <http://rk.org.ua/rk/266/10.html>
189. Советский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклоп., 1983. – 907 с.
190. Современная американская социология; Под ред. В.И.Добренкова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 296 с.
191. Современная западная философия: Словарь – М.: Политиздат, 1991. – 414 с.
192. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 461 с.
193. Соколов А.В., Щербакова И.О. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества // Социологические исследования. – 2003. – № 1. – С. 115-123.
194. Солдаткин В.И. Интернет-обучение как национальный проект // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2006. – № 1. – С. 22-36.
195. Солдаткин В.И. Современная государственная образовательная политика: социальные императивы и приоритеты. – М.: МЭСИ, 1999. – 366 с.
196. Соловйова В.О. Комп'ютерний словник: Пер. з англ.– К.: Україна, 1997. – 470с.
197. Сорокин П.А. Социальная мобильность: Пер. с англ. М.В. Соколовой; Под. ред. В.В. Сапова. – М.: Academia; LVS, 2005. – XX, 588 с.
198. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 542 с.
199. Социально-психологическая и профессиональная адаптация студентов вузов Центрального региона России (по материалам социологического исследования) / В.И. Уваров, В.Г. Шуметов, Т.И. Афолина, Т.А. Иваненко. – Орел, 2001. – 197 с.
200. Социология молодежи: Учебник / Н.М.Боечко, Я.И. Гилинский, С. И. Голод и др.; Под. ред. В.Т. Лисовского. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. Ун-та, 1996. – 458 с.
201. Столович Л.Н. Природа эстетической ценности. – М.: Политиздат. – 1972. – 295 с.

202. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 392-409.
203. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций // Новая постиндустриальная волна на Западе: Пер. с англ.; Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 372-401.
204. Тапскотт Дон Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта.– К.: INT Пресс, М.: Рефл-бук, 1999. – 406 с.
205. Технологии информационного общества – Интернет и современное общество // Тр. V Всероссийской объединенной конференции. – СПб.: Узд-во С.-Петербур. Ун-та, 2002. – 354 с.
206. Тихомиров В.П., Солдаткин В.И., Лобачев С.Л. Среда Интернет-обучения системы образования России: проект глобального виртуального университета. – М.: Изд-во МЭСИ, 2000. – 332 с.
207. Тоффлер Э. Адаптивная корпорация // Новая постиндустриальная волна на Западе: Пер. с англ.; Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 449-462.
208. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге 21 века. –М.: АСТ, 2001. – 669 с.
209. Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 776 с.
210. Тоффлер Э. Шок будущего.– М.: АСТ, 2001. – 560 с.
211. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества // Новая технократическая волна на Западе; Под ред. Гуревича П.С. – М.: Прогресс, 1986. – С. 410-430.
212. Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін; Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 705 с.
213. Филиппова Т. В. Социология в Интернете // СОЦИС. – 2000. – №5. – С. 131-137.
214. Филиппова Т.В. Интерактивная коммуникация в эмпирической социологии: Автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.08 / Рос. гос. гуманитар. Ун-т. – М., 2000. – 23 с.
215. Филлипова Т.В. Интернет-технологии в социологическом исследовании // Информационное общество. – 2000. –№2. – С. 13-16.
216. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф. Губский и др. – М.: Инфра-М, 2005. – 576 с.
217. Філософія освіти в Україні в контексті Болонського процесу // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 121-122.
218. Хабермас Юрген Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер.с нем.; Под ред. Д.В. Скляднев. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
219. Хабибуллин К.Н. Динамика ценностных ориентаций / Динамика ценностных ориентаций в системе социалистического образа жизни: – Л.: ЛГПИ, 1980. – С.3-16.
220. Хоффман П. Internet: Ил. словарь терминов / Д.Левин. – К.: Диалектика, Информейшн. Компьютер Энтерпрайз, 1996. – 160 с.

221. Ценностные ориентации личности и массовая коммуникация; Под ред. Ю.В. Вооглайд. – Тарту: Тартус. гос. Ун-т., 1968 – 210 с.
222. Черешкин Д.С., Смолян Г.Л. Сетевая информационная революция // Информационные ресурсы России. – 1997.– № 4.– С. 15-18.
223. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій: конспект – Львів: Кальварія, 1996. – 80 с.
224. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2003. – 232 с.
225. Чернов А. Информационные технологии, коммуникативные компетенции и ценности образования // Высшее образование в России. – 2005. – № 11. – С. 62-67.
226. Чернов А.А. Основные историко-теоретические этапы развития концепций глобального информационного общества // Сб. материалов круглого стола «Информация. Дипломатия. Психология». – М.: Известия, 2002. – 616 с.
227. Черногорова И., Потехина Е. Региональный центр Интернет-образования // Высшее образование в России. – 2006. – №4. – С. 77-81.
228. Черныш Н.И., Ставрченко Т.Е. Молодежь: вехи социальной зрелости. – Львов: Вища шк., 1988. – 264 с.
229. Чураков А. Н. «Информационное общество» и эмпирическая социология // Социологические исследования. – 1998.– № 1.– С. 35-44.
230. Шадрин А.Е. Информационные технологии и совершенствование социальных институтов // Интернет и российское общество; Под ред. И. Семенова. – М.: Гендальф, 2002. – С. 91-118.
231. Шафранов–Куцев Г. Ф. Новая модель классического университета в условиях регионализации высшего образования // Университетский менеджмент: теория и практика. – 2000. – №2. – С. 12-20.
232. Шевчук О.Б., Голобуцький О.П. Е–Ukraine. Інформаційне суспільство: бути чи не бути. – К.: ЗАТ «Атлант UMS», 2001. – 104 с.
233. Шпінер Х.Ф. Інформаційне суспільство - більше хаосу, ніж міфів // Перспективы информатизации общества: Реф. сб. / АН СССР. ИНИОН. – М.: ИНИОН АН СССР, 1990. Ч.1. – 249 с.
234. Шуклина Е. А. Самообразование как отрасль социологического знания // Социологические исследования. – 1999. – №4. – С. 87-94.
235. Щеглова С. Н. Использование Интернет-технологий в преподавании социологических дисциплин // Социологические исследования. – 2002. – №4. – С. 130-134.
236. Щенникова Л.С. Духовные ориентиры псковских студентов // Социологические исследования. – 1999. – №8. – С. 98-100.
237. Щербина В.Н. Сетевые сообщества в ракурсе социологического анализа: Опыт рефлексии становления «киберкоммуникативного континуума». – Бердянск: Просвита, 2001. – 224 с.
238. Энциклопедический социологический словарь; Под ред. Г.В. Осипова. – М.: ИСПИ РАН, 1995. – 940 с.

239. Юзвизин И.И. Информациология или закономерности информационных процессов и технологий в микро- и макромирах Вселенной. – М.: Радио и связь, 1996. – 215 с.
240. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. – М.: Добросвет, 1998. – 596 с.
241. Яковенко А. Вплив суспільних чинників на студентську молодь (мотиваційний контраст) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №1. – С. 82-88.
242. Якуба Е.А. Формирование социальной активности специалиста в вузе.– Х.: Вища школа, 1985. – 73 с.
243. Ямпольский В. З. Развитие региональной информационной среды и интересы высшей школы // Проблемы информатизации высшей школы. – 1995. – № 4. – С. 3-5.
244. Яременко О. Вплив держави на формування в Україні інформаційного суспільства (організаційно-правовий аспект) // Матеріали наук.-практ. конф. «Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні». – К.: Вид-во УАДУ, 2001.– С. 70-73.
245. Branscom A. Law and culture in the information society // Information society – N.Y., 1986. – Vol.4. – P. 287.
246. Brzezinski Z. Between two ages: America's role in the technetronic era. – N. Y., 1970.
247. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. – Wash.: World Future Society, 1983.
248. Naisbitt J. Megatrends: Ten New Directions Transforming our Lives. – New York: Warner Books, 1982. – 333 p.
249. Nora S., Minc A. The Computerization of Society. A Report to the President of France. – Cambridge: MIT Press, 1980. – 186 p.
250. Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society // Mass Leisure / Eds. E. Larrabee, R. Meyersohn. Glencoe (Ill.), 1958. – P. 363-385.